

Prostor današnje Vojvodine (Bačka, Banat, Srem) u srednjem (od dolaska Mađara u Panonsku niziju, 896.) i novom veku - osim perioda vladavine Turaka (1526-1699) - sve do 1918. nalazio se u okviru Kraljevine Mađarske (Ugarske). Nazivan je Južnom Ugarskom i većinom je bio uključen u sistem mađarskih županija (Krašovske, Kovinske, Tamiške, Torontalske, Bačko-Bodroške, Sremske i Vukovarske), koje su se u određenim periodima menjale i po nazivima i po svojim granicama. Već od srednjeg veka, pa i posle, posebno od XVIII veka, ovaj prostor je i nacionalno i konfesionalno gledano bio mešan.

Ime Vojvodina se na različite načine javljalo tokom XIX i XX veka. Nju je osmislila kulturna i politička elita Srba u južnoj Ugarskoj u XIX veku. Današnja AP Vojvodina svoje ime vodi od Majske skupštine održane u Sremskim Karlovcima od 1. do 3. maja (po gregorijanskom kalendaru 13-15. maja), kada su poslanici proglasili Srpsku Vojvodinu. Ideja stvaranja Vojvodine kao autonomne srpske oblasti u okviru Habzburškog carstva datira još od doseljenja Srba pod vođstvom Arsenija III Čarnojevića, a izneta je prvi put na narodno-crkvenom saboru u Baji 1694. godine. Na saboru u Temišvaru 1790. formulisan je glavni zahtev da se Srbima na osnovu njihovih privilegija odredi posebna teritorija, do čega je došlo u periodu između 1849. i 1860. godine. Tada formirano Vojvodstvo Srbija i Tamiški Banat je samo imenom bilo srpsko, jer je u njemu živelo najviše Rumuna, zvanični jezik je bio nemački, a sedište u Temišvaru. Mora se reći da je to bilo vreme apsolutizma (Bahov apsolutizam) i potpune centralizacije vlasti u Habzburškom carstvu, pa tako i na našim prostorima. Nakon pada Bahovog apsolutizma započet je proces decentralizacije vlasti u Austriji i u Ugarskoj, koji se posle kraćeg zastoja nastavio posle zaključenja Austro-Ugarske Nagodbe. U to vreme su obnovljene županije u celoj zemlji, a tokom 70-ih godina su ukinute i neke teritorijalne jedinice stvorene iz raznih potreba na osnovu određenih privilegija još u feudalnom dobu (na našem prostoru su to bili Vojna granica, Potiski krunski dištrikt, Velikokindski dištrikt). U vreme dualističkog uređenja je i izgrađena moderna državna uprava u Ugarskoj, a time i na našim prostorima. I za vreme dualizma se u raznim programima i saborima pominjala autonomna srpska oblast, ponegde na nivou županija, a ponegde u široj oblasti. To je izneto i na Blagoveštenskom saboru i u Bečkerečkom programu Miletićeve stranke. Ti zahtevi su ostali temeljna tačka srpskog nacionalnog programa sve do završetka Prvog svetskog rata i formiranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1. decembra 1918. godine.

Naši su krajevi tada ušli u sastav nove države koja je kasnije nazvana Jugoslavija. Posle formiranja prve jugoslovenske države, ime Vojvodina je korišćeno među protivnicima unitarizma i centralizma, koji su se zalagali za veću ekonomsku samostalnost i upravne nadležnosti ove regije, tj. Vojvodine. Na čelu vojvođanskog "prečanskog pokreta" između dva rata se nalazio pančevački advokat, samostalni demokrata Dušan Duda Bošković. Autonomna Pokrajina Vojvodina je formirana tek posle Drugog svetskog rata zbog svojih specifičnosti (u nacionalnom, konfesionalnom, ekonomskom itd.), kao deo Republike Srbije, s ciljem očuvanja nacionalne i kulturne šarolikosti Bačke, Banata i Srema. Tako egzistira i danas.

Tekst ove brošure se sastoji od tri dela. Svako poglavlje predstavlja jednu zaokruženu celinu. Tako, *prvo* poglavlje prikazuje period od pada Srpske Despotovine (1459.) do smrti cara Josifa II (1790.). U ovom skoro triipovekovnom periodu naši prostori su prešli težak period. U početku su oni još pripadali Ugarskoj Kraljevini, da bi posle Mohačke bitke (1526.) i slomom srednjovekovne mađarske države na oko 150 godina došli pod tursku vlast. Pri kraju XVII veka za vreme Velikog bečkog rata, teritorija današnje Vojvodine je bila poprište mnogih bitaka između carske i turske vojske. Naši krajevi su do početka XVIII veka bili oslobođeni od turske

vlasti. U XVIII veku je na taj način mogla započeti obnova, naseljavanje i inkorporacija u Habzburšku monarhiju. *Drugo* poglavlje obrađuje period tzv. "dugog" devetnaestog veka tj. od smrti cara Josifa (1790.) do Prvog svetskog rata. U ovom razdoblju je započela zapravo modernizacija naših krajeva i njihovo približavanje srednjoj Evropi. U tom periodu se javila i moderna ideja nacije, u koju su se tada već ubrajali i niži društveni slojevi, a ne samo plemstvo, kako je to bilo u ranijim vremenima. Revolucija 1848, koja je imala odjeka i na teritoriji današnje Vojvodine, dala je iz nacionalnog i društvenog aspekta onaj podstrek na ovim prostorima, da su se oni posebno posle Austro-Ugarske Nagodbe (1867.) mogli ubrzano i ekonomski razvijati. *Utrećem* i ujedno poslednjem poglavlju se obrađuje period od Prvog svetskog rata (1914.) pa sve do naših dana. Na kraju rata osnovana je prva država južnih Slovena. U okviru Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (kasnije Jugoslavije) se našla i današnja Vojvodina. Njen položaj između dva svetska rata nije bio lak, a nije bio ni definisan. Tek posle nedaća Drugog svetskog rata je dobila status autonomne pokrajine u okviru Republike Srbije i to zbog svojih specifičnosti u nacionalnom, kulturnom i ekonomskom pogledu, kakva je već pre toga bila nekoliko vekova, a kakva je i danas.

Ovaj tekst je napisan pre svega mladima, odnosno đacima, s ciljem da im predoči neke činjenice iz zajedničke prošlosti onih naroda (Nemaca, Mađara, Srba, Slovaka, Rumuna, Rusina, Jevreja itd.) koji su živeli i žive na ovim prostorima. Pri sastavljanju teksta, autori su se vodili idejom da pored već poznatih globalnih događaja i procesa ukažu i na neke specifičnosti i detalje, koji su bili vezani isključivo za ove prostore. Prikazane činjenice i procesi su uzeti iz istoriografije gore navedenih naroda, koji će za neke verovatno predstavljati i novinu, ali će u svakom slučaju doprineti boljem međusobnom upoznavanju. Prilikom prikazivanja političke istorije pisci brošure su se trudili da događaje smeste u društveno-ekonomsko-kulturni okvir da bi se mogla dobiti celovita slika o ovdašnjim zbivanjima i situaciji. Pored međusobnog prožimanja i dugog zajedničkog života i saradnje, ovdašnji narodi su u svojoj istoriji imali i teške periode, koji su se ogledali pre svega za vreme ratnih događaja u raznim periodima. Namera autora je bila da i te sukobe, koji su deo naše stvarnosti, prikažu u objektivnom svetlu. Mora se istaći da je, bez obzira na teške dane i za vreme njih bilo lepih trenutaka i primera saradnje.

Na kraju, verujemo da posle kratkog prikaza prošlosti naroda sa ovih prostora, čitaoci iz istorijskih primera mogu izvući one pouke, na osnovu kojih se mogu okrenuti ka budućnosti u cilju daljeg suživota ovdašnjih naroda u duhu tolerancije, saradnje i međusobnog poštovanja.

MILAN MICIĆ

IZ PROŠLOSTI VOJVODINE

OD PADA SRPSKE DESPOTOVINE (1459) DO MOHAČKE BITKE (1526)

Prostor Banata, Bačke i Srema tokom srednjovekovne epohe nalazio se u okviru Kraljevine Ugarske. On je nazivan Južnom Ugarskom i bio je uključen u sistem ugarskih županija. Polovinom XV veka Banat je bio u sastavu Krašovske, Kovinske, Tamiške i Torontalske županije; Bačka se nalazila u okviru Bačke i Bodroške županije, a Srem u sastavu Sremske i Vukovske županije. Na ovom prostoru živelo je mađarsko i slovensko pravoslavno i katoličko stanovništvo. Srpsko stanovništvo živelo je najviše na prostoru južnog Banata i Srema, a hrvatsko, koje se služilo ikavicom, u zapadnom i severnom Sremu.

Prodor Turaka na Balkansko poluostrvo i njihovo razaranje srpske feudalne države tokom druge polovine XIV veka (Marička bitka 1371. godine, Kosovska bitka 1389. godine) otvorili su put osmanlijskom nadiranju ka prostoru Srednje Evrope. Usled turskih napada srpsko stanovništvo pomeralo se sve više ka području severno od Save i Dunava, na prostor Srema, Banata i Bačke. Te seobe od kraja XIV pa do kraja XVIII veka trajale su kao konstanta istorije Balkana i Podunavlja. Prodor Turaka u basen Podunavlja otvorio je proces viševjekovnog sukoba hrišćanske i islamske civilizacije. Posle bitke kod bugarskog grada Nikopolja (1396. godine) granicu tog sudara svetova predstavljao je prostor severno i južno od Save i Dunava. Srbi i Mađari, predvođeni svojim srednjovekovnim elitama, od Nikopoljske do Mohačke bitke (1396-1526) zajednički su na prostoru južne Ugarske branili vrednosti hrišćanske civilizacije.

Posle poraza evropskih krstaša kod Nikopolja na Dunavu, turske akindžije (laka konjica) su upale u Srem i opustošile Zemun i Mitrovicu. To pustošenje Srema bio je znak ugarskom kralju Sigismundu (Zsigmond) da krene u gradnju ugarskog odbrandbenog pojasa sa osloncem na severnu Srbiju i reke Savu i Dunav. Živo tkivo tom odbrandbenom bedemu davale su čete ugarskih feudalaca, brojni avanturisti i najamnici koji su dolazili iz Evrope i Srbi koji su zajedno sa svojom vlastelom, ili stihijski, bežali pred osmanskim pustošenjima, prelazili Savu i Dunav u prvoj polovini XV veka i voljom istorije postajali vojnici na granici.

Godine 1395. u Banat su stigli Andrejaš i Dmitar, sinovi srpskog kralja Vukašina, a braća kralja Marka (Kraljevića Marka) koji je kao vazal turskog sultana Bajazita iste godine poginuo u bici na Rovinama. U godini 1399. poslednji put pomenut je Andrejaš, a Dmitar se u vremenu između 1404. i 1407. pominjao kao župan Zarandske županije i kastelan (zapovednik grada) grada Vilagoša (Világos).

Prekretnicu u gradnji odbrambene linije Ugarskog kraljevstva ka Turcima predstavljalo je vazalstvo srpskog despota Stefana Lazarevića prema ugarskom vladaru Sigismundu uspostavljeno 1403-1404. godine. Taj vazalni odnos značio je zajedničko uključivanje vrha srpskog i ugarskog društva u odbranu hrišćanskih civilizacijskih vrednosti. Ovim aktom došlo je do prožimanja odbranbenih moći dve feudalne države u gradnji hrišćanskog štita prema osmanlijskom nadiranju. Vazalni odnos učvršćen je ulaskom srpskog despota u red vitezova

Zmajevog reda 1408. godine u Budimu i dodelom poseda od strane ugarskog vladara srpskom vladaru 1411. godine. Pored poseda u okolini Debrecina (Debrecen) i Satmara (Szatmár), despot Stefan Lazarević dobio je posede u Torontalskoj (Bečkerek i Bečej) i Bodroškoj županiji (Apatin, Aranjan). Te posede po odredbama ugovora u Tati iz 1426. zadržao je naslednik despota Stefana despot Đurađ Branković. On je kasnije od kralja Sigismunda dobio posed Hevizveld (Hévízvölgy) kod Budima, gradove Munkač (Munkács) i Bereg (Béreg), a možda i Tokaj, Talju i Regen na gornjoj Tisi.

Prilog br.1 Karta: Posedi srpskih despota u Ugarskoj

Posedi srpskih despota u Ugarskoj, ali i drugih srpskih feudalaca, bili su prostor na koji su se slivali doseljeni Srbi. Na njihovim imanjima oni su bili vojnici, činovnici, sluge, zanatlije, carinici, sudije. Ta imanja srpskih feudalaca u Banatu i Sremu dobijala su tokom XV veka sve značajniju vojničku ulogu u krvavom ratu na granici. Takođe, u vojskama srpskih despota i na njihovim imanjima u Ugarskoj pojavljivali su se u njihovoj službi Mađari (u službi despota Đurđa Brankovića bili su plemići iz porodica Kalai (Kállay), Sakolji (Szakolyi) i Čaholji (Csaholyi).

Srpske seobe koje su išle preko Save i Dunava u prvoj polovini XV veka nisu bile tako masovne kao one posle pada srpske Despotovine (1459. godine). Ta kretanja stanovništva jedva su bila vidljiva, ali su povećala broj srpskog življa u Sremu i Banatu. Jedan dokument iz 1433. godine govori o izmešanosti katolika i pravoslavaca oko Kovilja, Kovina i Hrama, mesta na Dunavu. Posle prvog pada Smedereva 1439. godine pod tursku vlast, Srbi iz Kovina su napustili svoj grad i otišli u dubinu Ugarske, na ostrvo Čepel (Csepel), kod Budima.

Srpski despoti dobijanjem imanja u Ugarskoj ušli su u red ugarskog plemstva sa svim pravima i obavezama koja su im pripadala kao delu vladajućeg staleža ugarskog društva. Oni su imali palatu u Budimu, učestvovali u svim dvorskim ceremonijama koje je priređivao ugarski kralj, a despot Stefan Lazarević bio je župan Torontalske, Bodroške i Satmarske županije. U svim ratnim pohodima ugarskog vladara učestvovali su i srpski despoti kao njegovi vazali. Tako su odredi despota Stefana Lazarevića ratovali 1421. godine protiv čeških husita. Ispunjenje vazalnih obaveza bilo je primarno u ideologiji i vrednosnom sistemu srednjeg veka.

Srpsko istorijsko i mitsko pamćenje počelo je tek u vremenu posle Kosovske bitke (1389. godina) kada su Osmanlije razaranjem srpskog feudalnog društva srpske mase učinile aktivnim učesnicima istorije. Izraz tog narodnog pamćenja bila je epska pesma. Ulazak u epsku pesmu za mase je značio ulazak u istoriju. Turska pustošenja i razaranja ostala su jako urezana u srpsku mitsku i istorijsku svest, kao i hrišćanske vojskovođe, bez obzira na etničko poreklo, koje su se tim napadima odupirale.

U epohi prve polovine XV veka zajednički rat protiv Turaka bio je osnovni čin prožimanja srpsko-mađarskog istorijskog pamćenja. Taj rat duboko je dodirivao srpske i mađarske mase izložene paljevinama i raseljenjima. Zato su u srpskoj epskoj pesmi ostali ugarski plemići i vojskovođe koji su u prvoj polovini XV veka vodili zajednički rat na dodiru hrišćanskog i islamskog sveta. Zapovednik Beograda Mihalj Silađi (Szilágyi Mihály) pojavio se zato u srpskoj epskoj pesmi kao Mihailo Svilojević; tamiški župan i znameniti krajišnik, firentinski plemić Filip de Sholaris (Pipo Spano, Pipo od Ozore) u epskoj pesmi se pominje kao Filip Madžarin; simbol hrišćanskog rata protiv islama prve polovine XV veka Janoš Hunjadi (Hunyadi János)

opstao je u srpskoj mitskoj i istorijskoj svesti, kao i u epskoj pesmi kao Sibirjanin Janko. Zajednička srpsko-mađarska borba na granici protiv Osmanlija imala je i zajedničke mitove i zajedničko pamćenje. Verski činilac (hrišćanstvo) u XV veku stajao je iznad nacionalnog, a verski rat kao srednjovekovni motiv (hrišćanstvo↔islam) činio je narode hrišćanske zajednice bliskim.

Pad srpske despotovine (1459. godine) otvorio je vrata masovnim srpskim seobama na prostor južne Ugarske. Ugarski vladar Matija Korvin (Korvin Mátyás) podsticao je te seobe koje su stvarale živi štit na krvavoj granici svetova. Usled opšte nesigurnosti, mađarsko stanovništvo južne Ugarske povlačilo se na sever, u dubinu države. Srpski naseljenici popunjavali su opustela zemljišta, ali je njihova uloga na granici hrišćanstva i islama pre svega bila vojnička. Te seobe bile su stihijske (bekstvo pred Turcima), organizovane (dogovoren prelaz srpske vlastele u Ugarsku) ili su se javljale kao posledica upada ugarskih vojski u Srbiju sastavljenih od srpskih i ugarskih četa.

Proces pretvaranja srpskog naroda u vojnički narod začeo je kao posledica turskog razaranja srpskog feudalnog sistema. Neprekidni ratovi sa Osmanlijama na području jugoistočne Evrope povećali su potrebu za najamnom vojskom. Turska najezda razbila je srpsko feudalno društvo, oslobodila srpske mase vezanosti za posed i načinila ih dinamičnim. U procesu seoba, srpske mase su prolazile kroz istorijsku metamorfozu pretvarajući se od seljačkih masa u ratničke. Taj proces najvidljivije se dešavao na tlu južne Ugarske. Krajem XV veka u ugarskim zemljama bilo je 10.000-12.000 srpskih najamnih vojnika. Oni su najčešće ratovali u vojskama srpskog i ugarskog plemstva, a služili su i kao vojnici na rekama ("nasadisti" ili "šajkaši") i kao laka konjica ("husari"). Godine 1481. tromesečna plata lakog konjanika bila je 10 zlatnika, a dvadeset godina kasnije srpski laki konjanici dobijali su 8-10 zlatnika godišnje. Tako je priliv srpskih ratnika u seobama i masovan ulazak Srba u vojnički stalež pojeftinio cenu najamnog ratnika u oblasti Podunavlja, na mestu permanentnog ratnog sukoba.

Padom srpske despotovine Ugarsko kraljevstvo izgubilo je tampon-zonu ka Turcima i našlo se u neposrednom dodiru sa turskim krajiškim četovanjem. Ugarski kralj Matija Korvin odmah je uvideo potrebu preseljenja ugledne srpske vlastele, iskusne u ratu sa Turcima, u granična područja na jugu Kraljevine. Godine 1464. u Ugarsku je prešlo nekoliko snažnih ličnosti, koje su u narednim decenijama odredile istoriju "malog rata" na granici. Sin slepog Grgura Brankovića, a unuk despota Đurđa, Vuk Grgurević (u epskoj poeziji Zmaj Ognjeni Vuk) dobio je posede u Sremu (Kupinovo, Irig, Berkasovo) i Banatu (Bečkerek). Braća Jakšići, Stefan i Dmitar, sinovi vojvode Jakše, pristigli iz Pomoravlja, dobili su posede u Pomorišju, sa središtem u Nadlaku. Miloš Belmužević, poslednji vojvoda despota Đurađa Brankovića u Zeti i zapovednik grada Meduna, dobio je imanja u bačkom Potisju.

Prilog br. 2 Karta: Ugarska Matije Korvina

Bitna odrednica srednjovekovnog vrednosnog sistema bila je vera. Srednjovekovna Ugarska bila je katolička država, a Srbi su bili pravoslavni narod. Potreba unutarhrišćanske tolerancije koju su izražavali ugarski kraljevi XV veka bila je potreba zajedničkog rata Srba i Mađara s Turcima. Papa Nikola Peti oko 1450. godine dozvolio je slobodu veroispovesti na imanijima srpskih despota u Ugarskoj i gradnju devet pravoslavnih manastira. Pod uticajem ugarskog kralja Matije Korvina papa Sikst Četvrti je 1477. godine izdao encikliku u kojoj se traži

tolerantan odnos prema pravoslavicima u Ugarskoj. Odluke ugarskih sabora iz 1481. i 1495. godine oslobađale su pravoslavno stanovništvo plaćanja desetine katoličkim prelatima.

U vremenu 1471-1503. na granicama Ugarske i Turske trajao je neprekidni rat prepun međusobnih upada, pljenja i pustošenja. Taj rat trajao je na prostoru između Segedina i Kruševca i to područje bilo je izloženo nemilosrdnom raseljavanju. I u periodu zvaničnog mira između dveju država (1503-1521) rat na granici nastavljali su svojim četovanjem ugarski (Srbi i Mađari) i turski krajišnici. Junaci "malog rata" bile su ostrvljene četovođe željne plena i nasilja. Banat i Srem bili su krvavo krajište sve do Mohačke bitke 1526. godine, kada je granica sukoba hrišćanstva i islama pomerena daleko na sever.

Srpski i ugarski krajišnici zajedno su ratovali protiv Turaka pod zastavom Ugarskog kraljevstva. U redovima ugarskih vojskovođa, posebno Pala Kinižija (Kinizsi Pál) i Pala Tomorija (Tomori Pál), bilo je puno Srba. Vuk Grgurević, Miloš Belmužević, velikaši iz porodice Jakšić, despoti Jovan i Đorđe Branković, despot Stefan Berislavić, Pal Kinjiži, Pal Tomori, Đerđ Moro (Móró György), velikaši iz porodice Kišhorvat (Kishorvát) zajednički su učestvovali u tom ratu. Godine 1479, u bici na Hlebnom polju u Erdelju, zajednički su se borile čete Pala Kinižija, Ištvana Batorija (Báthory István) i braće Jakšić. Godine 1480-1481. Pal Kiniži, Vuk Grgurević i Jovan Jakšić prodrli su do Kruševca i sa tog prostora, milom ili silom, u Banat preveli više od 100.000 ljudi, što je jedna od najvećih srpskih seoba u istoriji. Tom prilikom u Srbiji je opustelo oko 1000 sela, a ugasilo se oko 20.000 ognjišta. Godine 1500. u Srbiju su zajednički provalile čete Belmuževića i Kišhorvata, a sledeće 1501. despota Jovana Brankovića i beogradskog bana Đerđa Mora.

Srpske čete su se borile pod zastavom ugarskog kralja na svim evropskim vojištima na kojima je on ratovao. Stari Miloš Belmužević u svom testamentu godine 1501. navodi da je služio kralju Matejašu u Sliziji (Šleziji). Godine 1487-1489. srpski ratnici ratovali su pod Bečom i Lincem. Dve godine potom ratnici Jakšića i Belmuževića borili su se na strani ugarskog kralja Vladislava Drugog (Ulászló) protiv Poljaka njegovog brata Jana Olbrehta (Ján Olbrecht). Na metež srednjeevropske istorije tog vremena ukazuje i činjenica da je Matija Korvin posle osvajanja grada Kostolanja u Srem preselio 400 mađarskih žena koje su gradu držali u zatočeništvu husiti da bi se udale za tamošnje Srbe.

Srem, kao pogodan prostor za naseljavanje Srba, postao je naročito značajan kada ga je Matija Korvin 1463. zaštitio sistemom tvrđava. Kao važan segment jačanja granice ka Turcima Matija Korvin je obnovio srpsku despotovinu na području Srema (Vuk Grgurević 1471.). Zato su iz Furlanije u Italiji godine 1486. u Srem stigli Angelina Branković, žena slepog sina despota Đorđa Stefana i njihovi sinovi Đorđe i Jovan. Oni su u Sremu od Matije Korvina nagrađeni posedi. Središte Brankovića u Sremu bilo je Kupinovo, gde su oni po svom dolasku podigli crkvu posvećenu Svetom Luki.

Između 1497. i 1499. godine despot Đorđe se zamonašio i uzeo monaško ime Maksim. Despot Jovan učestvovao je 1501. godine u ratu s Turcima, ali je sledeće godine preminuo. Odlukom kralja Ladislava Drugog titula despota i despotski posedi u Sremu pripali su hrvatskom velikašu Ivanišu Berislaviću. To je bio razlog što su monah Maksim i Angelina Branković napustili Srem i godine 1504. uputili se u Vlašku.

Boravak sremskih Brankovića u Vlaškoj 1504-1509. ojačao je srpsko-rumunske veze. Godine 1507. Brankovići su posredovali u sporu između vlašskog vojvode Radula Velikog i moldavskog vojvode Bogdana Trećeg. Iste 1507. godine posredstvom Brankovića u Trgovište u Vlaškoj dospeo je prvi srpski štampar iz cetinjske štamparije, jeromonah Makarije. U vreme njegovog boravka u Vlaškoj 1507-1512. godine štampane su prve rumunske knjige. Vlaški vojvoda Radul Veliki postavio je monaha Maksima Brankovića za mitropolita.

Posle smrti Radula Velikog, Angelina i Maksim Branković vratili su se u Srem. U vremenu 1509-1514. Brankovići su se posvetili gradnji svoje zadužbine, najpoznatijeg fruškogorskog manastira Krušedola. U toj gradnji učestvovali su i nadlački plemići iz porodice Jakšić i vojvoda Vlaške Njagoja Basarab.

Tako su hrvatski velikaši Berislavići 1504. godine postali srpski despoti. Despot Ivaniš oženio se udovicom despota Jovana Brankovića, Jelenom, koja je poticala iz porodice Jakšić. Despot Ivaniš postao je zaštitnik pravoslavne crkve u Ugarskoj, a u poveljama se potpisivao "po milosti Božijeju despot srpski". Njegov sin Stefan Berislavić nosio je titulu srpskog despota sve do svoje pogibije u borbi sa Turcima godine 1535.

Naleti Osmanlija i unutrašnji sukobi u Ugarskoj podstakli su 1514. ustanak Đerđa Dože (Dózsa György). Vojska sastavljena od ljudi sa margine ugarskog feudalnog društva prikupljena za krstaški rat protiv Turaka okrenula se protiv ugarskih velikaša. Krstaši Đerđa Dože te 1514. opustošili su Bečkerek, Bečej, Titel, Žabalj, Futog, Petrovaradin, Slankamen, Čerević, Banoštor. Krstašima u Slankamenu pridružili su se i "nasadisti", pretežno Srbi.

Srbi i Mađari su se u ustanku Đerđa Dože našli zajedno u suprostavljenim vojskama. Vojska Đerđa Dože bila je puna Srba, a jedan od vođa krstaša zvao se Radoslav. U plemićkim četama takođe su zajedno ratovali srpski i mađarski plemići. Jakšići iz Nadlaka (Nagylak, Nadlac) borili su se protiv krstaških četa koje su ugrožavale njihove posede. Staleška pripadnost, kao i verska, bile su u srednjem veku snažnije činjenice od etničke pripadnosti.

U prvim decenijama XVI veka Ugarsko kraljevstvo bližilo se svom kraju. Dugim ratom Turci-Osmanlije su iscrpili odbrambene moći ugarske države. Osmanlije su raspolagale većim ekonomskim i ljudskim resursima neophodnim za vekovni sukob koliko je trajao rat Ugarske i Turske. Godine 1521. kada je novi sultan Sulejman, kasnije nazvan Veličanstveni, preuzeo vlast Turci su bili spremni za završni pohod protiv Ugarske.

Taj pohod trajao je pet godina, a završio se Mohačkom bitkom 1526. godine. Godine 1521. Turci su zauzeli Beograd i Šabac - ključne tačke ugarskog odbrambenog sistema na Savi i Dunavu. Te godine Turci su opustošili Srem, posede despota Stefana Berislavića i despotice Jelene. Pal Tomori, u čijoj vojsci je bilo mnogo Srba, postao je 1523. godine generalni kapetan "Donjih krajeva", ali nije uspeo da obnovi poroznu granicu zbog nedostatka ljudstva i novca. Prelazak iz Srbije godine 1525. moćnog Pavla Bakića, poslednjeg srpskog despota, odjeknuo je u Ugarskoj kao dobar znak, ali nije mogao da promeni sudbinu Ugarskog kraljevstva.

Godine 1526. turski sultan Sulejman Veličanstveni krenuo je u veliki pohod protiv kraljevine Ugarske. Turska je spremala taj pohod više od stoleća. Srbi iz Srema povukli su se pred sultanovom ordijom u Pomorišje, a Pal Tomori je zapisao da u "Sremu nema nikoga". Dana 29. avgusta došlo je odlučujuće bitke na Mohačkom polju u kojoj je satrvana ugarska vojska i u

kojoj je poginuo ugarski kralj Lajoš Drugi. U ovoj bici učestvovali su i srpske čete Pavla Bakića i Radića Božića, vođe sremskih uhoda. Mohačka bitka bila je kraj srednjovekovne Ugarske.

Istorijske ličnosti

Despot Stefan Lazarević (1377-1427). Sin srpskog kneza Lazara i knjeginje Milice. Knez 1389-1402. godine, a srpski despot 1402-1427 godine. Despotsku titulu dobio od vizantijskog cara Manojla Drugog Paleologa u Carigradu posle bitke kod Angore 1402. godine.

Imao 12 godina u vreme bitke na Kosovu. Kao Bajazitov vazal učestvovao u borbama protiv hrišćanskih vojski u bitkama na Rovinama (1395), kod Nikopolja (1396) i u bici protiv mongolskog vladara Tamerlana 1402. kod Angore. Sa turskom vojskom pustošio Banat 1396. Oženjen od 1402. Jelenom, ćerkom gospodara Lezbosa Frančeska Drugog Gatiluzija.

Od 1403. do 1404. godine vazal ugarskog kralja Sigismunda. Često boravio u Budimu na dvoru ugarskog vladara. Beograd je izgradio u svoju prestolnicu. Ratovao protiv rođenog brata Vuka i porodice Branković. Učestvovao u unutrašnjim ratovima koji su potresali Tursku posle smrti Bajazida .

Imao znatne posede u Ugarskoj. Godine 1411. dobio Srebrenicu u Bosni, a 1421. nasledio Zetu posle smrti svog sestrića Balše Trećeg Balšića.

Izdao 1412. Rudarski zakonik kojim je regulisao rudarsku proizvodnju u Despotovini. U vremenu 1407-1418. godine gradio svoju zadužbinu Manasiju u Resavi. Manasija i Beograd bili su glavna kulturna središta Balkana tog vremena u kojima su delovali intelektualci kao Konstantin Filozof (Bugarin) i Grigorije Camblak (Grk). Pomagao rumunske manastire Tismenu i Vodicu. Sam je bio književnik. Njegova dela su *Natpis na stubu kosovskom* i pesnička poslanica *Slovo ljubve*.

Umro u mestu Glavica u Srbiji 1427. godine.

Filip de Sholaris (1369.-1426) Italijan. Plemić iz Firence. Tamiški župan. Došao u Ugarsku kao finansijski stručnjak, a posle postao organizator ugarske vojne granice ka Turcima u Banatu. Godine 1419. utvrdio granicu na Dunavu od Rama do Severina, što je bilo poslednje veće utvrđivanje granice.

Vodio vojsku koja je pomogla despotu Stefanu Lazareviću 1409. u borbama oko Prištine protiv njegovog brata Vuka. Vodio srpske odrede u borbi protiv čeških husita 1421-1422. Ratovao u Srbiji 1425. i Vlaškoj 1426. godine.

Italijani su ga zvali Pipo Spano. Pošto je bio oženjen Barbarom od Ozore, Mađari su ga zvali Pipo od Ozore. U srpskim epskim pesmama poznat je kao Filip Madžarin.

Janoš Hunjadi Erdeljski plemić. Bio kapetan Beograda, tamiški župan, severinski ban, erdeljski vojvoda. Posle bitke kod Varne 1444. godine postao gubernator Ugarske.

Učestvovao u bici na Godominskom polju kod Smedereva 1437. godine. Godine 1442. pobedio turskog Mezd-bega u Erdelju i Šehabedina na reci Jalomnici u Vlaškoj. Zbog tih pobeda na trgu Svetog Marka u Veneciji održana je procesija, a u Firenci svečano blagodarenje.

Učesnik "duge vojne" u jesen-zimu 1443. kada je ujedinjena hrišćanska vojska oslobodila Srbiju i doprla do Bugarske. Učestvovao u bici kod Varne 1444. u kojoj je poginuo ugarski kralj Lajoš Jagelonac (Jagelló Lajos).

Septembra 1448, uprkos protivljenju despota Đurđa Brankovića, krenuo preko Srbije u pohod protiv Turaka. Prošao kroz klisuru između planina Kopaonika i Jastrepca koja je po njemu dobila ime Jankova klisura i dospeo na Kosovo polje. Tamo je trebalo da se nađe sa četama albanskog vojskovođe i borca protiv Turaka Skender-bega, ali se ovaj ranije povukao ne dočekavši Hunjadijevu vojsku. Zato je u srpskom narodu ostala izreka: "Kasno Janko na Kosovo stiže." 17. oktobra 1448. počela je tzv. "druga Kosovska bitka" koja je trajala tri dana i tri noći.

Odredi vlašskog kneza u toku bitke prešli su na tursku stranu, pa je hrišćanska vojska izgubila bitku (motiv "kosovske izdaje" u srpskom mitu). Zato je u srpskom narodu ostala izreka: "Prošao, kao Janko na Kosovu". Po povratku iz Kosovske bitke bio je zarobljen od strane despota Đurđa Brankovića i pušten za otkup od 100.000 dukata.

Godine 1454. određen za vođu novog ratnog pohoda protiv Turaka. Branilac Beograda u velikoj bici 1456. u kojoj je turska vojska poražena. Posle bitke kod Beograda umro u epidemiji kuge u Beogradu.

U srpskoj epskoj pesmi poznat je kao Sibirjanin Janko.

U mestu Đoja del Kole (Gioia del Colle), na jugu Italije, italijanski pesnik Roderi di Pačienca zabeležio je godine 1497. pesmu koju je pevala grupa Srba koja je dospela na jug Italije u svojim seobama o "vojvodi Janku".

Despot Đurađ Branković. Sin srpskog velikaša Vuka Brankovića i srpski despot 1427-1456. Oženjen Irinom Kantakuzin, Grkinjom, od 1414, poznatom u srpskom epu kao "Prokleta Jerina".

Posle sukoba sa despotom Stefanom Lazarević 1411. postao njegov vazal, a posle 1421. godine njegov upravitelj u Zeti. Na srpski presto stupio 1427. godine posle smrti despota Stefana Lazarevića. Od vizantijskog vladara Jovana Sedmog Paleologa dobio titulu despota. U vreme njegove vladavne u Srbiji dominirali grčki uticaji.

U vremenu 1427-1430. gradio svoju novu prestolnicu na Dunavu – Smederevo, uz velike napore naroda što je zapamćeno u narodnoj tradiciji. Nasledio posede despota Stefana Lazarevića u Ugarskoj i dobio nove.

Godine 1439. Turci su prvi put osvojili njegovu državu ("prvi pad Despotovine"). Godine 1441. doživeo ličnu tragediju kada su Turci oslepeli njegove sinove Grgura i Stefana. Uz njih dvojicu imao i sina Lazara, koji ga je nasledio, ćerku Maru udatu za turskog sultana Murata Drugog i ćerku Katarinu udatu za uglednog feudalca Urliha Celjskog.

Godine 1443. učestvovao u "dugoj vojni" zajedno sa Janošom Hunjadijem kojim je oslobođena Srbija. Nije učestvovao u pohodu Janoša Hunjadija 1448. godine protiv Turaka.

Umro 1456. godine.

Mihalj Siladi. Vojni zapovednik Beograda i njegov branilac u bici 1456. godine. Gubernator Ugarske 1458. godine. Brat žene Janoša Hunjadija i ujak Matije Korvina, ugarskog kralja. Od Matije Korvina imenovan za kapetana Južne Ugarske.

Godine 1460. uhvaćen od strane Turaka u sukobu kod Titela i pogubljen u Carigradu 1461. U srpskoj epskoj pesmi poznat kao Mihailo Svilojević.

Matija Korvin. Ugarski vladar 1458-1490. godine. Sin Janoša Hunjadija. U svesti naroda upamćen kao "kralj Matejaš" ili "Matija Pravedni". Italijanski istoričar Antonio Bonfini predstavljao je kralja Matiju kao potomka rimske patricijske porodice Valerija i napravio je njihov zajednički grb koji predstavlja gavrana (na latinskom korvus-gavran).

Izabran za vladara kada je imao 14 godina. Godine 1463. prodro sa vojskom u Bosnu, zauzeo Jajce i Srebrenik i formirao Jajačku i Srebreničku banovinu, kao krajine prema Turcima. Godine 1464. privukao u Ugarsku ugledne srpske feudalice. Uveo stajaću vojsku od 20.000 ljudi. Po jednu trećinu njegove konjice činili Mađari, Česi i Srbi. Konjica je imala uniforme od crne čoje ("crna trupa"). Vodio više pohoda protiv Turaka, ali ratovao i protiv češkog, poljskog i austrijskog vladara.

Druga žena mu bila Beatrisa Aragonska (Aragóniai Beatrix), ćerka Ferantea (Ferrante), kralja Sicilije. Beatrisa je donela renesansu u Ugarsku. Sam kralj Matija bio je veliki mecena i osnovao veliku biblioteku od 2500 naslova (biblioteka "Korvina").

Braća Jakšići, Stefan i Dmitar, sinovi vojvode Jakše Brešćića. U drugoj polovini 1464. dospeli u Ugarsku i dobili posede u Pomorišju. Došli iz okoline Jagodine sa 1200 ratnika. Imali posede u Erdelju i Kaloškoj županiji, ukupno 80 naselja.

Učestvovali u više pohoda protiv Turaka. Dmitar Jakšić borio se protiv Turaka, 1473. ratovao u Šleskoj, a 1476. u Austriji. Imao 4 sina i poginuo 1486. kod Smedereva na povratku iz diplomatske misije u Turskoj.

Stefan Jakšić umro 1479. godine.

Rodonačelnici porodice, čiji su sukobi oko podele poseda ušli u epsku pesmu ("Deoba Jakšića"), koji su kasnije prešli u katoličku veru.

Vuk Grgurević. Sin slepog Grgura Brankovića i unuk despota Đurđa Brankovića. Srpski despot 1471-1485. Oženjen Barbarom Frankopan iz ugledne hrvatske velikaške porodice, ćerkom Sigismunda Frankopana. Nosilac ordena Zmajevog reda od 1469. Upamćen u mitskoj i epskoj svesti kao Zmaj Ognjeni Vuk.

Posle pada Smedereva 1459. godine boravio na dvoru rumelijskog beglerbega Isa-bega. U drugoj polovini 1464. prešao na poziv Matije Korvina u Ugarsku i dobio posede Kupinik, Irig, Berkasovo, Slankamen, Bečkerek. Najviše boravio u Kupiniku i Slankamenu, u Sremu.

Bio jedan od vodećih ljudi Matije Korvina u ratu na granici. Godine 1471. spalio Srebrenicu, 1476. vodio borbe oko Zvornika i sa tog područja preselio narod u Srem. Iste godine pobedio je Turke kod Požežene u Banatu, opsedao Smederevo i na Godominskom polju podigao tri utvrđenja, od kojih je jedno ostalo poznato kao "viteška trpeza".

Godine 1480. prodirao je iz Jajca do Vrhbosne. Godine 1480-1481. učestvovao u velikom pohodu na Srbiju a to je izazvalo veliko preseljenje u Banat.

Ratovao u Češkoj kao jedan od osam kraljevih zapovednika, borio se u Poljskoj i Austriji. Godine 1482-1483. posredovao u miru između turskog sultana Bajazita Drugog i Matije Korvina.

Pal Kiniži. Od pekarskog šegrta postao veliki vojskovođa. Okupljao oko sebe srpske ratnike. Bio tamiški grof. Potukao Turke na Hlebnom polju 1479. godine.

Vodio pohode u Srbiju 1480-1481. godine. Godine 1493. prešao u Srbiju sa 10.000 ratnika i preveo narod u Banat.

Godine 1492. na Koštanom polju razbio "crnu trupu" koja je pljačkala Ugarsku posle smrti kralja Matije Korvina.

Smatralo se da posle smrti Matije Korvina nije slušao kraljeva naređenja.

Angelina Branković. Žena slepog Stefana, sina despota Đurđa Brankovića. Albanka, ćerka Arijanita Komnina gospodara Konjuha (Elbasana) Udata za Stefana Brankovića od 1460. godina. Boravila sa mužem i decom u Veneciji i Furlaniji. Imala sinove Đorđa i Jovana i ćerku Mariju.

Posle muževljeve smrti 1477. dobila od cara Fridriha Trećeg zamak Vajtersfeld (Weitersfeld) u Štajerskoj. Ćerka Marija bila udata za Bonifacija Četvrtog, markgrofa od Monferata (Monferrat).

Na poziv Matije Korvina stigla u Srem 1486. godine. Kasnije boravila u Vlaškoj na dvoru Radula Velikog. Podigla manastir Krušedol. Umrla oko 1520, a 1530. telo joj je preneto u Krušedol. U pravoslavnoj tradiciji ostala je upamćena kao "majka Angelina."

Ivaniš Berislavić. Srpski despot 1504-1514. iz hrvatske velikaške porodice "od Grabarja". Oženjen Jelenom, udovicom despota Jovana Brankovića.

Živeo u Kupiniku okružen Srbima. Od 1511. godine postao jajački ban i od tada boravio u Brodu, na Savi.

Đerd Doža. Sekeljski sitni plemić. Vođa seljačkog ustanka 1514. u Ugarskoj.

Posle opoziva krstaškog rata od strane papinog legata Tome Bakača poveo vojsku iz logora u Pešti ka južnim granicama. Potukao vojsku Ištvana Batorija kod Nadlaka. Pobeđen u bici kod Temišvara i zarobljen.

U Temišvaru mučen, stavljen na usijani presto i krunisan užarenom krunom, i pogubljen. U narodu se proširila vest da se na mestu njegovog pogubljenja pojavila Majka Božija.

Srpski vladari često su se ženili iz vladarskih i plemićkih porodica susednih zemalja, što je posebno učvršćivalo saveze među državama i doprinosilo stabilnosti dobrosusedskih odnosa. Izvesno je da je ženidba srpskog kralja Dragutina Nemanjića sa ugarskom princezom Katalinom u XIII veku i kneza Mihaila Obrenovića sa ugarskom groficom Julijom Hunjadi u XIX veku imala takav karakter.

Pitanja:

1. Polovinom XV veka u okviru koje četiri ugarske županije sa nalazio Banat?
2. Polovinom XV veka u okviru koje dve ugarske županije se nalazila Bačka?
3. Polovinom XV veka u okviru koje dve ugarske županije se nalazio Srem?
4. Između koje dve velike bitke su Srbi i Mađari zajednički branili hrišćansku civilizaciju u borbi protiv Osmanlija?
5. Posle koje bitke su Turci prvi put upali u Banat i Srem?
6. Koji ugarski kralj je počeo gradnju ugarskog odbranbenog sistema na granici ka Turskoj?
7. Kako su se zvala braća Kraljevića Marka koja su 1395. godine došla u Banat?
8. Koje godine je srpski despot Stefan Lazarević postao vazal ugarskog kralja Sigismunda?
9. Kom redu ugarskih vitezova su pripadali srpski despoti Stefan Lazarević i Vuk Grgurević?
10. Nabrojte četiri poseda srpskog despota Stefana Lazarevića u Bačkoj i Banatu?
11. U kom mestu je 1426.godine potpisan sporazum između kralja Sigismunda i despota Stefana Lazarevića?
12. Nabrojte tri plemićke mađarske porodice čiji su pripadnici bili u službi despota Đurđa Brankovića?
13. Posle kog događaja su počele masovne srpske seobe u Južnu Ugarsku?
14. Po dokumentu iz 1433. oko koja tri mesta na Dunavu su živeli između pravoslavci i katolici?
15. Nabrojte tri ugarske županije čiji je župan bio despot Stefan Lazarević?
16. Pod kojim imenom je zapovednik Beograda Mihalj Silađi ostao poznat u srpskoj epskoj pesmi?

17. Pod kojim imenom je tamiški župan i ugarski vojskovođa Filip de Sholaris ostao poznat u srpskoj epskoj pesmi?
18. Pod kojim imenom je ugarski vojskovođa Janoš Hunjadi ostao poznat u srpskoj tradiciji?
19. Koje su dve činjenice u srednjem veku bile značajnije od činjenice o etničkoj pripadnosti?
20. Kako su se zvali vojnici na rekama?
21. Kako se zvala laka konjica u Ugarskoj?
22. Koje srpske feudalce je 1464. pozvao ugarski vladar Matija Korvin da dođu u Ugarsku?
23. Pod kojim imenom je u srpskoj epskoj pesmi poznat despot Vuk Grgurević?
24. Gde su se nalazili posedi Vuka Grgurevića?
25. Gde su se nalazili posedi braće Jakšić?
26. Gde su se nalazili posedi Miloša Belmuževića?
27. Koji papa je oko 1450. dozvolio slobodu veroispovesti na imanjima despota Đurđa Brankovića u Ugarskoj i gradnju devet pravoslavnih manastira?
28. Na kom prostoru se od 1471 do 1503. vodio rat između Ugarske i Turske?
29. Do koje velike bitke je Srem bio granica Ugarske prema Turskoj?
30. U kojim redovima mađarskih vojskovođa se krajem XV i početkom XVI veka je bilo puno srpskih vojnika?
31. Koje su tri vojskovođe sa hrišćanske strane učestvovala u bici na Hlebnom polju 1479. godine?
32. Koje su tri hrišćanske vojskovođe vodile velike pohode na Srbiju od 1480 do 1481. kada je preseljeno srpsko stanovništvo u Banat?
33. Koji je ugarski vladar udao 400 mađarskih žena za sremske Srbe posle zauzeća grada Kostoljanja 1465. godine?
34. Kojoj ličnosti je Matija Korvin dodelio titulu despota 1471. godine?
35. Čija žena je bila Angelina Branković?
36. Koje mesto je bilo središte sremskih Brankovića?
37. Na dvoru kojeg rumunskog vojvode su boravili sremski Brankovići od 1504 do 1509. godine?
38. Kako se zvao štampar prvih rumunskih knjiga ?
39. Ko su bili ktitori fruškogorskog manastira Krušedola?
40. Kako se zvao rumunski vladar koji je bio ktitor Krušedola?
41. Kako se zvao velikaš iz ugledne feudalne hrvatske porodice koji je bio srpski despot od 1504 do 1514?
42. Kako se potpisivao despot Ivaniš Berislavić?
43. Kako se zvao naslednik despota Ivaniša, srpski despot od 1514 do 1535.?
44. Kako se zvao vođa seljačkog ustanka u Ugarskoj 1514. godine?
45. Kako se zvao Srbin, jedan od vođa vojske Dože Đerđa?
46. Kako se zvao poslednji srpski despot?
47. Koji je turski sultan vodio tursku vojsku u bici na Mohačkom polju?
48. Koja bitka je bila kraj srednjovekovne Ugarske?
49. Koji su srpski feudali učestvovali u Mohačkoj bici?
50. Koje godine je bila Mohačka bitka?
51. Čija je ćerka bila Jelena, žena despota Stefana Lazarevića?
52. Koji manastir je izgradio despot Stefan Lazarević?
53. Koja dva intelektualca iz Bugarske i Vizantije su boravila na dvoru despota Stefana Lazarevića?
54. Koje rumunske manastire je pomagao despot Stefan Lazarević?

55. Navedite tri nadimka tamiškog župana Filipa de Sholarisa?
56. Koje etničke pripadnosti je bio junak srpskih epskih pesama Filip Madžarin?
57. Kako se zvao hrišćanski pohod u Srbiju 1443. godine?
58. Po kom mađarskom nacionalnom junaku je dobila ime klisura u Srbiji između planina Kopaonika i Jastrepca?
59. Ko 1448. godine nije dočekaio vojsku Janoša Hunjadija na Kosovu? ("Kasno Janko na Kosovo stiže")
60. Posle koje bitke je nastala izreka: "Prošao kao Janko na Kosovu"?
61. U kom gradu je umro Janoš Hunjadi?
62. U kojoj zemlji je 1497. godine zapisana pesma grupe Srba o "vojvodi Janku"?
63. Kako se zvala žena despota Đurađa Brankovića?
64. Pod kojim imenom je zapamćena žena despota Đurađa Brankovića u srpskoj tradiciji?
65. Koji grad je podigao despot Đurađ Branković?
66. U narodnom pamćenju pod koja dva imena je ostao poznat ugarski kralj Matija Korvin?
67. Kako se zvala konjica Matije Korvina koju su činili Mađari, Česi i Srbi?
68. Koja vladarka je donela renesansu u Ugarsku?
69. Kako se zvala biblioteka Matije Korvina?
70. Kako se zove srpska epska pesma koja govori o podeli poseda u porodici Jakšić?
71. Iz koje hrvatske porodice je bila Barbara, žena Vuka Grgurevića?
72. Kog albanskog velikaša je bila ćerka Angelina Branković?
73. Pod kojim imenom je Angelina Branković zapamćena u srpskoj pravoslavnoj crkvi?
74. U kom gradu je pogubljen Doža Đerđ?

OD MOHAČKE BITKE (1526) DO KARLOVAČKOG MIRA (1699)

Posle bitke na Mohaču metež je zahvatio Ugarsko kraljevstvo. Za ugarsku krunu otimali su se pretendenti Ferdinand Habzburški i Janoš Zapolja (Zápolya János), erdeljski vladar. Krvavi rat među njima podelio je turskim naletima opustošenu Ugarsku. Srpski despot Stefan Berislavić i Pavle Bakić stali su uz habzburškog kandidata za presto, a Radič Božić uz erdeljskog. Godine 1528. kod Lipove, u sukobu sa vojskom Radiča Božića, poginuo je Komnen, jedan od braće Bakić. Srpski feudanci na tlu Ugarske trajali su po društvenom modelu ugarskog plemstva. Njihov ulazak u sukobe na prostoru Ugarske bila je samo činjenica njihove uključenosti u feudalni stalež Ugarske.

Izuzetna pojava u basenu Podunavlja u prvim mesecima posle Mohačke bitke bila je pojava "cara Jovana Nenada" ili "crnog čoveka" - kako su ga savremenici zvali. Ta pojava je slika moralne i duhovne zabune u kojoj su se nalazili narodi Podunavlja u vremenu neposredno posle Mohačke bitke. Pojava "crnog čoveka" u Bačkoj, Banatu i delu Srema jeste istorijski kontinuitet socijalnog meteža u panonskom prostoru izazavan turskim razaranjem ugarskog feudalnog društva, a čiji je najjasniji izraz bio ustanak Dože Đerđa iz 1514. godine. Kao i ustanak iz 1514. godine i pokret "crnog čoveka" okupio je niže socijalne slojeve i brojne beskućnike i skitnice koji su lutali Panonijom tražeći spas pred turskim napadima. Iako se idejno vezivao za tradiciju srpskih despota, pokret Jovana Nenada je svoje biološko tkivo, pored Srba, nalazio i u Mađarima i Rumunima koji su poticali iz istih socijalnih slojeva, kao i pobunjeni Srbi. Pojava "crnog čoveka" kao Mesije, koji spašava narod od Turaka, bila je slika dubokog beznađa panonskog čoveka u danima iza Mohačkog poraza.

Vojska Jovana Nenada brojala je 15.000 ljudi i predstavljala je znatnu snagu u unutrašnjem ratu koji se vodio u Ugarskoj. Ferdinand Habzburški, da bi "crnog čoveka" privukao na svoju stranu, obećao mu titulu despota. Središte pokreta Jovana Nenada nalazilo se oko Subotice, a neko vreme njegova vojska kontrolisala je Bačku, Banat i deo Srema. Oštrica pokreta Jovana Nenada bila je usmerena protiv ugarskog plemstva, a u sukobu sa ustanicima poginuo je istaknuti ugarski feudalac Ladislav Čaki (Csáky Lajos). Značajne ličnosti u njegovoj vojsci bili su Subota Vrlić, Čelnik Radoslav i pop Vasiljko. Sekretar Jovana Nenada i njegov izaslanik bio je Fabijan "literat". Jula 1527. pokret Jovana Nenada bližio se svom kraju. Ugarski feudalac Valentin Terek (Török Valentin) odsekao je glavu Jovanu Nenadu, a njegove vojskovođe rasule su se širom Panonije uplićući se u postojeće sukobe.

Srpski feudanci u Ugarskoj neprijateljski su se odnosili prema pokretu Jovana Nenada. Po duhu i vrednosnom sistemu, oni su bili ugarski plemići, a po srednjovekovnim shvatanjima staleška pripadnost bila je primarna veza među ljudima. Sukob tendenata na ugarski presto, turski pohodi i raseljavanje naroda u vezi tih pohoda bili su slika Ugarske u prvim godinama posle Mohačke bitke. Srpski i ugarski feudanci i srpske i mađarske narodne mase bile su učesnici zajedničke tragedije hrišćanstva na prostorima Panonije.

Godine 1529. Osmanlije su preko Srema i Bačke usmerile svoj pohod na Beč. Te godine Turci su zauzeli tvrđavu Bač. Prva opsada Beča silno je odjeknula u hrišćanskom svetu. Među braniocima Beča istakao se i srpski velikaš Pavle Bakić. Posle smrti Stefana Berislavića 1535. godine Ferdinand Habzburški imenovao je Pavla Bakića za srpskog despota. Pogibija Pavla

Bakića dve godine potom, u bici kod Gorjana u blizini Đakova u Slavoniji, značila je nestanak srpskog plemstva koje je više od stoleća, zajedno sa ugarskim plemstvom, učestvovalo u odbrani granica hrišćanskog sveta na prostoru Panonije.

Neprekidno doseljavanje srpskog življa u srce sudara hrišćanstva i islama iznedrilo je među doseljenim Srbima nove vođe neplemičkog porekla, istaknute ratnike ponikle iz naroda, koji su postali vođe ratničkih družina. Te ratničke družine bile su najamničke, živele su od rata i plenidbe i išle ka onima koji su ih plaćali. Njihova istorijska pojava bila je završna slika istorijskog procesa prerastanja srpskog čoveka iz kmeta u ratnika.

Srpske najamničke čete učestvovala su u svim metežima četrdesetih i pedesetih godina XVI veka na tlu Ugarske. One su služile u tvrđavama širom Ugarske i ratovala često kao "šajkaši" na rekama. Zajedno sa mađarskim posadama ili najamničkim družinama drugih naroda one su davale živo tkivo unutrašnjih sukoba i meteža. Filozofija najamnih vojski bila je jedinstvena, bez obzira na njihovo etničko poreklo: ratovalo se za onoga ko plaća, bilo u novcu, bilo u plenu; gospodar se napuštao kada bi mu blagajna postajala prazna i tada se hitalo ka novom gospodaru.

Godine 1541. Osmanlije su još jedan svoj vojnički pohod usmerile u dubinu Ugarske. U tom pohodu Turci su osvojili Budim i osnovali Budimski pašaluk. Tako je granica sukoba hrišćanstva i islama pomerena daleko na sever, a Srem i Bačka ostali su u pozadini dodira sukobljenih strana. Godine 1551. znameniti vojskovođa Mehmed-paša Sokolović krenuo je sa vojskom na Banat. Srpska i mađarska vojska u banatskim tvrđavama suočila se sa velikom turskom ordijom. U tom pohodu Turci su zauzeli sve banatske gradove sem Temišvara. Temišvar je branio ugarski plemić Ištvan Lošonci (Losonczy István), a u njegovoj vojsci nalazile su se i čete srpskih konjanika Nikole Crepovića. Iduće, 1552. godine Turci su osvojili Temišvar i formirali Temišvarski pašaluk.

Srem, Banat i Bačka našli su se tada u okviru ogromnog Turskog carstva. U toku veka i po ratovanja hrišćanskih i islamskih vojski na njihovom tlu ovi prostori su pustošeni, a stanovništvo je raseljavano. Mađarsko stanovništvo sklanjalo se u dubinu Ugarske pred turskim naletima tražeći zaštićenije krajeve. Srpske mase stizale su u ratna područja gonjene dubokim duhovnim, mentalnim i socijalnim potresima izazvanim turskim prodorom na Balkan. Posle pada južne Ugarske pod tursku vlast Osmanlije su naseljavale te prostore srpskim narodom. Srbi, kao biološki snažan narod, kao vojnici i stočari pokrivali su pozadinu permanentnog sukoba hrišćanstva i islama.

Prostor Bačke, Srema i Banata ušao je tako u okvire islamske civilizacije. Turci su taj prostor prepleli mrežom svojih simbola: džamijama, medresama, hanovima, hamamima. Mehmed-paša Sokolović je 1573. godine proglasio Bečkerek šeherom, a imanja oko grada postala su njegovo vakufsko dobro. Sa turskim vojnim posadama u gradovima stiglo je i muslimansko stanovništvo, a sa Turcima došli su na ovaj prostor i Jermeni, Cincari, Romi. Prostor Budimskog i Temišvarskog pašaluka dobio je tako etnički mozaik, karakterističan za Osmansko carstvo. Civilizacijski i kulturološki taj prostor postao je deo Azije.

Prilikom prodora vojske Mehmed-paše Sokolovića u Banat 1551-1552. godine srpske posade u banatskim tvrđavama predale su gradove turskim četama. Četiri decenije potom (1594. godine) banatski Srbi digli su veliki ustanak protiv Turaka. Ustanak u Banatu 1594. godine bio je

prvi srpski ustanak protiv turske vlasti. Taj pokret banatskih Srba protiv Osmanlija bio je neposredan povod turskom Sinan-paši da spali mošti srpskog svetitelja Svetog Save na Vračaru, u blizini Beograda.

Na čelu banatskih Srba u vremenu između predaje Banata Turcima (1551-1552) i banatskog ustanka (1594.) bile su samosvesne vođe vojničkih družina. Srbi u Banatu bili su privilegovani vojnički narod sa znatnom samoupravom koja je činila tursku vlast dalekom. U Banatu je tada postojala gusta mreža pravoslavnih manastira (Vojlovica, Mesić, Zlatica, Hodoš, Drenovac, Sveti Đurađ) koja je od vremena obnove srpske crkvene organizacije u Turskoj (Pećka patrijaršija 1557. godine) obnovila samosvest banatskih Srba (U "vekovima vere" kolektivna svest nosila je uvek religijsko osećanje).

Na vest o velikom turskom porazu kod Siska (1593.), ustanak banatskih Srba počeo je u vreme "dugog rata" (1593-1606). Položaj privilegovanih vojničkih družina uoči "dugog rata" bio je znatno pogoršan i vođe vojničkih skupina u Banatu pokrenule su ustanak na prve znake turske slabosti. Petar Majzoš, jedan od hajdučkih vođa, napadom na Vršac dao je znak za početak ustanka marta 1594. godine.

Ustanak Srba u Banatu bio je masovan. Marta meseca 1594. ustanici su zauzeli Bečkerek. Četiri puta su ustanici u velikim bitkama, od kojih je najveća ona kod mesta Pretaja, pobeđivali Turke. Sva veća mesta u Banatu, sem Temišvara, nalazila su se u rukama ustanika. Mnoge snažne ličnosti iz redova banatskih Srba pojavile su se u ustanku kao njegove vođe (Sava Temišvarac, Velja Mironić, Đorđe Rac Slankamenac).

Banatski ustanak silno je odjeknuo i među Turcima i u hrišćanskom svetu. Na dvoru austrijskog cara Rudolfa Drugog govorilo se o poredama banatskih Srba. Nemački, francuski i italijanski hroničari pisali su o pokretu Srba u Banatu. Sami ustanici tražili su susret sa vojskovođama Rudolfa Drugog, ali se ustanak suštinski oslanjao na Erdelj. Erdeljski zapovednik Ferenc Gestl podsticao je Srbe na ustanak. Lugoški ban Đerđ Palotić snabdevao je ustanike oružjem. Vršački vladika Teodor Tivodorović boravio je kod erdeljskog vladara Sigismunda Batorija (Báthory Zsigmond) tražeći pomoć za ustanike. Erdeljskom vladaru banatski Srbi slali su trofeje i proglasili ga svojim kraljem. Vojnici Sigismunda Batorija prelazili su u Banat i borili se zajedno sa banatskim ustanicima protiv Turaka. Tako su banatski Srbi svoj pokret vezivali za opštehršćansku borbu protiv Turaka.

Banatski ustanak okrnjio je samosvest Turaka. Prvi put posle pada srpske despotovine (1459.) Srbi su se pobunili protiv turske vlasti. Reakcija Osmanlija na ustanak u Banatu bila je surova. Sinan-paša iz Mileševe uzeo je mošti Svetog Save i spalio ih na Vračaru, kod Beograda, pred očima banatskih ustanika.

Srpski ustanak u Banatu uključio je Mađare iz Erdelja i Rumune. Kao posledica susreta slovenskog i romanskog sveta u Banatu i Karpatima negovana je verska istovetnost što je narode u vekovima hrišćanstva činilo bliskim. Učešće rumunskog elementa u ustanku i saradnja sa erdeljskim vladarem i staležima davali su ustanku obeležje opštehršćanske borbe protiv Turaka.

Uzrok propasti banatskog ustanka nalazi se u podelama vođa ustanka i prirodi vojničkih skupina koje su samostalno hitale za plenom. Ustanak tako nije imao objedinjujuću vojnu

strategiju. U odlučujućoj bici kod Bečkereka jula 1594. borilo se 4.300 ustanika protiv 36.000 Turaka i poraz je bio neminovan.

Prilog br. 3 Karta: Ustanak srba u Banatu 1594.g.

Iza poraza došla je turska osveta. Stanovništvo Banata bilo je izloženo iseljavanju i zatiranju. Vršачki vladika Teodor Tivodorović živ je odbran. Preživelo srpsko stanovništvo pomerilo se ka severu. Istaknute vođe ustanka, sa svojim četama, kao najamnici u naredne dve decenije učestvovala su u svim nemirima, ratovima i četovanjima koji su zahvatili srednjeevropski prostor.

U kolektivnoj istorijskoj i mitskoj svesti srpskog naroda ne postoji sećanje o banatskom ustanku, iako je on prvi pokret Srba protiv turske vlasti. Srpska pravoslavna crkva, koja je velikim delom oblikovala mitsku svest srpskog naroda, spaljivanje moštiju Svetog Save odvojila je od toka banatskog ustanka. U XIX i XX veku, kada je građena kolektivna svest o prošlosti, banatski ustanak se nije pominjao, jer se dogodio van tzv. "matice" i njegovo poimanje nije bilo u interesu tzv. "dvorske historiografije" koja je početke borbe protiv osmanlijske vladavine tražila u Šumadiji, na početku XIX veka.

Masovni pokret Srba u Banatu protiv turske vlasti nije bio moguć bez duhovne obnove koja je inicirana delatnošću Pečke patrijaršije. Prostor duhovne obnove bio je širok i obuhvatao je pored Srba u Banatu i Srbe Srema i Bačke. Manastiri u Banatu i Sremu bili su sedišta obnovljene duhovnosti. Na prostoru Fruške gore u XVI i XVII veku postojalo je mnoštvo pravoslavnih manastira (Kuveždin, Beočin, Bešenovo, Divša, Grgeteg, Jazak, Krušedol, Mala Remeta, Velika Remeta, Staro Hopovo, Novo Hopovo, Petkovića, Privina Glava, Rakovac, Šišatovac, Vrdnik). Za neke od njih se zna vreme nastanka i ktitor (Krušedol - Brankovići Maksim i Angelina, Grgeteg - Vuk Grgurević); o nekim manastirima postoji predanje o ktitoru (Velika Remeta, Bešenovo - kralj Dragutin Nemanjić, Divša - despot Jovan Branković), a većina njih se prvi put pominje u turskim teferima iz XVI veka. Fruškogorski manastiri bili su središta srpske kulture i duhovnosti. Mošti svetitelja čuvane su u nekima od njih što im je davalo poseban značaj (Brankovići u Krušedolu, mošti Svetog Stefana Štiljanovića u Šišatovcu. Od 1697. godine mošti kneza Lazara u Vrdniku, a od 1705. mošti cara Uroša u Jasku).

"Dugi rat" (1593-1606) pokazao je slabosti Osmanske carevine. Prvi put iz nekog rata protiv hrišćanskih država Turci nisu izašli kao pobednici. U toku XVII veka Tursko carstvo vodilo je još jedan dug i iscrpljujući rat sa Mletačkom Republikom (Kandijski rat 1645-1669). Četrnaest godina kasnije, godine 1683. Turci su se poslednji put našli pred vratima Beča, ali su tu bili poraženi. Posle turske katastrofe pod Bečom otvorio se rat na prostorima Balkana i Podunavlja poznat pod imenom "Veliki" ili "Bečki" (1683-1699. godina) Taj rat promenio je odnos snaga u jugoistočnoj Evropi u korist hrišćanskog oružja, doveo do velikih potresa i seoba stanovništva i završio se godine 1699. mirom u Sremskim Karlovcima koji je promenio granice u Podunavlju. Posle ovog rata Bačka se našla u okvirima Habzburške monarhije, Banat je ostao u okrilju Turskog carstva, a Sremom je išla granica između dve carevine i dva sveta (linija Mitrovica-Slankamen).

U ovom ratu učestvovali su svi narodi Balkana i Podunavlja. Prilikom opsade Beograda 1688. godine srpski letopisac Atanasije Daskal Srbin napisao je: "Nemci, Srbi i Ugri došli pod veliki Bjelgorod". Istovremeno, oko Subotice i Sombora u ovom ratu pojavila se milicija

sastavljena od katoličkih Južnih Slovena na čijem čelu su stajale njihove vođe: Dujo Marković, Juro Vidaković i Luka Sučić. Banatski Srbi na čelu sa Novakom Petrovićem 1687. prešli su Tisu i u Bačkoj bili pod komandom generala Ištvana Čakija. General Veterani, vojskovođa italijanskog porekla, imao je u sastavu svoje vojske Srbe koji su pod njegovom komandom učestvovali u oslobađanju banatskih gradova Karansebeša i Mehadije. Kao i prethodni ratovi protiv Turaka u XVI i XVII veku i "Bečki rat" imao je opštehršćanski karakter i u odnosu na Osmansko carstvo narodi Podunavlja predstavljali su jedinstvo.

"Bečki rat" doneo je masovno učešće srpskog naroda u njemu na prostoru od Segedina do Kumanova i od Temišvara do Zadra. Još 1686. digla se srpska raja protiv Turaka između Segedina i Arada. Zauzeće Petrovaradina 1687. podstaklo je pobunu sremskih Srba. Kolika je bila snaga Srba u Sremu unutar srpskog naroda govori činjenica da je na narodno-crkvenom saboru u Beogradu 18. juna 1690. godine, na kojem su donete važne odluke za budućnost srpskog naroda u Habzburškoj monarhiji, od 11 prisutnih kapetana sedam je bilo iz Srema, od tri zastupnika opština dva su bila iz Srema, od sedam igumana manastira pet je bilo iz Srema.

Austrijski vojskovođa Maksimilijan Emanuel /Maximilian Emanuel/ 6. septembra 1688. godine zauzeo je Beograd, kapiju Balkana. Pad Beograda silno je odjeknuo u Evropi i na prostoru od Dunava do Skoplja i Peći razbuktao je ustanak protiv Turaka. Oktobra meseca Ludvig Badenski je izdao naređenje za formiranje srpske milicije na čelu sa Pavlom Nestorovićem-Dejakom i Antonijem Znorićem. Krajem oktobra austrijski general Pikolomini stigao je do Skoplja, a hrišćanske prethodnice stigle su do Štipa i Velesa.

Hrišćanske trupe nisu imale snage za dalje prodore u dubinu turske teritorije. Osmansko carstvo, osetivši se ugroženim, napreglo je sve svoje unutrašnje snage i uz pomoć krimskih Tatara krenulo u protivnapad. Početkom janara 1690. hrišćanska vojska bila je poražena u borbama u Kačaničkoj klisuri što je otvorilo put turskoj vojsci ka Kosovu i Metohiji. Januara 1690. turski i tatarski odredi harali su Kosovom, a general Veterani javljao je iz Niša da su Priština i okolina pretvoreni u pepeo. Tako je krenula velika seoba srpskog naroda ka severu.

Prvi znak za seobu dali su pečki patrijarh Arsenije Treći Čarnojević, visoko sveštenstvo i srpska milicija. Za njima su ka severu krenuli bogati i ugledni građani, i svi ostali. Ka Savi i Dunavu, bežeći od Turaka, hitao je narod iz Severne Makedonije, sa Kosova, Metohije, iz Prizrena, doline Lima, Starog Vlaha, Užica, Pomoravlja. Goreli su manastiri Đurđevi Stupovi, Lesnovo, Pečka patrijaršija, Mileševa, Sopoćani, Dečani, Gračanica...

Austrijski car Leopold Prvi 6. aprila 1690. godine uputio je Srbima invitoriju-poziv na ustanak uz obavezu da će biti poštovane njihove povlastice u Habzburškoj monarhiji. U Beogradu, gde su se sabrale izbeglice, 18. juna 1690. održan je narodno-crkveni sabor uz učešće patrijarha, vladika i episkopa, igumana uglednih manastira, znamenitih kapetana. Za srpskog kralja proglašen je austrijski car Leopold Prvi, rešeno je da se digne ustanak, ali i da se sa narodom pređe u Ugarsku i u šest punktacija (tačaka) tražena je od austrijskog cara privilegija kojima se Srbima u Habzburškoj monarhiji garantuje pravo veroispovesti, slobodno biranje arhiepiskopa, primena starog kalendara, sloboda patrijarhove jurisdikcije, oslobađanje crkvenih imanja od dažbina, sudsko pravo patrijarha. Jenopoljsko-aradski episkop Isaija Đaković odneo je punktacije sa ovog sabora u Beč.

Dvorska kancelarija 21. avgusta 1690. godine izdala je prvu privilegiju Leopolda Prvog kojom je srpski narod priznat kao autonomna celina. Pravoslavna crkva priznata je u statusu javnog prava, a prihvaćene punktacije priznale su nezavisnost života i ustrojstva Pravoslavne crkve. Privilegija izdata 1690. godine, postala je temelj položaja srpskog naroda u Habsburškoj monarhiji krajem XVII i u XVIII veku. U vreme Bečkog rata ta privilegija potvrđivana je decembra 1690. i marta 1695. godine.

U metežu "bečkog rata", koji je pomerio narode Jugoistočne Evrope, među Srbima se pojavila snažna ličnost grofa Đorđa Brankovića. Poreklom iz Banata, Đorđe Branković predstavljao je osobenu pojavu među Srbima krajem XVII veka. Znalac sedam jezika, vešt diplomata Đorđe Branković nosio je u sebi slike srpske prošlosti i položaja srpskog naroda na kraju XVII veka. Juna 1689, dok je rat trajao na Balkanu, grof Đorđe Branković izdao je proglas Srbima iz Oršave na Dunavu sa zahtevom da se dignu na ustanak. Po nalogu komandanta austrijske vojske Ludviga Badenskog, Đorđe Branković je uhapšen u Kladovu, a potom otpremljen u tamnicu u Sibir.

U kasnijim godinama Đorđe Branković bio je zatočen u tvrđavi Heb (Cheb), u Češkoj. Godinama je on tu stvarao svoje delo velikog obima tzv. *Slavenoserbsku hroniku* u kojoj je dao svoje viđenje prošlosti jugoistočne Evrope. U Hebu je grof Đorđe Branković preminuo, a u vreme rata za "austrijsko nasleđe" (1740-1748) vojnici pukovnika Raškovića preneli su njegovo telo u manastir Krušedol.

U jesen 1690. turska konjica ušla je u Beograd. Posle pada Beograda Ludvig Badenski naredio je da se isprazni Mitrovica. To su bili znaci za novo bekstvo ka severu.

Četrdeset dana trajalo je putovanje do Budima i Sentandreje. Bežalo se kopnom i vodom. Kuga, glad i razbojnici pratili su narod u pokretu. Monasi manastira Ravanice nosili su na sever mošti kneza Lazara. Nešto naroda zadržalo se oko Subotice i Segedina, a 30.000 ljudi stiglo je u kraj oko Budima i Sentandreje.

Devet godina posle pada Beograda trajao je rat Austrije i Turske. Srem, Banat i Bačka bili su ratno poprište. Nemci, Mađari, Hrvati, Srbi borili su se protiv Turaka u blatištima Panonije. Godine 1691. Turci su poraženi kod Slankamena i tada je poginuo turski veliki vezir Mustafa Ćuprilić. Godine 1695. u bici kod Lugoša (Lugoj) poginuo je general Veterani i komadant srpske milicije Znorić. Iste 1695. došlo je do bitke kod Perleza u Banatu, a iduće 1696. na Begeju, kod Hetina kada su Turci porazili vojsku kneza Fridriha Avgusta. Najveća od svih bitaka dogodila se kod Sente septembra 1697. godine,. Proslavljeni austrijski vojskovođa Eugen Savojski pobedio je Turke. To je bila poslednja, velika bitka "bečkog rata" koji je potrajao 16 godina.

Ovaj veliki ratni vihor ispreturao je narode Balkana i Podunavlja. Više puta vojske su prošle Bačkom, Sremom i Banatom paleći i uništavajući. Samo u Bačkoj za vreme ovog rata uništeno je 91 naselje. Karlovački mir 1699. godine doneo je ratni predah. Borba za moć na prostoru Podunavlja između hrišćanstva i islama još nije bila okončana.

Istorijske ličnosti

Jovan Nenad. Pojavio se u vremenu neposredno posle Mohačke bitke. Rodom iz Lipove. Pričalo se da je poreklom od Paleologa, od Crnojevića, da je rođak Angeline Branković. Sam se proglasio za cara i okupio vojsku sastavljenu od Srba, Mađara i Rumuna. Govorio je za sebe da ga je Bog poslao da spase hrišćane. Imao znak, crnu šaru od desne slepoočnice do desnog stopala.

Posedovao 600 mladića kao gardu koje je nazivao "janičarima". Imao zastavu sa svojim grbom i slikom Bogorodice.

Ratovao protiv Turaka i ugarskih plemića. Imanja ugarskih plemića delio svojim ljudima. Evropski dvorovi intresovali se za njega. Engleski poslanik Valop tvrdio da ima "9.000-10.000 vojske svih nacija"

Poražen kod Segefalve 12. jula 1527. Gospodar Subotice Valentin Terek odsekao mu je glavu.

Sigismund Batori. Erdeljski vladar. U vreme banatskog ustanka 1594. Srbi mu položili zakletvu, izabrali ga za kralja i od njega dobili zastavu. Pomagao banatski ustanak ljudstvom i oružjem.

Posle sloma banatskog ustanka naselio se u Tevišu u Erdelju 10.000 Srba. Jedan od vođa ustanka Đorđe Rac Slankamenac bio u njegovoj službi. Godine 1596. Srbi mu u Temišvaru otvorili vrata "srpske varoši", ali nije uspeo da zauzme grad.

Đorđe Slankamenac Rac. U mladosti konjušar kod jednog erdeljskog plemića. Kondotijer. Jedan od vođa banatskog ustanka i pregovarač u ime pobunjenih Srba sa generalom Tajfenbahom.

Bio u službi Sigismunda Batorija, erdeljskog vladara, vlaškog vojvode Mihne Hrabrog i Radula, Habzburškog generala Baste.

U srpskim epskim pesmama javlja se kao lik "Đure pijanice".

Teodor Tivodorović. Vršački vladika. Vođa poslanstva banatskih ustanika kod Sigismunda Batorija. Za vreme ustanka održavao vezu sa Mojsijem Sekeljom, erdeljskim zapovednikom na granici.

Posle sloma ustanka otišao u Erdelj i u Tevišu osnovao eparhiju. Po povratku u Banat Turci su ga živog odrali po naređenju temišvarskog paše.

Arsenije Treći Čarnojević. Srpski patrijarh (1674-1706). Predvodio seobu Srba 1690. godine.

Rođen u Bajicama, u blizini Cetinja. U vreme "bečkog rata" 1688. posle pljačke Gračanice zarobio ga turski Jegen-paša od koga se otkupio za 10.000 talira.

Održavao kontakte od 1686. sa Mletačkom republikom. Godine 1688. obratio se pismom papi Inocentiju Jedanaestom. Januara 1690. otišao u Beograd, a u jesen iste godine u Sentandreju i Budim. Inicijator narodno-crkvenog sabora 1690. godine. Tražio i dobio od Bečkog dvora privilegije za Pravoslavnu crkvu i stanovništvo u Habzburškoj monarhiji.

Prikazao ga slikar Paja Jovanović na svojoj slici "Seoba Srba".

Grof Đorđe Branković (1645-1711.). Rođen u Jenopolju, Banat. Njegov brat Simeon (Sava Drugi) bio erdeljski mitropolit. Znalac sedam jezika, erdeljski diplomata. Dobio titulu barona 1683. godine od Leopolda Prvog, a titulu grofa 1688.

Zatočen od 1688. godine u Sibiru, pa u Hebu. Napisao delo *Slavenoserbske hronike* u pet knjiga gde je opisao istoriju Jugoistočne Evrope od najstarijih vremena do 1705. Pisao srpsko-slovenskim jezikom, baroknim stilom. Pisao i delo *Vlaška hronika*, na rumunskom jeziku u kojem je opisao rumunsku istoriju do 1680. godine.

Od Srba izuzetno cenjen. Na Saboru 1691. godine u Budimu Srbi ga izabrali za srpskog despota. Održavao kontakte sa patrijarhom Arsenijem Trećim Čarnojevićem.

Umro u Hebu 1711. godine. Godine 1743. njegovo telo preneto u Krušedol.

Dujo Marković. Zajedno sa Jurom Vidakovićem 1687. godine vođa seobe južnoslovenskih katolika u predeo oko Subotice i Sombora (5.000 ljudi, 1.500 pod oružjem) Putovao u Beč da Dvorskom ratnom savetu podnese želje doseljenog stanovništva. Godine 1690. dobio čin plemstva. Poginuo 1691. u bici kod Slankamena.

Pitanja

1. Ko su bili pretendenti na ugarsku krunu posle Mohačke bitke 1526. godine?
2. Kako se zvao "car" koji je predvodio pokret nižih staleža neposredno posle Mohačke bitke?
3. Koji je bio nadimak cara Jovana Nenada?
4. Koji grad je bio centar pokreta Jovana Nenada?
5. Nabrojte tri značajne vojskovođe Jovana Nenada?
6. Kako se zvao sekretar Jovana Nenada?
7. Koju tvrđavu u Bačkoj su zauzeli Turci prilikom pohoda na Beč 1529. godine?
8. U kojoj bici je poginuo Pavle Bakić, poslednji srpski despot?
9. Koji pašaluk su osnovali Turci posle osvajanja Budima 1541. godine?
10. Koji pašaluk su osnovali Turci posle zauzimanja Temišvara 1552. godine?
11. Koji turski vojskovođa je osvojio Banat 1551. godine?
12. Kako se zvao ugarski plemić koji je branio Temišvar 1551. godine?
13. Koje mesto u Banatu je Mehmed-paša Sokolović 1573. proglasio šehrom?
14. Gde se dogodio prvi srpski ustanak protiv Turaka?
15. Koje godine je bio banatski ustanak?
16. Koji događaj je povod turskom Sinan-paši da spali mošti Svetog Save na Vračaru?
17. Nabrojte tri pravoslavna manastira u Banatu u XVI veku?
18. Kako se zvao austro-turski rat 1593-1606. godine?
19. Koji događaj je bio podstrek banatskim Srbima da 1594. dignu ustanak protiv Turaka?
20. Kako se zvao hajdučki vođa koji je napadom na Vršac 1594. godine započeo banatski ustanak?
21. Koja bitka je bila najveća u banatskom ustanku 1594?
22. Nabrojte tri vođe banatskog ustanka?
23. Kako se zvao erdeljski vladar kojeg su Srbi u banatskom ustanku proglasili za svog vladara?

24. Kako se zvao vršački vladika kojeg su Turci posle sloma banatskog ustanka živog odrali?
25. Nabrojte pet fruškogorskih manastira?
26. Kako se zove rat Austrije i Turske od 1683 do 1699. godine?
27. Kojim mirom je završen "Bečki rat"?
28. Zbog opsade kog grada je počeo rat od 1683 do 1699?
29. Kom carstvu je pripala Bačka Karlovačkim mirom?
30. Kom carstvu je pripao Banat Karlovačkim mirom?
31. Kojom linijom je podeljen Srem između Austrije i Turske Karlovačkim mirom?
32. Koji srpski letopisac je ostavio podatak o Nemcima, Ugrima i Srbima pod Beogradom 1688. godine?
33. Pod komandom kog generala su se borili banatski Srbi Novaka Petrovića 1687. godine?
34. Nabrojte trojicu kapetana, južnoslovenskih katolika, koji su bili komadanti milicije u Severnoj Bačkoj?
35. Kako se zvao komadant austrijske vojske koji je 1688. oslobodio Beograd?
36. Kako su se zvali komadanti srpske milicije u Bečkom ratu?
37. Ko je prvi dao znak za seobu Srba 1690. godine?
38. Šta je to invitorija?
39. Kako se zvalo delo Đorđa Brankovića o istoriji Jugoistočne Evrope?
40. Ko je napisao delo "Vlaška hronika" o istoriji Rumuna do 1680?
41. Nabrojte tri bitke u Bačkoj i Banatu u vremenu od 1690 do 1699?
42. Kako se zvao austrijski vojskovođa koji je pobedio Turke u bici kod Sente 1697. godine?
43. Koliko je naselja uništeno u Bačkoj u Bečkom ratu?
44. Kako se zvao Englez koji je tvdio da car Jovan Nenad ima "9.000-10.000 vojske svih nacija"?
45. Gde je Sigismund Batori naselio 10.000 Srba posle sloma banatskog ustanka?
46. U kojoj bici je poginuo Dujo Marković, kapetan somborske milicije?

OD KARLOVAČKOG MIRA (1699) DO SMRTI JOZEFA DRUGOG (1790)

Dolazak pečkog patrijarha, većeg broja episkopa i igumana značajnih manastira, kao i uglednih i bogatih trgovaca i zanatlija u "velikoj seobi" 1690. godine uz dobijene "privilegije" od strane Leopolda Prvog, austrijskog vladara, uticali su na to da Srbi postanu značajna činjenica političkog i društvenog razvoja Ugarske u XVIII veku. Dobijene privilegije, koje su potvrđivane više puta u XVIII veku, ojačale su specifičnu poziciju srpskog korpusa unutar Ugarske. Istovremeno, dobijenim privilegijama Crkva se nametnula kao tumač interesa srpskog naroda u Habzburškoj monarhiji. Razvoj srpskog građanstva u XVIII veku, na koji su uticale i reforme habzburškog vladara Jozefa Drugog, dovele su u poslednjim decenijama XVIII veka u pitanje vodeći položaj crkvene hijerarhije u srpskom narodu. Simbol tih promena u biću srpskog naroda bila je ličnost srpskog prosvetitelja i pisca Dositeja Obradovića.

Osamnaesti vek bio je "vek vere". U Habzburškoj monarhiji državna vera bila je katolička, u Osmanskom carstvu to je bio islam, a u Rusiji pravoslavlje. Sve ostale religije u tim carstvima, van državne, bile se u najboljem slučaju tolerisane. Religijsko viđenje sveta, prisutno u XVIII veku, zatvaralo je verske zajednice u sopstvene okvire. Hrišćanstvo, kao sistem ideja i verovanja, činilo je bliskim katolike, protestante i pravoslavne na tlu Južne Ugarske. Pripadnost hrišćanskom svetu, koji je u XVIII veku bio na Savi i Dunavu kao suprotnost islamu oličenom u Osmanskom carstvu, zbližavala je hrišćanske veroispovesti na jugu Habzburške monarhije.

Osamnaesti vek za Habzburšku monarhiju bio je vek iskušenja. Iskušenja nisu bili samo brojni ratovi (60 godina ratovanja ovog carstva u XVIII veku) već i mozaik različitih naroda, vera i jezika, staleških različitosti, regionalnih posebnosti. Tokom XVIII veka, naročito u vremenu Marije Terezije i njenog naslednika Jozefa Drugog (Josif II), Habsburška monarhija težila je harmonizaciji svojih različitosti, reformama i modernizaciji, pokušaju da se heterogeni prostor Podunavlja zaokruži u jedinstvenu političku, ekonomsku i civilizacijsku celinu.

Prostor Banata, Srema i Bačke u XVIII veku primao je refleksije krupnih istorijskih procesa koji su se dešavali u Podunavskoj monarhiji. Deevropeiziran dugom turskom vladavinom i brojnim ratnim pustošenjima, ovaj prostor je tokom XVIII veka bio izložen procesu ponovne evropeizacije i modernizacije, ponovnog povratka u srednjeevropski kulturološki milje. Specifičnost istorijskog razvitka ovog prostora je postojanje institucije Vojne granice u njemu zbog njegovog graničnog položaja ka Osmanskom carstvu i neprekidna kolonizacija koja je od ovog prostora stvorila specifičan etnički mozaik. U istorijskom prostoru Bačke, Srema i Banata tokom XVIII veka našli su se zajedno brojni evropski narodi: Srbi, Mađari, Nemci, Rumuni, Hrvati, Slovaci, Rusini, Jevreji, Jermeni, Romi, Bugari, Cincari, Italijani, Francuzi, Španci. Unutar istorijskog prostora Banata, Srema i Bačke postojale su socijalne, pravne i ekonomske različitosti. Deo ovog područja imao je specifičan razvoj u okviru institucije Vojne granice; na ovom prostoru nalazile su se i privilegovane socio-ekonomske celine kao Velikokikindski i Potiski dištrikt u Banatu i Bačkoj; deo ovog prostora činili su spahijski posedi i županije kao ugarski organi vlasti; graničarski komuniteti i slobodni kraljevski gradovi imali su, opet, svoj specifičan razvoj. Verske različitosti (katolici, pravoslavci, evangelisti, kalvinisti, unijati, judaisti) tokom XVIII veka nužno su određivali model verske trpeljivosti, što je imalo svoj potpun izraz u ediktu Jozefa Drugog iz 1781. o verskoj toleranciji.

Unutar srpskog naroda crkva je bila ta koja uglavnom u toku XVIII veka odlučivala o svim pitanjima narodnog napretka. Srbi su tokom XVIII stoleća formirali i svoje plemstvo, zatim jedan militaristički stalež izrastao iz institucije Vojne granice i brojnih ratova koje je vodila Habzburška monarhija i građanski sloj koji je proizlazio iz otvorenosti trgovačkih puteva ka Balkanu i Jadranskom moru i procesa evropeizacije i modernizacije Srema, Banata i Bačke. Ton društvenom razvoju srpskog naroda, naročito u prvoj polovini XVIII veka, ipak je davala crkvena hijerarhija. Ona je u sebi nosila veliki strah od gubljenja pravoslavnog identiteta unutar Habzburške monarhije kao katoličke države. Zato je ona bila sklona svojevrsnom konzervatizmu, zatvaranju u sebe celokupnog srpskog naroda i ideološkom okretanju ka verski istovetnoj Rusiji. To zatvaranje nužno je nosilo potrebu preispitivanja svih onih civilizacijskih koraka koje je preduzimala Habzburška monarhija, naročito u svojoj prosvetiteljskoj epohi. Tek ojačalo građanstvo u poslednjoj četvrtini XVIII veka uspelo je u sebi da nađe srećan spoj različitosti i da svoj identitet u Habzburškoj monarhiji izgradi na temelju istorijskog kompromisa: prihvatanja evropskih civilizacijskih vrednosti i očuvanja nacionalne i verske samosvojnosti uz poštovanje specifičnosti srednjeevropskog kulturnog miljea (kulturoloških, verskih, nacionalnih).

Do 1706. godine na čelu srpske crkve nalazio se Arsenije Treći Čarnojević koji je vodio "veliku seobu" 1690. godine i koji je u godinama Bečkog rata i početkom XVIII veka odredio poziciju Pravoslavne crkve unutar Habzburške monarhije. Središte srpskog mitropolita nalazilo se od 1708. godine u fruškogorskom manastiru Krušedolu. U vreme "Varadinskog rata" (1716-1718) Turci su provalili u Srem i spalili Krušedol, što je uticalo na mitropolita Vićentija Popovića-Hadži Lavića da središte mitropolije prenese u Sremske Karlovce. Od tog vremena Sremski Karlovci postali su jedna od ključnih tačaka istorijskog razvoja srpskog naroda u južnoj Ugarskoj.

Tokom XVIII veka narodno-crkveni sabori bili su mesto okupljanja elite srpskog ugarskog društva. Oni su sazivani prilikom izbora mitropolita i održavali su se u Sremskim Karlovcima uz prisustvo ovlašćenog carskog komesara. Najznačajniji od svih sabora održan je van Karlovaca, u Temišvaru 1790. godine. On je bio slika istorijskog razvitka srpskog društva u Ugarskoj u XVIII veku i različitih političkih i idejnih koncepcija, koje su se javile unutar srpske zajednice u Ugarskoj. Na saboru je prisustvovalo po 25 predstavnika plemstva, sveštenstva, oficirskog i građanskog staleža. Na njemu su do izražaja došle dve političke koncepcije koje su se tokom XVIII veka iskristalisale među Srbima: prva, većinska, koju je predvodio general Pavle Dimić-Papila, a koja je bila da se uz oslonac na Bečki dvor za Srbe u Ugarskoj obezbedi autonomna oblast (Banat), i koja je bila izraz interesa crkvene hijerarhije i militarističkog staleža među Srbima i druga, manjinska, čiji je glasnogovornik bio Sava Tekelija, a koja je izražavala mišljenje srpskog plemstva, i koja je smatrala da se sistem srpskih privilegija mora uključiti u ugarske zakone.

Visoka crkvena hijerarhija tokom XVIII veka održavala je kontakte sa svim činocima na Bečkom dvoru koji su imali uticaja na položaj srpskog naroda. To su bile institucije koje su se bavile specifičnim srpskim pitanjima: Ilirska dvorska komisija (1745-1747), Ilirska dvorska deputacija (1747-1777), Ilirska dvorska kancelarija (1791-1792). (Najviše državne vlasti u XVIII veku Srbe su nazivale Ilirima). Dvorski ratni savet i Dvorska komora, koji su se bavili vojnim i finansijskim pitanjima, takođe su bili značajni za Srbe. Karlovački mitropoliti XVIII veka su te kontakte održavali živim, oni su bili povezani sa vrhom bečke dvorske politike, a neki od njih

(Putnik, Nenadović, Antononović) nosili su titule tajnih carskih savetnika. Po osnivanju Ilirske dvorske kancelarije 1791. godine, pet uglednih Srba, a među njima i temišvarski episkop Petar Petrović i general Arsenije Sečujac, bili su imenovani za savetnike Franje Balaša koji je stajao na čelu ove institucije. Srbi, visoki carski oficiri, granali su svoje veze tokom XVIII veka ka vojnim institucijama i uticali na njih. Visoka crkvena hijerarhija i militaristički stalež među Srbima odražavali su upućenost ugarskih Srba ka habzburškoj državi i carskim institucijama u Beču.

Karlovačka mitropolija je tokom XVIII veka bila nosilac duhovnog života među Srbima u Južnoj Ugarskoj. Ona se sastojala od osam episkopija. Pravoslavni kler činili su tzv. "crni kler" (monaštvo) i "plavi kler" (svetovno sveštenstvo). Poseban uticaj među Srbima imali su Mitropolitiski dvor u Sremskim Karlovcima i ugledni manastiri, osobito fruškogorski. Manastiri su raspolagali brojnim manastirskim imanjima ("prnjavorima") koji su činili osnovu njihove ekonomske snage.

Osnovno pitanje koje se javilo među Srbima u Ugarskoj jeste pitanje očuvanja i gradnje nacionalnog i verskog identiteta i njegovog odnosa sa srednjeevropskim civilizacijskim modelom. Očuvati sebe, a prihvatiti blagodati evropske civilizacije i kulture bilo je veliko srpsko pitanje XVIII veka. Obogaćeno srpsko građanstvo u Ugarskoj na to pitanje dalo je tokom XVIII veka jasan odgovor: biti Evropejac i Srbin jeste jedinstvo, a ne suprotnost. Simbol tog istorijskog prevrata i istorijskog kompromisa postali su pravoslavne hramovi i manastiri u koje je prodrlo barokno viđenje sveta. Barokni stil u graditeljstvu crkve i u njihovom oslikavanju bio je spoljnjo obeležje urastanja srpskog naroda u srednjeevropski kulturološki model i svojevrsan izraz kompromisa sa duhom srednjeevropskog prostora. Godine 1726. manastir Krušedol dobio je svoj prvi barokni zvonik, a potom su i drugi fruškogorski manastiri dobijali barokne građevine (Velika Remeta, Rakovac, Šišatovac, Hopovo, Beočin, Jazak itd.) Ulazak barokne arhitekture u fruškogorske manastire bio je obrazac za gradnju hramova u Sremu, Bačkoj i Banatu u XVIII veku.

U oslikavanju hramova barokni stil među ugarske Srbe došao je sa istoka, iz Kijeva i Ukrajine, sa prostora koji je takođe bio na granici dodira pravoslavnog i katoličkog sveta. Ukrajinski slikar Jov Vasiljevič 1750-1751. oslikavao je manastir Krušedol u baroknom stilu. Aradski slikar Stefan Tenecki, inače kijevski učenik, nastavio je njegovo delo 1756. godine u Krušedolu i na taj način barokno slikarstvo ušlo je u pravoslavne hramove Bačke, Srema i Banata. I storijski kompromis bio je obezbeđen za narednih jedan i po vek.

Proces pojačane verske tolerancije koja je dolazila od strane Habzburške države, a koja je bila izraz njenog priznavanja etničke i verske realnosti u monarhiji mogao se pratiti tokom celog XVIII veka. Prethodni vekovi na prostoru Srednje Evrope nisu XVIII veku doneli u baštinu primere verske tolerencije. Godine 1727. Deklaratorijom je bilo naređeno da se pravoslavni hramovi u monarhiji ne mogu popravljati i graditi bez kraljeve dozvole. Šesnaest godina kasnije, 1743. izdata je privilegija koja je zabranjivala da se narod ometa prilikom zidanja hramova. Godine 1753. kraljevska naredba regulisala je pitanje zidanja i popravke pravoslavnih hramova. Tim aktom, bez pitanja nadležnih vlasti, Srbi su mogli zidati crkve tamo gde žive, u većini ili gde ima najmanje 30 pravoslavnih porodica. Godine 1781. došao je Edikt cara Jozefa Drugog o verskoj toleranciji.

Izraz pojačane verske trpeljivosti osećao se i prilikom popravke ili gradnje pravoslavnih hramova u Sremu, Bačkoj i Banatu. Pravoslavne crkvene vlasti ove radove često su poveravale

nemačkim majstorima. Tako je zvonik fruškogorskog manastira Velike Remete 1733-1735. radio nemački majstor Johan Vilhem (Johannes Wilhem). Pridvornu crkvu Svetog Trifuna u Sremskim Karlovcima godine 1742. obnavljao je Nemač Matijas Erlibinger (Mathias Erliebinger). Vladičanski dvor u Vršcu godine 1760. radili su "prajski majstori", a obnovu banatskog manastira Mesića sudetski Nemač Anton Blomberger. Spoljnu dekoraciju i toranj somborskog hrama Svetog Georgija 1790. godine radio je Anton Haker iz Pešte. Sedamdesetih godina XVIII veka hram u sremskom selu Lačarku gradili su italijanski majstori.

Izraženi strah visoke crkvene hijerarhije od gubljenja identiteta otvarao je put srpsko-ruskim vezama u XVIII veku. Tako je srpska kultura u Ugarskoj primala dvostruke uticaje, one iz srednjeevropskog kulturnog miljea i one iz Rusije. To je govorilo o svojevrsnoj duhovnoj sintezi koja je stvarana u biću srpskog naroda u Ugarskoj. Iz Rusije su stizali učitelji, crkvene knjige, uticaj na jezik i književnosti. Ka Rusiji išle su i srpske seobe iz Banata i Bačke u XVIII veku. Tako je prvi ruski učitelj među Srbima bio Maksim Suvorov koji je 1726. došao u Sremske Karlovce. Drugi ruski učitelj u Sremskim Karlovcima Emanuil Kozačinski 1734. režirao je dramu *O tragediji Uroša Pjatego...* Godine 1724. od ruskog Sinoda u Sremske Karlovce stiglo je 400 bukvara i 100 gramatika. Sve ovo je uticalo da posle 1730. godine ruskoslovenski jezik, uz slavenoserbski i srpski narodni jezik, postane jedan od tri srpska književna jezika. Slavenoserbski jezik se tokom XVIII veka javio kao jezik građanstva, kao vrsta jezičkog kompromisa između ruskoslovenskog i narodnog jezika. On nije bio slika samo jezičkih kontraverzi u kolektivnoj svesti srpskog naroda na prostoru Ugarske.

Razvojačenje vojnih granica, Potiske i Pomoriške, otvorilo je seobu graničara u Rusiju. U toku 1751-1752. godine 2.000 lica iz Banata i Bačke, predvođenih pukovnicima Jovanom Horvatom, Jovanom Ševićem i Rajkom Preradovićem, odselilo se na jug Ukrajine i formiralo dve oblasti: Novu Srbiju i Slavjanoserbiju. Novim naseljima dali su imena mesta iz kojih su potekli: Subotica, Kanjiža, Petrovo selo, Mošorin, Slankamen, Bečej, Pančevo, Pavliš, Vršac...U Rusiji su ovi naseljenici ušli u ruski militaristički stalež i dali ruskoj vojsci model lake konjice (husarski pukovi).

Dok je u sferi ideja crkvena hijerarhija pokušavala da napravi distancu od idejnih strujanja koji su u XVIII veku uticali na život Srednje Evrope, u istorijskoj zbilji XVIII stoleća srpsko društvo u Banatu, Bačkoj i Sremu prihvatilo je tekovine srednjeevropskog kulturološkog modela. Sam život bio je isuviše bujan i bogat, a komunikacija srpskih trgovaca, zanatlija, oficira i plemstva sa habzburškom državom i ljudima drugih vera i nacija bila je svakodnevna da bi prijem novih vrednosti bio nevidljiv. Promene su se osećale na svakom koraku: u odevanju, načinu ishrane, gradnji kuća, higijeni i zdravstvenim navikama, poznavanju jezika, komunikacijama, školstvu, slikarstvu i književnosti, načinu zabave, vrednosnom sistemu. Svakodnevni živi jezik bio je najvidljiviji odraz tih promena. Tako su u srpski jezik ušle nemačke reči koje se odnose na vojsku: lager, šanac, štab, muštrati, zatim reči koje su pretrpele uticaj bilr su one koje se odnose na društveni poredak: paor, riter, ceh, liferant, a najviše reči koje se odnose na pojmove materijalne kulture: mesing, pleh, štof, mider, štranga, šnala, flaster, fleka, flaša, špric, plajvaz, šolja, krompir, farba, vaga, šupa, plac, šuster, šnajder, molovati.

Iz mađarskog jezika u srpski jezik ušle su reči kao: astal, ašov, biro, biroš, vašar, gazda, doboš, kecelja, kočijaš, lopov, parlog, prsluk, salaš, soba, fioka, čeze, džak, šargarepa, šator, itd.

Nosioci civilizacijskih promena u srpskom društvu bili su srpski trgovci, oficiri i plemstvo. U XVIII vek Srbi su ušli kao narod bez plemstva. U vreme vladavine Marije Terezije (1740-1780) dodeljeno je 90 plemićkih titula Srbima u Ugarskoj. Pedeset plemićkih titula dodeljeno je srpskim oficirima 1. marta 1751. u doba razvojačenja Vojnih granica. Dvadeset Srba dobilo je plemićke titule posle austro-turskog rata 1791. godine. Plemićke titule među Srbima najčešće su dobijali oficiri, zatim crkveni velikodostojnici, trgovci, značajni činovnici. Teodor Janković-Mirijevski, upravitelj škola u Banatu i reformator školstva, dobio je plemićku titulu za svoj doprinos u oblasti obrazovanja. Malenica je dobio plemićku titulu 1773. za svoj rad u zdravstvu, a Đuričko za istrebljenje razbojnika u Banatu. Andra Andrejević, upravitelj pošte u Sremskim Karlovcima godine 1763. dobio je plemstvo za razvoj poštanskog saobraćaja. Čuvene srpske plemićke porodice bile su: Čarnojevići, Raškovići, Tekelije, Jakšići, Atanackovići, Bibići, Julinci, Vujići, Isakovići... Kao i plemićke porodice cincarskog i jermenskog porekla i srpsko plemstvo po dobijanju plemićke diplome prilagođavalo se duhu, običajima, mentalitetu i vrednostima staleža kojem su pripadali.

Život u Vojnoj granici i česti ratovi, koje je u XVIII veku vodila Austrija, doprineli su formiranju militarističkog sloja među Srbima u Ugarskoj. Srpske oficirske porodice, koje su davale oficire u više generacija, bile su nosioci militarističkog duha među Srbima. To su bili Raškovići, Isakovići, Milutinovići, Stanisavljevići, Zake, Monasterlije itd. Najviši čin među njima dosegao je feldmaršal Petar Duka. U prvoj polovini XVIII veka srpski oficiri bili su narodni oficiri, neprilagođeni svom staležu u Podunavskoj monarhiji. U drugoj polovini veka u njihovoj pojavi osetile su se sve one civilizacijske promene kroz koje je prolazilo srpsko društvo u Ugarskoj. To su bili oficiri koji su poštovali duh i norme svog staleža, poznavali etikeciju, jezike, naročito nemački, i bili po svom mentalnom sklopu jednaki drugim svojom staleškim kolegama. Neki od njih bili su odlikovani najvišim austrijskim odlikovanjem Viteškim krstom kojeg je uspostavila carica Marija Terezija 1757. godine. (Duka, Papila, Sečujac, Sokolović, Davidović, Vukosavić).

Najaktivniji nosilac promena u srpskom društvu u Južnoj Ugarskoj bilo je srpsko građanstvo. Srpski trgovci bili su najdinamičniji deo srpskog društva. Oni su se nalazili na trgovačkom putu između Balkana i Srednje Evrope i bili su posrednici u trgovini između oblasti Panonije i primorskih gradova. Porast srpskog građanstva bio je vidljiv tokom XVIII veka. Istorijski izvori govore da su Srbi 1702. živeli u Futogu u zemunicama, a 1703. u Sremskim Karlovcima u bednim kolibama pored Dunava. Iz godine 1732. izvori kažu da su se u sremskim selima Kraljevcima, Šatrincima i Stejanovcima nalazile crkve pod zemljom. U drugoj polovini veka u Kraljevcima je bila izgrađena velika barokna crkva, a srpski građanski stalež u gradovima živeo je u bogatim i dobro uređenim kućama (kuća Sabova u Sremskim Karlovcima, kuća porodice Karamata u Zemunu). Na kraju XVIII veka srpski građanski stalež hranio se i zabavljao na evropski način, poznao jezike, svoju decu slao na školovanje u škole Srednje Evrope, čitao knjige, imao svoje slikare, književnike, advokate, lekare (prvi školovani lekari-Srbi bili su Petar Miloradović iz Novog Sada i Jovan Živković iz Sremske Kamenice).

Jačanje srpskog građanstva podudarilo se sa svim onim civilizacijskim promenama koje su se događale u Austriji u vreme carice Marije Terezije (1740-1780) i zahvaljujući reformama njenog sina Jozefa Drugog (1780-1790). Srpsko građanstvo, a njegov simbol bio je lik srpskog prosvetitelja i prvog srpskog antiklerikalca Dositeja Obradovića, dovelo je u pitanje dominantan položaj visoke crkvene hijerarhije u srpskom društvu Južne Ugarske. Dositej Obradović je o XVIII veku govorio kao o "veku zdravog razuma" i smatrao je da srpsko društvo mora ići putem

prosvetiteljskih promena. Njegova najznačajnija dela bila su: *Život i priključenije*, *Pisma Haralampiju*, *Sovjeti zdravog razuma*. Oko sebe Dositej Obradović stvorio je krug pristalica reformi ("prosvetiteljski krug").

U oblasti školstva, književnosti i slikarstva bile su prisutne promene koje su bile izraz novih, evropskih strujanja. Do 1769. škole među Srbima u Bačkoj, Banatu i Sremu bile su u nadležnosti crkve i zvale su se "trivijalnim"; od te godine školstvo je u nadležnosti državne uprave. Godine 1777. aktom Marije Terezije određeno je da nastavni planovi za celu monarhiju budu jedinstveni i da se nastava odvija na maternjem jeziku. Vrhovnu upravu nad srpskim školama dobili su: Stefan Vujanovski za Srem, Avram Mrazović za Bačku, Teodor Janković-Mirijevski i Gligorije Obradović za Banat.

Značajna institucija srpskog školstva osnovana je 1792. u Sremskim Karlovcima. Zahvaljujući donaciji karlovačkog trgovca Dimitrija Anastasijevića Sabova osnovana je Karlovačka gimnazija.

Putevi srpske književnosti u XVIII veku takođe su odražavali sliku građanstva u razvoju. Tokom XVIII veka srpske knjige su štampane u Trgovištu, Blažu, Jašiju, Rimniku (Târgoviște, Blaj, Iași.). Od 1770. u Beču je postojala Kurcbekova štamparija za štampanje srpskih knjiga. Godine 1790. Emanuil Janković otvorio je prvu srpsku knjižaru u Novom Sadu. Potom je u Novom Sadu otvorena Kaulicijeva knjižara, a u Zemunu Kovačevićeva. Velike biblioteke imali su pisci, crkvene ličnosti, generali, ali i građani kao: Sava Vukanović iz Novog Sada i Mihailo Nedeljković iz Bele Crkve.

Narastajuće srpskog građanstvo u Južnoj Ugarskoj u XVIII veku iznedrilo je veliki broj ljudi koji su se bavili pisanjem. Oni su pisali na tri jezika: ruskoslovenskom, srpskoslovenskom i narodnim jezikom. Pored Dositeja Obradović istaknuta imena srpske književnosti XVIII veka su: Zaharije Orfelin, Pavle Julinac, Jovan Rajić, Atanasije Stojković, Vikentije Ljuština, Aleksije Vezilić itd.

U slikarstvu XVIII veka dominantan je bio barok. Poznati srpski slikari bili su: Teodor Dimitrijević-Kračun, kao najznačajnije ime baroknog slikarstva, zatim Teodor Ilić-Češljar, Jakov Orfelin, Nikola Nešković, Dimitrije Popović, Dimitrije Bačević itd. Većina srpskih slikara druge polovine XVIII veka školovala se na Bečkoj likovnoj akademiji, a mnogi od njih preduzimali su studijska putovanja u Italiju.

Postojanje Vojne granice na tlu Banata, Srema i Bačke u značajnoj meri je odredilo tokom XVIII veka, duh i mentalitet ovih prostora. Po završetku "bečkog rata", Habsburška monarhija počela je da gradi instituciju Vojne granice na obodima carstva ka Osmanskoj carevini. Ta institucija, građena uglavnom u XVIII veku, obuhvatala je prostor od Like do Erdelja, bila je izvor brojne i jeftine vojske (od 400.000 vojnika kojih je Habsburška monarhija imala u XVIII veku, 120.000 je dolazilo iz Vojne granice) koja se mogla upotrebiti na svim ratištima širom Evrope, ali i u sukobima unutar Habsburške monarhije. Vojna granica bila je militaristička institucija, sa potpuno militarizovanim životom i militarizovanom kolektivnom svešću njenog življa. U etničkom smislu nju su činili Srbi, Hrvati, Nemci, Rumuni, Mađari, kojima je zajednička karakteristika bilo negovanje ideje vernosti monarhiji i caru.

Graničari iz Vojne granice su tokom XVIII veka ratovali protiv Turske u tri rata: "varadinskom" (1716-1718) koji je završen Požarevačkim mirom, u ratu od 1737 do 1739. koji je završen Beogradskim mirom i u ratu od 1788 do 1791. koji je završen mirom u Svištovu. "Varadinskim" ratom od turske vlasti oslobođen je Banat i deo Srema koji su ostali u okviru Turskog carstva Karlovačkim mirom 1699. godine. Ovi ratovi bili su praćeni velikim žrtvama graničara i preseljenjima stanovništva iz Srbije, pre svega u Srem i Banat.

Tokom XVIII veka graničari su upotrebljeni i na drugim vojištima: u Bavarskoj, Češkoj, Šleziji, Lombardiji, na Rajni. Posebno značajni ratovi u kojima su učestvovali graničari, bili su rat za "austrijsko nasleđe" (1740-1748), "Sedmogodišnji rat" (1756-1763) i ratovi protiv Francuske revolucije posle 1792. godine.

Graničari su korišćeni i u unutrašnjim sukobima u Habzburškoj monarhiji. Tako su graničari ratovali u ustanku Ferenc Rakocija (Rákóczi Ferenc) (1703-1711) na strani bečkog dvora i centralnih vlasti, a protiv Rakocijevih "kuruca". Srbi graničari iz Semlaka i graničarski kapetan iz Sente Obrad Lalić bili su na strani Rakocijevih ustanika.

Formiranje Vojne granice bio je dugotrajan istorijski proces koji je trajao skoro osamdeset godina XVIII veka. U godinama posle Karlovačkog mira, godine 1703. osnovane su Podunavska, Posavska, Potiska i Pomoriška Vojna granica. Podunavska Vojna granica obuhvatala je naselja sa sremske i bačke obale Dunava i bila je deo Slavonsko-sremske granice sa sedištem u Osijeku. Potiska vojna granica imala je svoj centar u Segedinu, a Pomoriška u Aradu. Vojničke naseobine u Somboru i Subotici sastavljene od južnoslovenskih katolika trajale su u okviru Vojne granice zbog potreba borbe protiv narasle hajdučije.

"Varadinski rat" (1716-1718) pokazao je vojni kvalitet graničara. Austrijska vojska, sastavljena od Nemaca, Mađara, Hrvata i Srba, pod vođstvom austrijskog vojskovođe Eugena Savojskog, potukla je 1716. Turke u bici kod Petrovaradina, a iduće godine oslobodila Banat i severnu Srbiju. Banatsku miliciju posle Požarevačkog mira osnovao je prvi administrator Banata Klaudije Florimund Mersi i ona je obuhvatala temišvarsku, čakovsku, međešku i mutničku oberkapetaniju.

"Rat za austrijsko nasleđe" (1741-1748) bitno je odredio sudbinu Vojnih granica. U prethodnom austro-turskom ratu koji je završen 1739. Beogradskim mirom, Austrija je izgubila Srbiju, ali je stabilizovala svoje granice ka Turskoj na Savi i Dunavu. Potiska i Pomoriška vojna granica našle su se daleko od granice sa Turskom i 1741. godine Ugarski sabor u Požunu svojim 18. članom tražio je njihovo ukidanje. U vremenu od 1743 do 1745. razvojačeni su šančevi u Segedinu, Subotici, Somboru, Brestovcu. Razvojačena je takođe Podunavska vojna granica, a nova Podunavska granica formirana je od 1745 do 1750. na prostoru Zemun-Petrovaradin.

Godine 1750. doneta je odluka o potpunom razvojačenju Potiske i Pomoriške vojne granice. Graničarima je ostavljena mogućnost da ostanu u svojim selima i prihvate provincijalni status ili da se iseles na drugo mesto. Ta odluka izazvala je proteste u jesen-zimu 1750-1751. godine u Bečeju, Čurugu, Nadlaku itd. i iseljavanje u Rusiju od 1751 do 1752. godine. Osećanje da Potiska i Pomoriška vojna granica mogu biti izdvojene u spahiluke, a oni pretvoreni u obespravljene seljake dovela je do seobe 22.000 porodica 1751-1752. godine u Banat koji je bio pod neposrednom upravom Dvorske komore u Beču. Privlačnost Vojne granice, u kojoj se mogla dobiti iluzija slobode dovela je do više iseljavanja iz provincijalnih delova Banata, Srema

i Bačke u Vojnu granicu u XVIII veku. Iz Velikokikindskog dištrikta je 1773. godine tako došlo do seobe 460 porodica u Banatsku vojnu granicu; posle prodaje Banata od 1781 do 1782. u spahiluke više stotina porodica se iselilo iz Ečke, Aradca, Elemira, Itebeja, Begejskog Svetog Đurđa u Banatsku Granicu. U Podunavsku vojnu granicu posle 1750. selilo se stanovništvo iz bačkog Potisja, a posle 1777. godine sa spahijskog poseda u Šidu i Berkasovu. Naselja Potiskog distrikta Čurug, Gospodinci, Kovilj i Feldvarac tražila su da uđu u sastav Vojne granice i 1769. godine su ušli u sastav Šajkaškog bataljona. Kada je spahija Sečenj (Szécheny) 1796. godine kupio posed Temerin, temerinski Srbi su se iselili u Šajkašku, u Đurđevo.

Proces formiranja Vojne granice u Banatu, Sremu i Bačkoj bio je postepen. Tako je u periodu od 1745 do 1750. godine razgraničavan prostor Vojne granice i Sremske županije na prostoru Srema. Godine 1763. osnovan je Šajkaški bataljon u Bačkoj, na prostoru između Dunava i Tise, sa štapskim mestom Titelom i još 13 naselja. Godine 1764. osnovan je Ilirski graničarski puk u Banatu, a iduće 1765. Nemački graničarski puk. Godine 1769. formiran je Vlaški bataljon koji se 1774. spojio sa Ilirskim pukom u Vlaško-ilirski puk. U vremenu od 1770 do 1773. razgraničavan je prostor Vojne granice od zemljišta Dvorske komore u Banatu. Znatan deo južnog i deo srednjeg Banata ušao je u okvire institucije Vojne granice.

U Vojnoj granici je naseljeno stanovništvo dolazilo u dodir sa vojničkom vlašću koja je bila vezana za instituciju Dvorskog ratnog saveta u Beču. Neposredni izvršioци militarističkog duha koji je vladao u granici bili su oficiri. Da bi vojnički ojačali ovaj prostor, vojne vlasti su preduzimale čitav niz civilizacijskih koraka koji su unapredili život stanovništva. Tako je proces evropeizacije i modernizacije područja Vojne granice tekao uz naredbe vojnih vlasti u njoj.

Gradovi na području Vojne granice bili su pod senkom vojnih vlasti, ali su bili središta trgovine, zanatstva i multietničkog duha u Vojnoj granici. Ovi gradovi imali su status slobodnih graničarskih komuniteta pod vrhovnim nadzorom Dvorskog ratnog saveta. Tako su status slobodnih graničarskih komuniteta dobili Zemun (1749), Karlovci i Bukovac (1753), Mitrovica (1763), Bela Crkva (1777), Pančevo (1794).

Otpor graničara uspostavi spahijskih poseda i županijske vlasti, osetio se i formiranju dve privilegovane oblasti izuzete iz spahijske i županijske vlasti. To je bio Potiski krunski distrikt sa centrom u Bečeju (1751-1872) koji je obuhvatao 14, a od 1769. godine 10 naselja bivše Potiske vojne granice. Druga privilegovana oblast stvorena je u Banatu kao Velikokikindski dištrikt (1774-1876) sa centrom u Velikoj Kikindi i sa 10 naselja u okolini.

Van teritorija Vojne granice i privilegovanih dištrikata postojale su županije kao ugarski organi vlasti, spahijski posedi i slobodni kraljevski gradovi u kojima je naseljeno stanovništvo uživalo poseban položaj. Na teritoriji Srema nalazila se Sremska županija čije je sedište bilo u Vukovaru, na području Bačke Bačko-bodroška županija sa središtem u Somboru, a na teritoriji Banata posle njegovog priključenja Ugarskoj 1779. godine Tamiška, Krašovanska i Torontalska županija sa centrom u Velikom Bečkereku.

Najveći deo Bačke tokom XVIII veka našao se u okviru županijske vlasti i izdelfen je na velike feudalne posede - spahiluke. Po oslobođenju Bačke od Turaka, najveći deo Bačke našao se pod vlašću Dvorske komore u Beču (takvih poseda bilo je 56, a seljaci na posedima nazivali su se kamaralisti). Dokaz da su na tlu Bačke imali posede pre turskih osvajanja imali su samo kaločka nadbiskupija (Bač) i porodica Cobor (Baja). Tokom XVIII veka na prostoru Bačke

osnovano je više spahiluka kao što su futoško (Čarnojevići od 1744.), kulpinsko (Stratimirovići), plavnsko (Gražalkovići od 1755.), temerinsko (Sečenj (Szécheny) 1796.). Godine 1762. Bački urbar regulisao je davanja seljaka na bačkim spahilucima.

Na prostoru Srema u XVIII veku često su se menjali posedovni odnosi, Šid, Čerević i Berkasovo bili su komorski posed (1745-1777). kada su ti posedi dodeljeni unijatskoj biskupiji u Križevcima što je dovelo do iseljavanja stanovništva u Vojnu granicu (Slankamen, Krčedin). Najveća vlastelinstva u Sremu bila su iločko, zemunsko, mitrovačko i batajničko. Vlasnik najvećeg od njih iločkog spahiluka bila je od 1697. rimska plemićka porodica Odeskalki. Iločki spahiluk je imao dva središta: Ilok i Irig i njime su upravljali italijanski i nemački činovnici. Zemunsko vlastelinstvo bilo je vlasništvo grofa Šenbrona (Schönbronn), imalo je 22 naselja i tokom XVIII veka bilo je uključeno u Vojnu granicu. Mitrovačko vlastelinstvo imalo je 15 naselja i njegov vlasnik bio je grof Kolerado. Ovaj spahiluk je 1745. godine bio otkupljen za potrebe Vojne granice. Karlovački spahiluk kupio je 1728. Leopold Ifeli. Ovaj spahiluk imao je 9 naselja i godine 1747. otkupljen je za potrebe Vojne granice. Spahiluk Vojka, sastavljen od 10 naselja, vlasništvo barona Bernata takođe je bio otkupljen za potrebe Vojne granice. Od godine 1720. vlasnik batajničkog spahiluka bio je grof Odvajer. Davanja i obaveze seljaka na spahilucima regulisali su tokom XVIII veka urbar Karla Šestog za Srem i Slavoniju 1737, Keglevićev-Serbolonijev urbar iz 1755. godine i urbar za Srem i Slavoniju 1756. godine.

Prostor Banata pripao je Habzburškoj monarhiji tek Požarevačkim mirom 1718. godine. Banat je do 1779. godine bio pod neposrednom upravom Dvorske komore u Beču. Neposrednu vlast u Banatu imala je Banatska zemaljska administracija sa centrom u Temišvaru. Njen prvi i najpoznatiji administrator bio je grof Klaudivije Florimund Mersi (1718-1733) koji je započeo proces isušivanja močvara, regulacije banatskih reka, gradnje puteve, uvođenja novih biljnih kultura, kolonizaciju stanovništva. Tako je 1728. godine počela regulacija Begeja, 1745. godine isušivane su močvare oko Vršca, a 60-tih godina XVIII veka Holanđanin Maks Fremaut radio je na regulisanju reke Tamiš.

Godine 1778. austrijska carica Marija Terezija donela je odluku da se onaj deo Banata, koji nije ušao u okvire Vojne granice i Velikokikinskog dištrikta, uključi u ugarske županije. Kao posledice te odluke godine 1781-1782. pod kontrolom carskog poverenika Krištofa Nickog došlo je do prodaje Banata na četiri velike licitacije u Beču i Temišvaru. Kupci banatskih poseda bili su veliki zakupci banatskih pustara i trgovci stokom jermenskog i cincarskog porekla koji su kupovinom spahiluka dobijali plemićke diplome i ulazili u red ugarskog plemstva. Tada su Nake kupile posed Nakovo i Sent Mikluš kao najveći u Banatu. Kasonji su kupili posed Sečanj, Serviski Novu Kanjižu, Damaskin Hajdućicu, Kiš Itebej, Begejski Sveti Đurađ, Elemir i Aradac, Lazar Ečku, Klek i Jankov Most, Sisanji Vranjevo, Karačonji Beodru i Topolu, Nikolić Rudnu. Položaj seljaka i njihovi odnosi sa spahijom regulisani su 1780. godine Banatskim urbarom koji je bio povoljniji od Bačkog.

U odnosima seljaka i vlasnika spahiluka često je tokom XVIII veka dolazilo do sukoba. Vlasnici spahiluka i njihovi činovnici bili su skloni zloupotrebama, seljaci su na te zloupotrebe odgovali žalbama, povremenim bunama, prisutnom hajdučijom i preseljenjima u Vojnu granicu.

U Bačkoj seljaci su se žalili na zloupotrebe komorskih činovnika. Godine 1735. seljaci u Bačkoj su odbili da plaćaju dažbine. Zbog borbe protiv zloupotreba komorskih činovnika Mirko

Vujić iz Petrovaradinskog Šanca tamnovao je četiri godine. Seljaci iz Bačke poimence su se žalili na zloupotrebe komorskih činovnika Čupora, Gomboša i Bilarda. Godine 1744. žalili su se na zloupotrebe činovnika Redla. Godine 1756. kulski knez Nedeljko Barjaktarević podsticao je otpor seljaka što je bio povod da Kotmanova komisija ispita stanje u Bačkoj. Docnijih godina seljaci na posedu kaločkih nadbiskupa, Baču, žalili su se na nasilja. Godine 1765. futoški spahija Čarnojević izbatinao je u svom dvorcu u Futogu 15 seljaka iz Gložana.

I u Sremu je bilo seljačkih nemira. Činovnik na zemunskom spahiluku Augustin Kolhunt od 1726 do 1733. godine izazvao je žalbe seljaka. Godine 1732. bilo je pandurskih zloupotreba na iločkom vlastelinstvu. Godine 1736. došlo je do velike pobune seljaka na iločkom, zemunskom i šidskom spahiluku. Najpoznatiji od tih seljačkih nemira bila je buna Pere Segedinca u Pomorišju godine 1735. opisana kasnije u delu Laze Kostića. Pera Segedinac, graničarski kapetan iz Pečke, stao je na čelo pobune mađarskih kmetova i zato bio osuđen na smrt i pogubljen. Na spahijska nasilja u Banatu 80-tih godina XVIII veka banatski seljaci odgovarali su najčešće seobama u Banatsku vojnu granicu.

Kao sastavni deo turskog nasleđa i nerešenih socijalnih pitanja tokom XVIII veka u Banatu i Sremu bila je prisutna hajdučija. U Banatu godine 1727. svaki od 12 dištrikata bio je dužan da drži četu husara koja bi gonila hajduke. Čuvene hajdučke harambaše u prvoj polovini XVIII veka u Banatu su bili: Jovan Dejak, Živan Vrgović, Petar Marković, harambaša Rista, koji su svoja skloništa imali po nepristupačnim banatskim močvarama.

U Sremu hajdučija je bila trajno stanje u XVIII veku. Ona je naročito bila izražena u sremskom Podunavlju u pojasu Petrovaradin-Zemun. Godine 1729. hajduci su mučili vlasnika Surduka Mihajla Jakšića. Godine 1732. hajduci su danju ulazili u sela Bukovac i Banovce. Hajdučke družine su ugrožavale čak i Zemun. Godine 1732. velika potera za hajducima prošla je Sremom, a 1734. donet je Patent protiv jataka kako bi se suzbila hajdučija. Na kraju XVIII veku u Sremu je hajdukovao harambaša Lazar Dobrić, koji je prelazio u predele Turskog carstva, tj. u Beogradski pašaluk. U njegovoj četi nalazio se čuveni šumadijski hajduk Stanoje Glavaš.

Na području Bačke i Banata u XVIII stoleću postojalo je nekoliko slobodnih kraljevskih gradova koji su nastali kao posledica razvoja trgovine, modernizacionih promena, kolonizacije i povećanja broja stanovnika na prostoru Južne Ugarske. Karakterističan u tom smislu je razvoj Novog Sada. Novi Sad, pod imenom Petrovaradinski Šanac od 1703. godine nalazio se u Podunavskoj vojnoj granici. Njegov razvoj počeo je dolaskom beogradskih trgovaca i zanatlija posle Beogradskog mira 1739. godine. Za status slobodnog kraljevskog grada stanovnici Petrovaradinskog Šanca 1748. godine dali su 95.000 forinti. Grad je tada nazvan Neoplanta, a srpski stanovnici grada nazvali su ga Novim Sadom. Na čelu prvog gradskog magistrata (uprave) nalazio se Namac Ignjac Hajl. Novi Sad je u drugoj polovini XVIII veka doživeo intezivan razvoj kao centar stočne i žitarske trgovine.

Sombor se razvijao kao središte Bačko-bodroške županije. Od 1749. postao je slobodan kraljevski grad, a Subotica je to postala 1779. godine. Veliki Bečkerek u svom razvoju pratio je razvoj Banata po oslobođenju od Turaka. Godine 1718, dobio je pravo da održava vašare, 1769. postao je trgovište, 1778. slobodan grad, a godinu dana kasnije centar Torontalske županije.

I na prostoru Vojne granice i na spahilucima, tokom XVIII veka nedostajalo je stanovništvo. U XVIII veku stanovništvo se neprekidno slivalo u Banat, Bačku i Srem. Tu su ga

dovodile mere austrijskih vlasti, spahije, ratovi, putevi trgovine. Zemlji uništenoj dugom turskom vlašću i pustošenjima vojski bili su potrebni ljudi. Godine 1718. Banat je imao samo 50.000 stanovnika, 2-3 stanovnika po kvadratnom kilometru. Slično je bilo i sa Bačkom i Sremom. Doseljenici su stizali u Bačku, Srem i Banat sa Balkana, iz Podunavlja, ali i iz Zapadne i Južne Evrope. Svi oni suočavali su se sa negostoljubivom zemljom, močvarama i bolestima, novim počecima, dramom kolonizacije. Učili su se, tokom XVIII veka zajedničkom životu, poštovanju različitosti i njenoj harmoniji. Austrijska država, koja je tokom XVIII veka gradila svoje obrise, težila je da toj harmoniji dâ prepoznatljivost, a od ljudi na jugu monarhije da stvori korisne i poslušne podanike, seljake i vojnike.

Austro-turski ratovi (1737-1739. i 1787-1791.) godine doveli su novo stanovništvo iz Srbije na prostor Južne Ugarske, uglavnom Srem i Banat. U vreme austro-turskog rata 1737-1739. godine patrijarh Arsenije Četvrti Jovanović-Šakabenta doveo je nove talase naseljenika iz Turskog carstva na prostor Habzburške monarhije. Na područje sremske Posavine pukovnici Atanasije Rašković i Vuk Isaković doveli su stanovništvo iz Srbije. Sa starovlaškim vođom Atanasijem Raškovićem došli su i katolički Albanci iz plemena Klimentata pod vođstvom svojih vojvoda Deda i Vata. Klimente su po doseljavanju bile raspoređene u pet sremskih naselja, a od 1755. godine trajno su se naselili u sremskim selima- Hrtkovicima i Nikincima. Posle Beogradskog mira 1739. prelasci stanovništva iz Srbije u Banat i Srem bili su stalni, ali istorijski nevidljivi. Novi austro-turski rat (1787-1791.) godine doveo je do novog talasa naseljavanja. Samo u Banatsku vojnu granicu tada je iz Srbije prešlo 2.000 porodica od kojih je znatan broj u njoj i ostao.

Doseljavanje srpskog stanovništva iz Like, Dalmacije, Banije i Korduna na prostor Srema, Bačke i Banata bilo je trajna pojava XVIII veka. Gladne godine i bolji uslovi života u Južnoj Ugarskoj uticali su da taj priliv doseljenika bude stalan. Vojna granica bila je područje naseljavanja ovog stanovništva, jer ono se i u starom kraju nalazilo u okvirima Vojne granice. Najintezivnije naseljavanje tog stanovništva bilo je u Sremu, gde je svako selo tada dobilo svoj "rvatski" ili "šijački" šor ili kraj (doseljenici iz ovih krajeva nazivani su "šijacima"). U Bačkoj, Šajkaški bataljon je bio prostor useljavanja doseljenika iz zapadnih krajeva. Godine 1770. i 1786. postoji pomen "šijaka" u Gospođincima i Čurugu. Još do 1848. godine mnogi "šijaci" iz Mošorina i Vilova su se sastajali na međama atara. Ova doseljenička struja dopirala je u manjoj meri i do Banatske Vojne granice (Kovin, Omoljica koji imaju svoj "rvatski kraj").

Doseljavanje Hrvata u Bačku, Srem i Banat bilo je po svojim uzrocima, poreklu stanovništva i strukturi doseljenika različito. Autohtono hrvatsko sremsko stanovništvo u vreme napada Turaka iselilo se iz Srema. Srpska većina tada je u Sremu asimilovala katolike u nekim sremskim naseljima (Velika Remeta, Mandelos, Voganj, Dobrinici, Golubinci) Tokom XVIII veka Hrvati su se naselili u Sremu u onim naseljima u kojima su ranije živeli. Tada je došlo do velikog priliva šokačkog stanovništva iz Bosne, pa je u zapadnim delovima Srema preovladalo ikavsko narečje. Hrvatsko stanovništvo u Sremu pohrvatilo je među njih doseljene Nemce i katoličke Klimente u Nikincima i Hrtkovicima.

Južnoslovensko katoličko stanovništvo u Bačkoj raznorodnog je porekla i vremena doseljavanja. Ono je poreklom iz Bosne i Dalmacije. Posle 1622. godine došlo je do naseljavanja grupa bunjevačkog stanovništva u kraj oko Subotice i Sombora. Druga grupa istorodnog stanovništva doselila se 1687. godine pod vođstvom kapetana Jura Vidakovića i Duje Markovića. U doba "Bečkog rata" (1683-1699), i po potpisivanju Karlovačkog mira (1699), talas šokačkog

stanovništva iz Bosne prelio se iz Slavonije i Srema u Bačku i naselio osam naselja od Bača do Santova.

U XVIII i početkom XIX veka doseljavali su se Hrvati u Banat. Prva grupa doseljenika bili su Šokci ikavskog narečja koji su se naselili u Vojnu granicu u Perlezu, Starčevu, Omoljici i Oповu. Drugu grupu naseljenika činili su kajkavski plemići. Arondacijom zemljišta za potrebe karlovačkog generaliteta (1784-1788. godine) Zagrebačka nadbiskupija izgubila je zemlju duž reke Kupe. Dvorski ratni savet tada je Nadbiskupiji ponudio zemljište u Banatu, što je ozakonjeno 1801. godine kada je došlo do naseljavanja kajkavskog plemstva, nadbiskupijinih vazala, u Boku, Neuzinu, Jarkovac, Botoš, Margiticu, Klariju. Godine 1803. i treća grupa hrvatskih naseljenika došla je u Banat. Stanovnici iz tri krašovanska naselja naselili su se u Karlsdorfu (Banatski Karlovac).

Doseljavanje Mađara u Bačku i Banat tokom XVIII veka ima svoj uzrok u obnovi ugarske županijske vlasti u Južnoj Ugarskoj i utemeljenju spahiluka u Bačkoj i Banatu. Mađarsko stanovništvo doseljavano je pre svega kao radna snaga na spahijskim imanjima a veleposednici su bili glavni pokretači kolonizacije. Inkorporiranjem Banata 1779. godine pod vlast Ugarske i stvaranjem županijske vlasti u njemu, kao i spahijskih imanja, otvorio se proces doseljavanja Mađara u Banat.

Na prostor Bačke doseljeno mađarsko stanovništvo došlo je na područje Bačko-bodroške županije i Potiskog krunskog dištrikta. Godine 1746. do 1747. mađarsko stanovništvo je počelo naseljavati Suboticu, 1748. Bezdan, 1749. Kulu. Grof Anton Gražalković godine 1750. zadužio je Ferencu Čizovskog da naseli topolsku pustaru koja je već 1774. godine imala 247 naseljeničkih domova doseljenih iz severne Ugarske. Posle 1751. godine mađarski doseljenici došli su u Sentu, od 1751 do 1753. u Adu i Mol, 1753. godine Dvorska komora naselila je mađarsko stanovništvo u Kanjižu, od 1750 do 1762. godine doseljenici su stigli u Bečej, Čonoplju, Kupusinu, Doroslovo. Godine 1751. posed Bajšu dobio je potiski kapetan Stevan Zako koji je 1759. prodao posed Jakobu i Luki Vojniću. Godine 1760. u Bajšu su se doseli Mađari-katolici, a godine 1785. reformatori. Godine 1767. mađarsko stanovništvo došlo je u Petrovo Selo, 1769. u Idoš, a 1771. godine u Martonoš. Spahija Mikloš Karas (Kárász Miklós) od 1746 do 1772. godine naseljavao je mađarskim življem pustaru Horgoš. Godine 1786. 334 mađarske reformatorske porodice naselilo je Staru Moravicu (iz Kišujšalaša (Kisújszállás), Kunmadaraša (Kunmadaras) i Jaskišker (Jásziskér)). Iste godine stanovnici Kišujšalaša naselili su Pačir. Godine 1787. mađarske porodice stigle su u Feketić, a 1799. grof Sečenj naselio je Mađare na svoj temerinski spahiluk.

I pre inkorporiranja Banata u Ugarsku manje grupe mađarskog stanovništva stizale su u Banat. Godine 1773. u Novu Kanjižu, Majdan i Krstur stigao je mađarski živalj, od 1774. do 1776. doseljavali su se Mađari u Orosin (Rusko Selo) i Tordu. Godine 1782. mađarsko stanovništvo došlo je u Čoku, a 1783-1784. u Mađarski Itebej. Pošto je srpski živalj napustio Debeljaču iz severnog Potisja Mađari-reformatori 1794. stigli su u ovo naselje. Godine 1801. mađarsko stanovništvo kolonizovalo je Mađarsku Crnju.

Naseljavanje Nemaca u Banat, Srem i Bačku u XVIII veku bilo je stvar austrijske državne politike. Na jug monarhije Bečki dvor naseljavao je Nemce kao radne, poslušne i dinastičkim i državnim intresima verne podanike. Nemački doseljenici nisu poticali iz austrijskih zemalja već iz Švapske, Porajnja, Franačke, Falačke, Alzasa, Lorene. Na taj način Habsburška

monarhija dovođila je ljudstvo izvan svojih granica i u veku retke naseljenosti nije praznila svoje druge teritorije.

Prva velika kolonizacija Nemaca u Banat bila je u toku i po završetku "Varadinskog rata" (1716-1718.) godine. Tada je u Banat dolazilo stanovništvo iz Falačke i Franačke. Godine 1717. Nemci su došli u Temišvar i Belu Crkvu, a 1723. godine u Pančevo. Međutim, rat od 1737. do 1739. godine, razbojnici, pogotovo velika epidemija kuge 1738. uništili su ovo nemačko stanovništvo u Banatu.

Druga velika kolonizacija Nemaca (terezijanska kolonizacija) dogodila se u Banatu od 1762. do 1772. godine, kada je u Banat doseljeno 11.000 nemačkih porodica. Godine 1763. Marija Terezija izdala je "Patent o kolonizaciji" kojim je regulisala prava i obaveze doseljenika. I posle ovog perioda nastavljeno je intezivno useljavanje Nemaca u Banat. Tako su 1770. nemački doseljenici došli u Kovin, 1774. u Glogonj, 1776. u Omoljicu i Jabuku, 1776. u Mariolanu, 1784. u Modoš, 1790. u Crnju i Nakovo. Velikim delom nemačko stanovništvo dolazilo je na prostor Vojne granice gde je od 1765. godine postojao nemačko-banatski puk, ali i na imanja spahija. Tako je porodica Nako naselila na svoj spahiluk Nemce u Nakovo, Hajfeld i Mastort. Godine 1781. Srbi iz Martinice otišli su u Vojnu granicu, u Čentu. Oko 1800. godine na imanje Lazara u Martinicu i u novo naselje Lazarfeld došli su Nemci iz blizine Velike Kikinde (Soltur, Sveti Hubert, Šarlevil). Godine 1802. iz Badenske oblasti naselili su se Nemci i svom novom naselju dali ime po ministru rata Karlu - Karlsdorf. Uz Nemce doseljavali su se i Italijani koji su naselili okolinu Temišvara, ali su vrlo brzo bili germanizovani. Iz oblasti Alzasa i Lorene u periodu "terezijanske kolonizacije" došli su i Francuzi. Oni su u okolini Velike Kikinde 1770. godine osnovali svoja naselja: Soltur, Šarlevil, Sent Hubert, Molin. Vrlo brzo ta naselja su germanizovana. Tragovi doseljenih Francuza ostali su u prezimenima banatskih Nemaca: Ševalije, Dipon, Bartu, Lefler, Boase itd.

U Bačkoj kolonizaciju Nemaca realizovao je najviše baron Kotman. Godine 1750. Nemci su se naselili u Apatin i Bukin. Godine 1759. kolonisti sa Rajne došli su u Odžake gde su već 1764. godine imali svoju crkvu. U periodu od 1763. do 1768. godine Nemci su naselili Gajdobru, Gakovo, Kolut, Karavukovo, Filipovo. U godinama od 1784 do 1786. doseljenici Nemci došli su u Crvenku, Vrbas, Sekić, Buljkes, Sivac, Kulu, Parabuć, Stanišić, Čonoplju. Temerinski spahija Sečenj naselio je Nemce u Jarak.

Doseljavanje Rumuna u nizijski Banat tokom XVIII veka bili su slika kolonizacionih pomeranja, planskog i stihijskog naseljavanja rumunskog stanovništva sa prostora Banatskih planina i iz doline Moriša i Karaša. Rumuni su u nizijski Banat doseljavani u prostor Vojne granice i na spahiluke. Po doseljavanju, rumunska naselja mogla su se grupisati u tri tipa: sela u donjem toku Nere i Karaša, kao i ona u dolinama Moravice i Mesića čiji stanovnici su se nazivali "goranima", naselja u Vojnoj Granici sa središtem u Alibunaru čiji stanovnici su se nazivali "graničarima" i pet naselja u srednjem Banatu čiji su se stanovnici nazivali "Rumuni sa pustare".

Posle 1740. godine intezivira se doseljavanje Rumuna u nizijski Banat. Tada se doselilo rumunsko stanovništvo u Margitu, u Sent Joan (Barice), a 1744. godine u Mali i Veliki Gaj. Godine 1765. Marija Terezija izdala je patent da se iz svih rumunskih naselja, u koje treba da dođu nemački kolonisti, isele Rumuni. Dve godine kasnije, godine 1767. rumunski živalj napustio je svoje sela oko Temišvara i u dolini Moriša i naselio naselja oko Begeja: Mali i Veliki Torak, Jankov Most, Ečku, Klek. Stanovnici sela Sakalaza kod Temišvara naselili su Veliki

Torak, a iz sela Serdina u dolini Moriša Mali Torak. Ukupno je u Mali i Veliki Torak stiglo 340 porodica. Rumunski živalj pristigao u Jankov Most bio je poreklom iz sela Bešenova kod Temišvara. Rumunska naselja oko Begeja posle prodaje u spahiluke (1781-1782.) ušla su u posed Luke Lazara i Isaka Kiša.

Vojne vlasti su takođe sprovodile kolonizaciju Rumuna u Vojnu granicu. Tako su naseljeni rumunskim stanovništvom Dolovo, Alibunar, Seleuš; krajem XVIII veka rumunski živalj došao je u Kovin, godine 1805. u Mramorak, 1807. u Deliblato, a 1808. formirano je rumunsko naselje Vladimirovac (Petrovo Selo).

Na prostoru Banata došlo je do intezivnog prožimanja srpskog i rumunskog stanovništva. U veku vere verska istovetnost zbližavala je narode, a komunikaciju među njima činila se lakšom. U periodu od 1713 do 1865. Rumuni su u verskom pogledu pripadali srpskoj crkvenoj organizaciji, Karlovačkoj mitropoliji. Brakovi između Srba i Rumuna bili su česti, kao i međusobna asimilacija. U zapadnom Banatu u XVIII veku otvorio se proces rumunizacije srpskog živilja, a u istočnom asimilacije Rumuna u Srbe. Procesi asimilacije lakše su tekli kod verski istovetnih naroda (primeri međusobne asimilacije Srba i Rumuna, proces germanizacije doseljenih Italijana i Francuza) jer su kontakti među njima bili češći.

U vreme kada je Banat bio najveći kolonizacijski prostor u Evropi, u njega je doseljena grupa Baskijaca iz Španije. Kada su Habzburzi izgubili Napulj i Siciliju 1731. godine oni su pristigli u Beč. Četiri godine lutali su Bečom i austrijskim gradovima i habzburške vlasti su odlučile da ih nasele u Veliki Bečkerek. Oni su lađama stigli na Begej i formirali svoje naselje Novu Barselonu. Prvi su počeli sadnju dudova u Banatu. Uništili su ih napadi razbojnika, a naročito kuga 1738. godine. Od cele naseobine ostalo je samo 30 siročadi koja su raspoređena po sirotištima u Ugarskoj.

U vreme bečkog rata (os 1683 do 1699. godine) Bugari-katolici naselili su sela Bešenevo i Vingu, u blizini Temišvara. Godine 1793. došli su na posed Lazara u Ečku, a od 1823 do 1825. naselili imanje Josipa Petrovića, Dvor u Banatu. Neki od njih su se 1895. godine iselio u Ivanovo kod Pančeva, a deo otišao u Bugarsku. Godine 1838. spahija Ludvig Barač naselio je pustaru bugarskim naseljenicima i oni su je nazvali Baračhaza (Baraczháza), kasnije Stari Lec. Bugarski naseljenici uglavnom su se bavili baštovanskim poslom.

Slovačko stanovništvo tokom XVIII veka naselilo se u Bačkoj, Banatu i u manjoj meri u Sremu. Slovački živalj dolazio je na poziv spahija kao radna snaga na spahilucima. Godine 1745. Matej Čanji impopulator spahije futoškog vlastelinstva, Mihajla Čarnojevića, doveo je 2000 Slovaka iz Novohrada, Orave, Liptova, Honta, Zvolena, Turca na prostor Petrovca u Bačkoj. Doseljenici su dve godine potom, godine 1747. sklopili ugovor sa spahijom. Sa istih prostora naseljenici su 1759. godine došli u Gložan i sklopili ugovor sa spahijama Pavlom i Simonom Čarnojevićem. Godine 1760. slovački doseljenici došli su u Lalić, godine 1770. u Kisač, a od 1790 do 1791. godine u Pivnice. Godine 1770. iz sela Selenče u Bačkoj pod vođstvom profesora Jana Bona (Ján Bon) 98 slovačkih porodica naselilo se u Pazovu u Sremu.

Godine 1782. na posed Kristifora Naka u Banatu došlo je slovačko stanovništvo iz Novogradske, Zvolenske, Pestojanske, Peštanske, Bekešnitranske i Zolnonske županije. Doseljenici su osnovali naselje Novi Komloš. Na čelu doseljenika stajali su učitelj Samuel Gerškovič i sveštenik Matija Baranji, poreklom iz lipovačkog kraja. Godine 1784. Matija Baranji

preveo je deo naseljenika u selo Pardanaj na imanje Gabriela Butlera, a dve godine potom iz Pardanja doseljenici su stigli u Aradac, kod Velikog Bečkereka, na imanje Isaka Kiša. Godine 1788. iz Pardanja slovački živalj prešao je u Ečku, a iz Ečke sa sveštenikom Janom Bosidellerskim, 1802. godine u Kovačicu. U ovim godinama slovačko stanovništvo došlo je u Padinu i Šandorf (Janošik), a iz Šandorfa 30 slovačkih porodica naselilo se u Hajdučicu. Veća grupa doseljenika 1829. godine iz Padine takođe je naselila Hajdučicu.

Na područje Ruskog Krstura posednik Gražalković naselio je rusinsko stanovništvo. Godine 1751. napravljen je ugovor o naseljavanju pustare Veliki Krstur. Dve godine potom, godine 1753. u Krstur je pristiglo rusinsko stanovništvo iz Šariša, Zemplina i Bordoša. Za naseljavanje Kucure komorski administrator Redl 1763. poverio je Petru Kišu iz Krstura da dovede 150 rusinskih porodica u Kucuru. Godine 1763. došla je 41 rusinska porodica, a dve godine kasnije još 42. One su uglavnom poticale iz parohije Mučenj. Godine 1764. rusinski knez u Kucuri zvao se Janko Čordaš, a sveštenik Osif Karda. Godine 1750. Rusini su došli u Doroslovo, 1760. u Kulpin, 1780. u Novi Sad. Veleposednik Latinović je u XVIII veku naselio grupu Zaporožkih kozaka u okolinu Sente. O veroispovesti ovih doseljenika starali su se unijatski sveštenici koji su na prostor Bačke dolazili iz Užgoroda i Prešova.

Ruski Krstur i Kucura bila su naselja iz kojih se selilo rusinsko stanovništvo. Deo žitelja ovih naselja u XIX veku otišao je u Đurđevo u Bačkoj. Kada je unijatska biskupija u Križevcima godine 1777. dobila posed Šid i Berkasovo to je otvorilo put doseljavanju rusinskog stanovništva u Srem. Godine 1803. iz Kucure i Ruskog Krstura deo stanovnika otišao je u Šid. Godine 1828. Rusini su došli u Berkasovo, a 1834. u Bačince, u Sremu.

Pozicije jevrejskog stanovništva u Sremu, Bačkoj i Banatu bile su određene položajem Jevreja u Habzburškoj monarhiji. Patent Marije Terezije dozvolio je Jevrejima da žive u gradovima uz plaćanje "tolerancijske takse". Reforme Jozefa Drugog otvorile su put Jevrejima u državne službe. Jevreji su zato činili gradsko stanovništvo koje se bavilo trgovinom. Godine 1728. u Novom Sadu živelo je 12 jevrejskih porodica, 1743. 26, a 1748. postojala je jevrejska opština u Novom Sadu. Godine 1775. prva jevrejska porodica (Jakova Hercela) naselila se u Suboticu. U Subotici je 1786. godine osnovana jevrejska opština.

Tokom XVIII veka Srem, Banat i Bačka dobili su karakter istorijskog prostora na kojim su se susretali brojni narodi srednje Evrope. Prostor njihovog prožimanja bili su vojska, trgovina i gradovi. Procesi modernizacije i evropeizacije na ovom prostoru gradili su mogućnosti prožimanja naroda i vera. Gradnja zajedničkog srednjeevropskog kulturološkog modela, koja je počela sa XVIII vekom na prostoru Podunavlja, otvorila je proces približavanja srednjeevropskih naroda koji su od XVIII veka počeli živeti po istovetnom kulturološkom obrascu.

Tokom XVIII veka Banat, Bačka i Srem su se menjali. Simbol Vojne granice i njenog militarsitičkog duha, Petrovaradinska tvrđava, građena je tokom XVIII veka i završena je 1780. godine. Simbol pojačane komunikacije XVIII veka, poštanska diližansa, na svakih 14 dana saobraćala je između Zemuna i Pešte, a na svake četiri nedelje između Temišvara i Beča. Srednjeevropski simbol - pivo - počelo se proizvoditi na ovim prostorima u XVIII veku (Pančevo-1722. godina, Apatin 1756. godina), ali se i vinogradarstvo razvijalo. Doseljeni Nemci iz doline Mozela doneli su kulturu vina u Belu Crkvu i Vršac, a karlovačka vina prodavala su se u Pešti, Beču, Poljskoj, Češkoj. Nemački doseljenici uneli su kulturu krompira u Južnu Ugarsku i na taj način pokrenuli revoluciju u ishrani. Doktori medicine - "fizici" postali su brojniji.

Sredinom XVIII veka Novi Sad je dobio bolnicu, kao i Zemun 1769. godine. Godine 1764. Novi Sad je dobio prvu apoteku, 1780. otvorena je apoteka u Subotici, 1784. u Vršcu i Velikom Bečkereku, a 1785. u Somboru. U Pančevu i Zemunu nalazili su se "kontumaci" (karantini) kojima se Habzburška monarhija štitila od epidemija iz Osmanske carevine. Ti kontumaci bili su granica između svetova.

Istorijske ličnosti

Eugen Savojski. Po vaspitanju i obrazovanju Francuz. Studirao matematiku i prirodne nauke.

Pošto nije bio primljen u francusku vojsku uključio se u austrijsku vojsku. Ratovao protiv Turaka kod Beča i Pešte i protiv Francuza u Pijemontu. Godine 1693. postao austrijski feldmaršal. Proslavio se velikom pobedom protiv Turaka u bici kod Sente u "najkrvavijoj bici stoleća" u kojoj je poginuo turski veliki vezir Elmas-Mehmed paša. Iste godine prodro sa vojskom do Sarajeva.

U ratu za "špansko nasleđe" (1701-1714.) ratovao protiv Francuza. Od 1699. godine raspolagao imanjem Belje u Baranji. Od 1711. godine naseljavao je Nemce u Baranji.

U Varadinskom ratu (1716-1718.) pobedio Turke na brdu Vezircu kod Petrovaradina i oslobodio Banat. Avgusta 1717. godine oslobodio Beograd. Njegova ideja je bila da Banat bude krunsko komorsko dobro.

Stajao na čelu Dvorskog ratnog saveta. Smatrao da bi Austrija trebalo da se širi ka Balkanu i da su njeno središte podunavske oblasti. Smatran velikim prijateljem i zaštitnikom srpskog naroda.

Na njegovu inicijativu, na Bečkom dvoru umesto nemačkog uveden je francuski jezik.

Klaudije Florimund Mersi. Španac. Konjički general. Učestvovao u oslobađanju Banata.

Na predlog Eugena Savojskog imenovan za prvog administratora Banata (1718-1733) Na njegov predlog Banat je podeljen na 12 dištrikta.

Sjajan organizator, merkantilista. Gradio puteve, osnivao nova naselja, uvodio oplemenjene kulture, nove rase stoke, razvijao zanate, manufakture, kolonizovao Banat. Radio na isušivanju močvara, regulaciji reka u Banatu. Po njegovom naređenju, poručnik Kajzer 1723. godine izradio plan regulacije Begeja, a radovi na regulaciji počeli 1728. godine.

Banat učinio naprednom oblašću. Otvorio proces modernizacije i evropeizacije Banata.

Maksim Suvorov. Prvi ruski učitelj među Srbima. Stigao u Sremske Kaarlovce 1726. godine, a u Rusiju se vratio 1737. godine.

Poticao iz Kozlova u Tverskoj guberniji. Godine 1716. učio slovensko-latinsku školu u Moskvi. Bio student Kijevske duhovne akademije. U Sremske Karlovce došao sa bratom Petrom, ženom i ćerkom. Otvorio "slavensku školu". Kratko boravio u Beogradu, pa se vratio u Sremske Karlovce.

Znao latinski, grčki, nemački i francuski.

Pera Jovanović Segedinac. (1655-1736) Kapetan šanca Pečke. Vođa bune 1735. godine u Pomorišju.

Zbog zloupotreba komorskih vlasti mađarski seljaci iz Bekeške, Čongradske i Zarandske županije podigli bunu. Vođe bune Janoš Šebešan (Sebestyén János), Ištvan Siladi (Szilágyi István), Pal Matula (Matula Pál), Sič (Szűcs) i Sabo (Szabó) pridobili kapetana Peru Segedinca koji je u vreme bune imao 80 godina. Čete graničara kod Erdeheđa (Erdőhegy) porazile "kuruće".

Peru Segedinca vlasti bacile na muke u Aradu i 1736. godine zajedno sa trojicom vođa bune pogubile u Budimu.

Pera Segedinac je bio nepismen. Znao je mađarski jezik. Još u XIX veku pevane su se pesme o njemu, a srpski književnik Laza Kostić u svojoj drami *Pera Segedinac* opisao je njegovu sudbinu.

Vuk Isaković. Pukovnik. Junak romana Miloša Crnjanskog "Seobe".

Rođen u Banoštoru u Sremu, ili u Crnoj Bari u Mačvi. Od 1720. kapetan u Crnoj Bari. Od 1735. godine zapovednik milicije u Srbiji.

Godine 1739. sa 633 čoveka prešao u Srem i naselio svoje ljude na Krstac i u Klenak. Napisao pismo carici Mariji Tereziji u kojoj je obećao naseljavanje još 1.475 vojnika. Svoje vojnike sa porodicama naselio u sremska posavska sela Petrovce, Obrež, Tolnice, Vitojevce.

Učestvovao u ratu za austrijsko nasleđe (1740-1748), sa svojom jedinicom 1742. i 1744. godine borio se u Bavarskoj. Godine 1744. postao potpukovnik, a od 1753. pukovnik. Na crkveno-narodnom saboru 1748. godine bio jedan od tri tutora.

Godine 1753. kod Hristifora Žefarevića naručio bakrorez sa likom Sv. Stafana Štiljanovića.

Umro u Sremskoj Mirtovici 1759. godine. Sahranjen u manastiru Šišatovcu. Jedan od najuglednijih Srba svog vremena.

Jov Vasiljević. Ukrajinac koji je uneo barokni stil u srpsko slikarstvo XVIII veka. Zaposlio ga kao svog pridvornog slikara 1743. godine u Sremskim Karlovcima Arsenije Četvrti Jovanović-Šakabenta.

Godine 1750-1751. slikao živopis u manastiru Krušedolu u baroknom stilu.

Slikari Nikola Nešković i Vasa Ostojić pripadali njegovom slikarskom krugu oko Patrijaršijskog dvora u Sremskim Karlovcima.

Marija Terezija (1740-1780). Austrijska carica. Najstarija ćerka austrijskog vladara Karla Šestog. Odredbama Pragmatične sankcije (1713) presto Habzburga nasleđivan po ženskoj lozi i ona je postala prestolonaslednik.

Pragmatičnu sankciju osporili su pruski kralj Fridrih Drugi i bavarski knez Karlo Albert, što je dovelo do rata "za austrijsko nasleđe" (1740-1748). Njima su se pridružili Francuska, Španija i Venecija. Godine 1741. uz Mariju Tereziju bili su mađarski državni staleži. Rat za "austrijsko nasleđe" završen je Ahenskim mirom 1748. Kasnije vodila "sedmogodišnji rat" (1756-1763) protiv Pruske.

Apsolutistički vladar. Težila stvaranju jedinstvene države. Od 1749. krenula sa reformama u Austriji, a od 1765. u Ugarskoj ("terezijanske reforme"). Donela "urbare" za svoje teritorije, ograničila moć katoličke crkve, reformisala školstvo i sprovela kolonizaciju Banata i Bačke.

Teodor Dimitrijević-Kračun. Najbolji slikar srpskog baroknog slikarstva. Rođen u Sremskim Karlovcima ili Sremskoj Kamenici, umro u Sremskim Karlovcima 1781. godine.

Radio slike i ikonostase: Beočin (1766), Hopovo (1770), Sombor (1772), Laćarak i Neštin (1773), Sremska Mitrovica (1775), Susek (1779), Saborna crkva u Sremskim Karlovcima (1780-1781).

Izradio portrete mitropolita Pavla Nenadovića, Jovana Đorđevića i Vikentija Jovanovića-Vidaka.

Teodor Janković-Mirijevski (1741-1814). Reformator školstva. Učenik profesora bečkog univerziteta Jozefa Zonelfsa, teoretičara racionalističke filozofije. Lični sekretar temišvarskog episkopa-prosvetitelja, Petra Petrovića.

Odlukom Ilirske dvorske deputacije 1773. postao direktor srpskih i rumunskih škola u Banatu. Njegovom zaslugom se 1776. godine doneo *Školski ustav* kojim se reformisalo srpsko i rumunsko školstvo u Banatu, a koji je 1777. postao model za sve srpske i rumunske škole u Ugarskoj. Godine 1776. pohađao Felbigerov tečaj, preveo njegov *Normativ* i po njegovim principima organizovao tečajeve.

Njegov rumunski saradnik bio Mihaj Rošu /Mihai Roşu/. On je na rumunski preveo njegovu *Priručnu knjigu za učitelje*, Felbigerov priručnik takođe je preveden na rumunski.

Godine 1781. pisac referenduma Bečkom dvoru o srpskom jeziku i pismu. Godine 1782. otišao u Rusiju, gde je od 1786. sproveo reformu obrazovanja.

Jozef Drugi (1780-1790) Austrijski vladar. Prosvećeni apsolutista čije je geslo bilo "sve za narod - ništa uz pomoć naroda". Sebe nazivao "slugom naroda", a neprijatelji ga nazivali "kralj sa šeširom". Njegova vlada je poznata kao epoha "jozefinizma".

Najstariji sin Marije Terezije i njen savladar od 1764. godine. Tajno proputovao carstvo. Po svom dolasku na vlast preduzeo niz reformi. Godine 1781. proglasio Edikt o toleranciji kojim je uveo slobodu veroispovesti u Austriji. Dao pristup Jevrejima u državne službe.

Ukinuo cenzuru, 700 manastira i otpustio 36.000 redovnika. Ograničio uticaj pape i sveštenstva.

Od godine 1781 do 1782. ukinuo ličnu zavisnost kmetova, a 1789. ukinuo rabotu i uveo jedinstven porez u Habzburšku monarhiju.

Ratovao protiv Turske neuspešno. Pod pritiskom plemstva i utiska o Francuskoj revoluciji povukao mnoge svoje mere pred kraj života.

Dositej Obradović (1742-1811). Rođen u Čakovu, u Banatu. Prvi srpski prosvetitelj, pristalica reformi u srpskom društvu XVIII veka. Veliki svetski putnik (Rusija, Francuska, Engleska, Mala Azija, Dalmacija, Grčka, Albanija, Italija). Znao šest jezika.

Uveo narodni jezik u književnost. Govorio o XVIII veku kao o "veku zdravog razuma". Objavio dela: *Život i priključenije*, *Pisma Haralampiju*, *Sovjeti zdravog razuma*, *Basne*, *Etiku*.

Godine 1808. u ustaničkoj Srbiji osnovao Veliku školu i bio prvi srpski ministar prosvete.

Emanuil Janković (1758-1792). Jedan od najkulturnijih Srba XVIII veka. Godine 1790. otvorio prvu knjižaru kod Srba u Novom Sadu.

Studirao medicinu u Haleu /Halle/ i tu sreo Dositeja Obradovića koji ga je uputio da se posveti štampanju i širenju knjige. U Pragu 1789. učio knjižarstvo. Putovao u Italiju i Francusku. Znao nemački, francuski i latinski jezik.

Bio je fizičar i matematičar, 1788. godine postao član Prirodnjačkog društva u Haleu.

Pisao narodnim jezikom. Prevodio Goldonija. Dela: *Tergovci*, *Blagorodni sin*, *Zao otac - nevaljao sin*, *Fizičeskoe sočinjenje*.

Ferenc Kazinci (1759-1831). Bio je pesnik i pisac. Studirao teologiju i pravo. Istaknuta ličnost mađarskog prosvetiteljstva. Učesnik u jakobinskoj zaveri protiv cara.

Oženio se bogatom Žofijom Terek /Török Zsófia/. Imetak je koristio za razvoj književnosti i bio zagovornik i borac za obnovu mađarskog književnog jezika. Nemačku verziju *Hasanaginice* preveo na mađarski jezik i izuzetno mnogo doprineo njenoj popularnosti u mađarskom kulturnom životu.

Pitanja:

1. Koji austrijski vladar je sprovodio prosvetiteljske reforme u XVIII veku?
2. Nabrojte najmanje sedam naroda koji su tokom XVIII veka kolonizirani na prostoru Bačke, Srema i Banata?
3. Nabrojte najmanje tri veroispovesti koje su u XVIII veku imale svoju crkvenu organizaciju na području Južne Ugarske?
4. Na koje strane su vodili glavni trgovački putevi u XVIII veku, uzimajući u obzir prostor Banata, Srema i Bačke?
5. U kom mestu se tokom XVIII veka nalazilo središte srpske crkvene organizacije u Habzburškoj monarhiji?
6. Gde je održan najvažniji srpski narodno-crkveni sabor u XVIII veku?
7. Gde su održavani narodno-crkveni sabori?
8. Koja četiri staleža su imala svoje predstavnike na Saboru u Temišvaru 1790. godine?
9. Kako se zvala ličnost koja je predstavljala većinsko mišljenje na Saboru u Temišvaru 1790. godine?
10. Kako se zvala ličnost koja je predstavljala manjinsko mišljenje na saboru u Temišvaru 1790. godine?
11. Koje su bile institucije austrijske države koje su se bavile srpskim pitanjima tokom XVIII veka?
12. Kako su najviše Habzburške institucije nazivale Srbe u XVIII veku?
13. Navedite prezime najmanje jednog karlovačkog mitropolita koji je u XVIII veku imao zvanje tajnog carskog savetnika?
14. Nabrojte dvojicu uglednih Srba koji su bili savetnici Ilirske dvorske kancelarije od 1791 do 1792. godine?
15. Šta je "crni kler"?
16. Šta je "plavi kler"?
17. Koji manastiri su imali poseban uticaj u srpskom narodu u XVIII veku?
18. Kako se zovu manastirska imanja?
19. Koji stil u arhitekturi i slikarstvu je bio simbol istorijskog kompromisa doseljenih Srba na prostor Južne Ugarske sa srednjeevropskim kulturnim modelom?
20. Koji srpski manastir je prvi imao neko barokno obeležje?
21. Iz kog istočnoevropskog grada je stizao barokni uticaj u srpsku kulturu Južne Ugarske?
22. Kako se zove ukrajinski slikar koji je prvi doneo barokne uticaje u srpsko slikarstvo?
23. Po aktu iz 1753. godine, u kojim mestima su Srbi, bez dozvole nadležnih vlasti, mogli da podižu svoje hramove?
24. Kako se zvao Edikt Jozefa Drugog iz 1781. godine?
25. Kako se zvao sudetski Nemač koji je radio obnovu banatskog manastira Mesića u XVIII veku?
26. Kako se zvao Nemač koji je radio na pridvornoj crkvi Svetog Trifuna u Sremskim Karlovcima 1742. godine?
27. Ko je gradio crkvu u sremskom selu Laćarku u XVIII veku?
28. Kako se zvao prvi ruski učitelj među Srbima u Južnoj Ugarskoj?
53. Kada je osnovana Karlovačka gimnazija?

54. Kako se zvao karlovački trgovac koji je svojim novčanim prilogom pomogao osnivanje Karlovačke gimnazije?
55. Nabrojte najmanje tri mesta gde su u XVIII veku štampane srpske knjige?
56. Ko je bio vlasnik štamparije u Beču koja je od 1770. štampala srpske knjige?
57. Kako se zvao prvi srpski knjižar koji je 1790. otvorio prvu knjižaru u Novom Sadu?
Nabrojte tri evropske pokrajine gde su se borili graničari iz Vojne granice u ratovima XVIII veka?
71. Kako se zovu dva rata iz sredine XVIII veka u kojima su graničari podneli veliki teret?
72. Kako se zvao vođa mađarskog pokreta protiv Habzburške vlasti (1703-1711)?
73. Kako se zvao senčanski kapetan koji je ratovao na strani Rakocijevih ustanika?
74. Koje Vojne granice su osnovane 1703. godine?
75. U kom gradu se nalazio centar Potiske vojne granice?
- < Za koju oblast je Teodor Janković-Mirijevski dobio plemićku titulu?
41. Za koju oblast je Andra Andrejević dobio plemićku titulu?
42. Navedite najmanje tri srpske plemićke porodice iz XVIII veka?
43. Navedite najmanje tri ugledne srpske oficirske porodice iz XVIII veka?
44. Kako se zvao Srbin koji je dobio najviši čin u austrijskoj vojsci u XVIII veku?
45. Navedite najmanje trojicu Srba koji su u XVIII veku odlikovani najvišim austrijskim vojničkim odlikovanjem - Viteškim krstom?
46. Navedite imena dvojice prvih srpskih školovanih lekara?
47. Kako se zvao najpoznatiji srpski prosvetitelj XVIII veka?
48. Kako je Dositej Obradović nazivao XVIII vek?
49. Navedite najmanje tri dela Dositeja Obradovića?
50. Kako se zvao upravitelj srpskih škola u Bačkoj ?
51. Kako se zvao upravitelj srpskih škola u Sremu?
52. &n.p>
29. Ko je 1734. godine režirao dramu "O tragediji Uroša Pjatago..."?
30. Koja su tri književna jezika imali Srbi u XVIII veku?
31. Između koja dva književna jezika se nalazio slavenoserbski jezik kao jezički kompromis?
32. Nabrojte trojicu vođa srpske seobe u Rusiju od 1751. do 1752. godine?
33. Kako se zovu dve oblasti koje su formirali Srbi doseljeni u Rusiju u XVIII veku?
34. 58. Navedite imena dvojice uglednih građana iz XVIII veka koji su imali velike biblioteke?
59. Navedite imena trojice srpskih književnika XVIII veka?
60. Koji slikar je najznačajnije ime srpskog baroknog slikarstva?
61. Navedite tri srpska slikara XVIII veka?
62. Gde su se školovali srpski slikari druge polovine XVIII veka?
63. U koju su zemlju odlazili na studijska putovanja neki od srpskih slikara druge polovine XVIII veka?
64. Koji prostor obuhvata Vojna granica u XVIII veku?
65. Koji narodi su činili stanovništvo Vojne granice?
66. Kako se zvao austro-turski rat od 1716 do 1718. godine?
67. Kojim mirom je završen austro-turski rat od 1716 do 1718?
68. Kojim mirom je završen austro-turski rat od 1737 do 1739. godine?
69. Kojim mirom je završen austro-turski rat od 1788 do 1791. godine?
70. Nabrojte nazive najmanje tri srpske naseobine u Rusiji?

35. Nabrojte najmanje tri nemačke reči koje se koriste u srpskom jeziku u oblasti vojne terminologije?
36. Nabrojte najmanje tri nemačke reči koje se koriste u srpskom jeziku u oblasti materijalne kulture?
37. Nabrojte najmanje tri mađarske reči koje se koriste u srpskom jeziku?
38. Ko su bili nosioci promena u srpskom društvu Južne Ugarske u XVIII veku?
39. Koliko plemićkih titula je Marija Terezija dodelila Srbima u Habzburškoj monarhiji?
40. span style="font-size: small;">76. U kom gradu se nalazio centar Pomoriške vojne granice?
77. U kojim gradovima su se nalazili šančevi koje su naseljavali južnoslovenski katolici?
78. Kako se zvao austrijski vojskovođa koji je oslobodio Banat od Turaka?
79. Gde je bila najveća bitka u Varadinskom ratu?
80. Kako se zvao osnivač Banatske milicije?
81. Na kom prostoru u Sremu je formirana Podunavska vojna granica od 1745 do 1750. godine?
82. Kada je donešena odluka o razvojačenju Potiske i Pomoriške vojne granice?
83. Navedite imena dva naselja u Bačkoj u kojima su bili protesti stanovništva zbog razvojačenja Potiske vojne granice?
84. Gde se iselilo 22.000 porodica potiskih i pomoriških graničara od 1751 do 1752. godine?
85. Ko je upravljao Banatom od 1718 do 1779. godine?
86. Navedite najmanje tri naselja u Banatu iz kojih se stanovništvo selilo u Vojnu granicu posle prodaje njihovih naselja od 1781 do 1782. spahijama?
87. Sa kog prostora je doseljavano stanovništvo u Podunavsku vojnu granicu posle 1750. i 1777. godine?
88. Koja četiri sela Potiskog distrikta su ušla u Vojnu granicu 1769. godine?
89. Iz kog mesta se srpsko stanovništvo preselilo u Đurđevo posle prodaje tog naselja spahiji?
90. Koje naselje je bilo štabsko mesto Šajkaškog bataljona?
91. Kako se zvala Vojna granica u Bačkoj?
92. Kako su se zvali pukovi u Banatskoj Vojnoj granici?
93. Koji deo Banata je bio u Vojnoj granici?
94. Koja institucija u Beču je bila nadležna za Vojnu granicu?
95. Navedite najmanje tri slobodna graničarska komuniteta u Vojnoj granici?
96. Kako se zvala privilegovana oblast u Bačkoj izuzeta iz županijske vlasti?
97. Gde je bilo sedište Potiskog krunskog distrikta?
98. Koliko naselja se nalazilo u Potiskom distriktu posle 1769. godine?
99. Kako se zvala privilegovana oblast u Banatu izuzeta iz županijske vlasti?
100. Gde je bilo sedište Velikokikindskog distrikta?
101. Koliko naselja je obuhvatao Velikokikindski distrikt?
102. Kako se zvala županija koja je postojala u Sremu?
103. U kom gradu je bio centar Sremske županije?
104. Kako se zvala županija u Bačkoj?
105. U kom gradu je bilo središte Bačko-bodroške županije?
106. Kada je Banat priključen Ugarskoj?
107. Navedi ime tri županije osnovane u Banatu posle 1779. godine?
108. U kom gradu je bilo središte Torontalske županije?
109. Ko je bio najveći zemljoposjednik u Bačkoj po oslobođenju Bačke od Turaka?

110. Koji feudalci su po oslobođenju Bačke od Turaka jedini dokazali da im pripadaju određeni posedi u Bačkoj?
111. Pored bajskeg i bačkog spahiluka, koja četiri veća spahiluka su formirana u Bačkoj tokom XVIII veka?
112. Navedite najmanje tri spahijske porodice u Bačkoj u XVIII veku?
113. Koje godine je donešen Bački urbar?
114. Ko je 1777. godine dobio posed Šid, Berkasovo, Čerević?
115. Navedite četiri najveća spahiluka u XVIII veku u Sremu?
116. Navedite najmanje tri vlasnika spahiluka iz Srema u 18.veku?
117. Koja dva grada su bila centri iločkog spahiluka?
118. Kada je donet urbar za Srem i Slavoniju?
119. Ko je imao neposrednu vlast u Banatu od 1718 do 1779. godine?
120. Kako se zvao prvi i najpoznatiji administrator Banata u XVIII veku?
121. Koje godine je počela regulacija Begeja?
122. Kako se zvao Holanđanin koji je radio na regulaciji Tamiša?
123. Ko je rukovodio prodajom banatske zemlje spahijama od 1781 do 1782?
124. U kojim gradovima su održane četiri licitacije prilikom prodaje Banata spahijama?
125. Navedite najmanje trojicu banatskih spahija iz XVIII veka?
126. Kada je donesen Banatski urbar?
127. Kako se zvao stanovnik Petrovaradinskog šanca koji je tamnovao, jer se bunio protiv zloupotreba komorskih činovnika?
128. Kako se zvao kulski knez koji je podsticao na bunu seljake u Bačkoj 1756. godine?
129. Kako se zove selo u kojem je futoški spahija Čarnojević 1765. godine batinao stanovnike?
130. Kako se zvao činovnik koji je činio zloupotrebe na zemunskom vlastelinstvu 1726-1733. godine?
131. Na kojim spahilucima u Sremu je došlo do bune seljaka 1736. godine?
132. Ko je vodio bunu u Pomorišju 1735. godine?
133. Koje etničke pripadnosti su bili pobunjenici u buni Pere Segedinca?
134. Nabrojite imena trojice banatskih hajduka iz prve polovine XVIII veka?
135. Kako se zvao čuveni sremski hajdučki harambaša s kraja XVIII veka?
136. Koji čuveni hajduk je hajdukovao u četi sremskog harambaše Lazara Dobrića?
137. Na kom prostoru u Sremu je najviše bila razvijena hajdučija u XVIII veku?
138. Kako se zvalo naselje koje je prethodilo Novom Sadu?
139. Iz kog grada su posle 1739. došli trgovci i zanatlije koji su omogućili razvoj Petrovaradinskog šanca?
140. Kada je Novi Sad postao slobodan kraljevski grad?
141. Koje ime je Novi Sad dobio 1748. godine?
142. Kako se zvala gradska uprava u XVIII veku?
143. Kako se zvala ličnost koja je prva stajala na čelu novosadskog magistrata?
144. Kada je Sombor postao slobodan kraljevski grad?
145. Kada je Subotica postala slobodan kraljevski grad?
146. Kada je Veliki Bečkerek postao slobodan kraljevski grad?
147. Koliko je Banat imao stanovnika 1718. godine?
148. Iz kojih delova Evrope su se doseljavali stanovnici u Srem, Banat i Bačku u XVIII veku?
149. Kako se zvao patrijarh koji je vodio srpsku seobu 1739. godine?

150. Kako su se zvala dva oficira koja su dovela stanovništvo na prostor sremske Posavine u Austro-turskom ratu od 1737 do 1739?
151. Kako se zvalo albansko katoličko pleme čiji su se pripadnici doselili u Srem pod vođstvom Atanasija Raškovića?
152. Kako su se zvale vojvode Klimentata doseljenih u Srem?
153. U kojim sremskim selima su od 1755. živeli doseljeni Klimenti?
154. Kako su se u Sremu i Bačkoj u XVIII veku nazivali doseljeni Srbi iz Like, Dalmacije, Banije i Korduna?
155. Kako su se nazivali "šorovi" ili "krajevi" u sremskim selima u kojima su živeli naseljenici iz Like, Banije, Korduna i Dalmacije?
156. Navedite najmanje tri naselja u Bačkoj u koja su se doselili tzv. "Šijaci" u XVIII veku?
157. Odakle je u zapadni Srem doseljeno hrvatsko ikavsko stanovništvo?
158. Iz kojih krajeva se u Bačku doselilo južnoslovensko katoličko stanovništvo u XVII veku?
159. Navedite imena tri kapetana južnoslovenskih katolika u Bačkoj koji su živeli krajem XVII veka?
160. Iz kojih krajeva potiče "šokačko" stanovništvo u Bačkoj?
161. Za vreme kog rata se šokačko stanovništvo doselilo u Bačku?
162. U koja četiri banatska naselja se naselilo "šokačko" stanovništvo?
163. Zašto su vazali Zagrebačke nadbiskupije izgubili posede duž Kupe između 1784 i 1788 godine?
164. Navedite najmanje tri naselja u Banatu u koja su 1801. kolonizirani hrvatski kajkavski plemići?
165. Nabrojite najmanje pet naselja u Bačkoj u kojima je kolonizovano mađarsko stanovništvo u periodu od 1746 do 1787?
166. Kako se zvao spahija koji je naselio pustaru Horgoš mađarskim stanovništvom u XVIII veku?
167. Kako se zvao spahija koji je naselio mađarsko stanovništvo 1799. godine u Temerin?
168. Nabrojite najmanje tri naselja u Banatu u koje se naselilo mađarsko stanovništvo u periodu od 1773 do 1801. godina?
169. Navedite najmanje tri pokrajine iz kojih je poticalo nemačko stanovništvo naseljeno u Banat i Bačku u XVIII veku?
170. U koja tri banatska grada su došli Nemci u "prvoj kolonizaciji" (od 1717 do 1723.)?
171. Koja bolest je uticala na uništenje nemačkog stanovništva u Banatu 1738. godine?
172. Kako se naziva nemačka kolonizacija u Banatu od 1762 do 1772?
173. Navedite najmanje pet mesta u Banatu u kojima su se kolonizovali Nemci u XVIII i početkom XIX veka?
174. Kako se zove akt iz 1763. koji je regulisao prava i obaveze nemačkih doseljenika u Banatu?
175. Iz kojih oblasti su poticali Francuzi naseljeni u Banat u XVIII veku?
176. Navedite četiri francuska naselja u okolini Velike Kikinde kolonizovana 1770. godine?
177. Navedite najmanje tri francuska prezimena koja su ostavila trag o doseljavanju Francuza u Banat među banatskim Nemicima?
178. Navedite najmanje pet nemačkih naselja formiranih kolonizacijom u Bačkoj u periodu od 1750 do 1786. godine?
179. Ko je naselio nemačko stanovništvo u Bački Jarak?
180. Na koja tri tipa se deli rumunsko stanovništvo u Banatu?
181. Nabrojite pet rumunskih naselja kolonizovanih u periodu od 1740 do 1808. godine?

182. Ko je 1765. godine naredio pomeranje rumunskog stanovništva iz okoline Temišvara i doline Moriša zbog naseljavanja nemačkih kolonista?
183. Navedite tri naselja "Rumuna sa pustare" u Banatu?
184. Kojoj crkvenoj organizaciji su pripadali Rumuni u Banatu u XVIII veku?
185. Kako se zove naselje Baskijaca iz Španije osnovano u Velikom Bečkereku 1735. godine?
186. Iz kog grada u Italiji su Baskijci dospeli u Beč, pa u Banat u XVIII veku?
187. Koliko je ostalo stanovnika Nove Barselone posle epidemije kuge 1738. godine?
188. U koja naselja u Banatu su se naselili Bugari u vreme "Bečkog rata"?
189. Navedite dva naselja u kojim je kolonizovano bugarsko stanovništvo u XIX veku?
190. Koje godine je slovačko stanovništvo došlo u Bački Petrovac?
191. Na čije vlastelinstvo su se naselili Slovaci u Petrovcu i Gložanu u XVIII veku?
192. Kako se zvao spahijski imopulator koji je naselio Slovake u Bački Petrovac?
193. Navedite najmanje tri slovačka naselja u Bačkoj kolonizovana u XVIII veku?
194. Kako se zvao profesor koji je 1770. godine preselio Slovake iz Selenče u Pazovu u Sremu?
195. Na čiji posed 1782. godine su došli Slovaci u Banat?
196. Navedite najmanje tri naselja u Banatu u koja su kolonizovani Slovaci krajem XVIII i početkom XIX veka?
197. Koje dve ličnosti su stajale na čelu doseljenih Slovaka u Novom Komlošu?
198. Kako se zvao sveštenik koji je 1802. godine preveo slovačko stanovništvo iz Ečke u Kovačicu?
199. Navedite najmanje tri mesta iz kojih su stigli Slovaci naseljeni u Bački Petrovac u XVIII veku?
200. Koji posednik je naseljavao Rusine u Ruski Krstur?
201. Navedite mesta iz kojih je rusinsko stanovništvo došlo u Ruski Krstur i Kucuru?
202. Koga je veleposednik Latinović naseljavao u okolini Sente u XVIII veku?
203. Iz koja dva grada su dolazili unijatski sveštenici među Rusine u Bačkoj?
204. Koje selo u Bačkoj su naselili žitelji Ruskog Krstura i Kucure u XIX veku?
205. Kako se zovu tri naselja u Sremu koja su naselili Rusini u XIX veku?
206. Koje mesto u Sremu su naselili Rusini iz Ruskog Krstura i Kucure 1803. godine?
207. Pod kojim uslovom je Marija Terezija dozvolila jeverjskom stanovništvu da živi u gradovima?
208. Koje godine je osnovana jevrejska opština u Novom Sadu?
209. Koje godine je osnovana jevrejska opština u Subotici?
210. Koje godine je završena gradnja Petrovaradinske tvrđave?
211. Navedite dve značajne linije poštanske diližanse u XVIII veku koje su prolazile Sremom, Banatom i Bačkom?
212. Kako se zvala reka iz čije doline je bilo nemačko stanovništvo koje je donelo kulturu vinogradarstva u Vršac i Belu Crkvu?
213. U kom gradu je nastala prva pivara u Banatu, Sremu i Bačkoj?
214. Koje godine je počela sa radom pivara u Apatinu?
215. Ko je doneo kulturu krompira u Bačku, Banat i Srem?
216. Koje godine je Novi Sad dobio prvu apoteku?
217. Kako su nazivani karantini u Habsburškoj monarhiji?
218. U koja dva grada u Banatu i Sremu su se u XVIII veku nalazili kontumaci prema Turskoj?
219. Šta je po etničkoj pripadnosti bio princ Eugen Savojski?

220. Koji jezik umesto nemačkog, je Eugen Savojski uveo na Bečki dvor?
221. Šta je po etničkoj pripadnosti bio prvi administrator Banata Klaudije Florimund Mersi?
222. Navedite najmanje trojicu vođa pobunjenika u buni Pere Segedinca u Pomorišju 1735. godine?
223. Koji srpski književnik je napisao dramu "Pera Segedinac"?
224. Kako se zvao pukovnik, junak "Seoba" Miloša Crnjanskog?
225. Navedite najmanje tri sela u Sremu koja su 1739. naselili Vuk Isaković i Atanasije Rašković?
226. U kom fruškogorskom manastiru je sahranjen Vuk Isaković?
227. Kod kog srpskog crkvenog velikodostojnika je bio zaposlen slikar Jov Vasilijevič?
228. Koja dva slikara su pripadala krugu slikara Jova Vasiljeviča?
229. Kojim aktom je Marija Terezija određena za naslednicu austrijskog prestola?
230. Koje države su osporile Pragmatičnu sankciju?
231. Koji rat je nastao zbog osporavanja Pragmatične sankcije?
232. Kojim mirom je završen "rat za austrijsko nasleđe"?
233. Kako su se zvale reforme Marije Terezije?
234. Navedite tri manastira ili crkve koje je oslikao Teodor Dimitrijevič-Kračun?
235. Navedite tri mitropolita čije je portrete radio Teodor Dimitrijevič-Kračun?
236. Kako se zvao rumunski saradnik Teodora Jankovića-Mirijevskog'?
237. Kako se zvala knjiga Teodora Jankovića-Mirijevskog prevedena na rumunski jezik?
238. Koji vladar je rekao "sve za narod - ništa uz pomoć naroda"?
239. Kako je Jozef Drugi, austrijski vladar, nazivao sebe?
240. Kako su Jozefa Drugog nazivali njegovi neprijatelji?
241. Pod kojim imenom je poznata epoha Jozefa Drugog?
242. Koliko je manastira zatvorio Jozef Drugi?
243. Koje godine je Jozef Drugi ukinuo ličnu zavisnost kmetova?
244. Koju školu je osnovao Dositej Obradović u Srbiji?
245. Kako se zvao prvi srpski minsitar prosvete?
246. Navedite tri dela Emanuila Jankovića?

mr Tibor Pal

ISTORIJA NARODA VOJVODINE U "DUGOM" DEVETNAESTOM VEKU (1790-1914) OD VLADAVINE LEOPOLDA II (HABZBURŠKOG) DO REVOLUCIJE 1848.

Pokret mađarskog plemstva - Temišvarski sabor 1790.

Kada je [Jozef II \(Josif Drugi\)](#) na samrti (1790) povukao svoje uredbe, u Mađarskoj je nacionalna euforija dostigla vrhunac. Počele su pripreme da se kruna Svetog Stefana (prvog mađarskog kralja krunisanog 1000. godine), koju je Josif II čuvao u Beču kao muzejski eksponat, vrati u Budim. Ovakve spoljašnje manifestacije prikrivale su i ozbiljne političke sadržaje. Jedinstveno odupiranje «josefinskim» centralističkim težnjama u toj meri je povećalo samopouzdanje mađarskog plemićko-nacionalnog pokreta da su njegove vođe počele da razmišljaju i o eventualnom otepljenju Mađarske od Austrije. Za ove ciljeve pokušavali su da obezbede spoljnu pomoć (vođeni su tajni razgovori sa pruskim dvorom). Povod za ovakve aktivnosti mađarskog plemstva bilo je zasedanje Državnog sabora(parlamenta), koji je posle dvadeset pet godina pauze sazvaio novi mađarski kralj Leopold II (Lipót) u leto godine 1790. u Budimu.

Mađarsko plemstvo je državno uređenje Josifa II shvatalo kao raskidanje društvenog ugovora zaključenog između vladara i plemićkog staleža. Po shvatanju plemstva, koje se u to vreme jedino računalo u naciju, davalo se pravo za zaključenje novog tzv. društvenog ugovora. Deo mađarskog plemstva u to vreme je smatralo da su, pošto se Josif II Habzburški nikada nije krunisao za mađarskog kralja, Habzburgovci izgubili pravo na presto. Bez obzira na revolt mađarskog plemstva, detronizacija (lišavanje od prestola) dotada vladajuće dinastije nije izvršena, jer je više mađarsko plemstvo, odn. aristokratija, na kraju ustuknulo i prihvatilo odlučujuću prevagu bečkog dvora. Leopold II se pokazao kao vešt vladar, jer je u vreme nesigurno za svoju dinastiju (u Belgiji je došlo do antihabzburškog ustanka, poslednji austro-turski rat od 1788 do 1791. je bio u toku itd.), posle napada mađarskog plemstva, na saboru Mađarske uspeo da sačuva celinu svog carstva i kraljevstva. ***Državni sabor se u jesen preselio iz Budima u Požun (današnja Bratislava), na kojem je došlo do kompromisa dvora i mađarskog plemstva,*** tako da do prave samostalnosti Mađarske unutar Habzburškog carstva nije došlo (odnosno samostalnost je, bez obzira na donete zakone, većinom ostala na papiru), nasuprot nastojanjima jednog dela mađarskog plemstva. Tu treba još da napomenemo da je sredinom 90-ih godina XVIII veka, tačnije ***1794. i u Mađarskoj došlo do protivaustrijske zavere,*** koju je dvor otkrio i vođe zavere u narednoj godini u Budimu pogubio. Cilj zaverenika je bio da se Mađarska oslobodi od habzburške vlasti i da dođe do korenitih društvenih promena (formiranje građanskog društva). Vođa ove zavere bio je franjevački kaluđer i profesor matematike i filozofije Ignacije Martinović /Martinovics Ignác/, koji je rođen u jednoj porodici srpskog porekla u Pešti.

Leopold II je u isto vreme sa sazivanjem mađarskog državnog sabora odobrio i sazvaio za 1. septembar 1790. u Temišvaru srpski narodno-crkveni sabor. Taj ***sabor je postao poredtoga što se u njemu mogla voditi i rasprava ujedno i izborni,*** pošto je došlo do izbora novog mitropolita.

Umesto umrlog Mojseja Putnika, za karlovačkog mitropolita izabran je [Stevan Stratimirović](#). Mora se reći da su Mađari inače bili spremni da prihvate neku vrstu simboličnog srpskog predstavnštva na Dijeti (latinski naziv za sabor, odnosno parlament), obezbeđujući u njoj mesta za srpske episkope. Glavno pitanje koje se na saboru postavilo, je bilo to da li će Srbi u Mađarskoj postati narod ili će ostati pod carskom zaštitom u nesigurnom privilegovanom položaju. Mađarski sabor, koji je bio u toku, nije bio raspoložen da Srbima da kolektivna prava, dok u isto vreme austrijski dvor u okviru privilegija nije štiti pojedinačna građanska prava Srba. Za prvu soluciju, tj. za borbu za kolektivna prava i stvaranje autonomne oblasti založili su se neki srpski plemići, trgovci, intelektualci i oficiri. Osnova njihovog zahteva bila je da car tzv. ilirskoj naciji dodeli "neki teritorij" na upravljanje (*srpska autonomna teritorija predviđala se u Tamiškom Banatu*). [Sava Tekelija](#), jedan od vođa srpskog plemstva na temišvarskom saboru, i njemu bliski plemići odbili su takvu mogućnost, jer su to smatrali "državom u državi" i mislili su da su mađarski zakoni mnogo bolji od carskih privilegija, koje Mađarska nije priznavala. Deo plemstva i visoko sveštenstvo i dalje je istrajavalo na odbrani privilegija. Car i kralj (austrijski car i mađarski kralj) Leopold II je 1791. godine osnovao Ilirsku dvorsku kancelariju, na čijem čelu je bio hrvatski ban grof Franja Balaša /Balassa Ferenc/, koji je, uzgred, po veri bio protestant. Balaša nije podnosio mitropolit Stratimirović, pa čim je Leopold II sklopio oči 1792. "srpska", odn. ilirska kancelarija, bila je ukinuta. Bez obzira na ovo, Srbi, kao i još neki narodi drugih veroispovesti su posle 1790. dobili građanska prava u Kraljevini Mađarskoj, tj. Ugarskoj, pošto je izvršena delimična inartikulacija (ugrađivanje) srpskih privilegija u mađarsko zakonodavstvo. To se u narednom periodu pre svega videlo u osnivanju prosvetnih ustanova, razvijanju institucija kulture, reformisanju jezika i pravopisa, čime su se stvorile *pretpostavke za savremeni nacionalni pokret*, koji je u slučaju Srba dobio snažan podsticaj rađanjem srpske države posle Prvog (1804.) i Drugog (1815.) srpskog ustanka.

U isto vreme *narodi u današnjoj Vojvodini* (Srbi, Mađari, Slovaci, Rusini, Rumuni, Hrvati, Nemci itd.) *bili su pod neposrednim uticajem evropskih događanja i ideja Francuske revolucije iz 1789.* Svi ekonomski i civilizacijski procesi uticali su na ovaj prostor. Prostor Srednje Evrope, ujedinjen unutar Habzburške monarhije sve više je postajao celina. Narodi koji su živeli ovde su u sve većoj meri postali civilizacijski prepoznatljiviji. Ovi uticaji su doveli do toga da postepeno dođe do nacionalnog buđenja. Hronološki, ovaj proces se može smestiti u period između 1789. i 1848. Bez obzira na izvesna preklapanja interesa i razlike u nacionalnom buđenju i formiranju nacija naroda na tlu današnje Vojvodine, može se konstatovati da je *prva polovina XIX veka ujedno i epoha međuetničke tolerancije i međusobnog prožimanja*. Npr. 1818. u Rumi su sve zanatlije, bez obzira na naciju i veroispovest bile u jednom esnafu (cehu). U Sentomašu (današnji Srbobran) i u nekim drugim mestima čelnici opština i naselja su se naizmenično menjali u mandatnim periodima po nacionalnom ključu (ta praksa na našem prostoru, a i u drugim delovima Habzburške monarhije zadržala se i kasnije, sve do Prvog svetskog rata).

Krajem XVIII i početkom XIX veka uz pomoć spoljašnjih uticaja i unutrašnjih promena, započeto je rađanje onih snaga (prerastanje trgovačkog i zanatlijskog društvenog sloja u građanstvo, pojava liberalnog plemstva itd.) u Mađarskoj, a delimično i na našim prostorima, koje će u narednom periodu biti nosioci nacionalnog i kulturnog preporoda skoro kod svih naroda, koji su živeli na prostorima današnje Vojvodine.

Napoleonovi ratovi, srpska revolucija, ekonomski i društveni život

Posle obračunavanja režima sa pristalicama slobodarskih ideja i njihovim tajnim organizacijama strah je na prekretnici XVIII i XIX veka, u vreme vladavine Franje I (1792 - 1835) zavladao u zemlji. Progoni intelektualaca, pa čak i onog dela plemstva koje je aktivno učestvovalo ili bilo naklonjeno nacionalnom pokretu, postali su svakodnevni. Mnogi nosioci visokih državnih funkcija smenjeni su. Jedna od glavnih smernica upravljanja mađarskom državom od strane dvora sastojala se od uvođenja jake državne administracije, prisustva nemačkih i čeških pukova u zemlji i jačanja uticaja Katoličke crkve. Podržavano je i pooštavanje cenzure i proširivanje mreže i nadležnosti tajne policije.

Između 1793. i 1815. u Evropi je rat postao uobičajena pojava, a godine mira su sve više ličile na vanredne događaje. Habzburška monarhija bila je članica svake antinapoleonske koalicije, koje su prvo želele da onemoguće širenje revolucije u Evropi, a zatim su se borile protiv širenja francuskog uticaja na starom kontinentu. Mada je Habzburška monarhija u toku napoleonskih ratova postigla i neke manje uspehe, ukupno gledano, ovi ratovi su joj naneli teške gubitke (1794. izgubljena je Belgija, 1797. izgubljen je veći deo italijanskih poseda itd.). To je imalo posledice i na vladara Franju I koji se 1806. odrekao titule cara Svetog rimskog carstva (od 1804. nazivao se naslednim carem Austrije). Najveći udarci za Habzburško carstvo, a u njegovom sklopu i za Mađarsku (u čijem su sklopu tada u okviru ***Bačko-Bodroške-, Torontalske-, Tamiške- i Sremske*** županije, te ***Vojne granice*** bili i naši prostori) došli su tek posle ovih zbivanja, pre svega na ekonomskom planu. Sprega vladara, dvora i mađarske aristokratije, koju je podržavao strah od širenja revolucionarnih ideja je funkcionisala. ***Napoleonov proglas Mađarima iz 1809.*** posle neslavno izgubljene bitke kod Đera /Győr/ da se otcepe od Austrije nije naišao na odjek u zemlji. Mada je Napoleon mađarsko plemstvo pozvao samo na otcepljenje i nije imao nikakvu nameru da se meša u unutrašnje (društveno-ekonomsko) uređenje Mađarske, nije bilo snaga koje bi to mogle sprovesti. Doduše, čak je i malobrojna (inače proganjana) inteligencija i liberalno plemstvo opredeljeno za reforme i promene u Napoleonovoj ponudi videla novu zavisnost, jer ako bi se i odrekli zavisnosti od Habzburga, novog kralja bi im nametnuo svakako Napoleon.

Poslednji austro-turski rat (1788-1791), Napoleonovi ratovi i Prvi i Drugi srpski ustanak doneli su uznemirenje u Vojnu granicu i u one delove današnje Vojvodine koji joj nisu pripadali. U isto vreme, ponovo je otvoreno i pitanje hajdučije, posebno u sremskim i južnobanatskim predelima. Srpska revolucija (1804 - 1815) događajno predstavljena u Prvom i Drugom srpskom ustanku, trajno se odrazila na Srbe Srema, Bačke i Banata. Prvi srpski ustanak (1804-1813) posebno je uzburkao emocije Srba u Bačkoj, Banatu i Sremu. Za njegovu pripremu je znao i karlovački mitropolit Stevan Stratimirović, novosadski episkop Jovan Jovanović i Sava Tekelija. Ustanak je omogućio srpskim trgovcima u Sremu i Banatu unosne poslove sa ustanicima. ***Srpski trgovci su snabdevali ustanike oružjem, municijom i hranom.*** U toj trgovini preko Save i Dunava za vreme ustanka su se isticali mitrovački trgovac Dimitrije Puljević, Pazovčani braća Petrović, zemunski trgovci Miloš Urošević, Dimitrije Bratoglič itd., kao i trgovci iz Novog Sada, Sremskih Karlovaca, Rume, Iriga, Pančeva, Vršca itd. Ustanak je ustalasio stanovništvo širom Vojne granice, pogotovo u njenom banatskom i sremskom delu. ***Srbi, Rumuni i nemački oficiri komandanti graničara puštali su da se ustanici snabdevaju ratnim materijalom i ostalim potrebštinama.*** Pored trgovine, ***srpski trgovci su obavljali i prikupljanje priloga*** (pre svega

novčanih) **za ustanike u Srbiji**. Mnogi su čak, pre svega zanatlije (livci, okivači topova) i učestvovali na strani ustanika. **U ustaničku Srbiju prelazili su i mnogi intelektualci**, kao npr. Lukijan Mušicki, Dositej Obradović (koji je imao zasluge za otvaranje beogradske Velike škole i bio prvi srpski ministar obrazovanja), te Boža i Mihailo Grujović, Miljko Radonjić, Ivan Jugović i dr.

Razvoj ustanka odražava se i prilivom stanovništva iz Srbije u Srem i Banat. Krize ustanka (1804, 1806, 1809.) te njegova propast 1813. pokrenuli su reku izbeglica ka ovim prostorima. I sam Karađorđe se neko vreme nalazio u sremskom manastiru Feneku. Godine 1807. pod uticajem zbivanja u Srbiji izbila je tzv. "Ticanova buna", koja je ime dobila po svom vođi Teodoru Avramoviću-Ticanu iz sela Jazak. Buna je imala socijalne i nacionalne zahteve. Zahvatila je fruškogorske posede Mitropolije, rumski i iločki spahiluk. Buna je ugušena intervencijom austrijske vojske kod sela Bingule. Iste, 1807. godine buna je zahvatile i južnobanatske Srbe i Rumune. Juna te godine izbila je "Krušička buna", čije su vođe bile Rumuni Pivu Žumanka (Jumanca) i Toma Skripeće (Scripece) i Srbi Marijan Jovanović i Dimitrije Georgijević. Buna je ugušena u samom začetku, a njene vođe kažnjene smrću.

Početak XIX veka u vreme ratnih događaja privreda je bila u usponu, ali je ta konjunktura posle imala i svoju cenu. Najveći kupac proizvoda bila je država, koja je za vreme ratnih godina imala stalan deficit (gubitak). Na primer 1810. državna dugovanja celokupne Habzburške monarhije bila su dvanaest puta veća od njenog godišnjeg prihoda. Manjak je pokrivan izdavanjem papirnih novčanica koje su brzo gubile vrednost i došlo je do inflacije. Vlada je između 1810. i 1816. sprovela više puta devalvaciju novca. Plemstvo, koje je dotad imalo koristi od konjunktura, bilo je u velikim gubicima jer je za vreme inflacije brzo opadala i vrednost proizvoda. **Zbog toga je na državnom saboru održanom 1811/1812. došlo do sukoba između vladara i plemstva**, jer je plemstvo dovelo u pitanje pravo vladara da bez odobrenja sabora sam odlučuje o emisiji (izdavanju) papirnih novčanica. **Zbog toga, a i zbog jačanja snage bečkog dvora, Franja I između 1812. i 1825. nije ni sazivao državni sabor.**

Okvire ekonomskog razvoja Kraljevine Mađarske, pa i naših krajeva određivala je **ekonomska politika Habzburške monarhije**, koja je imala **tri osnovne smernice**: povećanje državnog prihoda, snabdevanje austrijskih naslednih pokrajina poljoprivrednim proizvodima i sirovinama za industrijsku proizvodnju i zaštitu austrijske industrije, odnosno obezbeđivanje monopola za industrijske proizvode ovih pokrajina.

Stanovništvo zemlje se pretežno bavilo poljoprivredom. Povećanje broja stanovnika i razvoj privrede u nasleđenim austrijskim pokrajinama, tj. u zapadnom delu carstva, davali su jak podstrek razvoju poljoprivrede i proizvodnji sirovina u Mađarskoj. Ovu potražnju je, pre svega, zadovoljavala proizvodnja na velikim posedima, čiji su vlasnici pretežno bili pripadnici viših slojeva plemstva. Proizvodnja većeg obima na srednjim i sitnijim posedima, pre početka konjunktura, za vreme Napoleonovih ratova, postojala je samo u južnim (i na delu teritorije današnje Vojvodine) i središnjim krajevima države. **Poljoprivreda se od početka XIX veka razvijala i u kvalitativnom i u kvantitativnom smislu**. Počelo se sa isušivanjem močvara i krčenjem šuma (to je potrajalo kroz ceo XIX vek), čime je uvećana obradiva površina. Poboljšao se i kvalitet oruđa za obradu zemlje. Do izvesne modernizacije došlo je i na sitnim posedima, ali su oruđa seljaka većinom još bila od drveta.

Započelo se sa gajenjem novih vrsta biljaka (detelina, lucerka itd.). Sve veće površine su zasejavane pšenicom, iako u nekim delovima zemlje to nije preovladalo, jer je osnovna sirovina za hleb bila raž. Od biljaka koje je trebalo okopavati najrasprostranjeniji je bio kukuruz, i to pre svega u onim delovima zemlje gde su živeli Rusini i Rumuni. Krompir, čija je proizvodnja u XVIII veku još bila pod državnom kontrolom, tokom prve polovine XIX veka rasprostranio se u celoj državi i brzo je postao jedna od osnovnih namirnica. Počela se razvijati proizvodnja duvana i šećerne repe. Uvođenjem novih tehnologija proizvodnje dalje se razvijalo gajenje vinove loze (u našim krajevima pre svega na Fruškoj gori, u južnom Banatu i na severu Bačke) a takođe i vinarstvo. Najvažnija grana stočarstva bila je uzgoj goveda i svinja. U ovom razdoblju se sve više počeo širiti stajski uzgoj stoke. Počelo se i sa selektiranjem rasa i uzgojem novih i boljih vrsta (goveda i konji). U najvećoj meri se razvijalo uzgoj ovaca, jer je potreba austrijskih predionica za vunom bila velika.

Prva polovina XIX veka i u oblasti zanatstva i industrije bilo je vreme promena i razvoja. Pored određene modernizacije još je dugo uporedo opstao i način zadružnog privređivanja, odnosno kućne radinosti. To se pre svega odnosilo na proizvodnju određenih tkanina, grnčarije, drvenih predmeta itd. Počela se razvijati i zanatska proizvodnja, koja je još uvek imala esnafski karakter. Za budućnost privrede je, međutim, još značajnija bila pojava prvih manufaktura, pa čak i nekih solidnijih fabrika (pretežno u centralnom i zapadnom delu monarhije). Osnivači ovih manufaktura i fabrika bili su pripadnici plemstva (aristokratije) i tada još malobrojnog bogatijeg građanstva. Od manufakturnih i fabričkih postrojenja najrasprostranjeniji su bili oni za proizvodnju tekstila, metalnih predmeta i mašina, keramike, građevinskog materijala, alkohola. Tu su spadali i mlinovi. Za kretanje robe relativno velik problem je predstavljao nedostatak dobrih puteva, tim pre što su i mnoge reke u to vreme još bile nepogodne za plovidbu.

U prvoj polovini XIX veka žitna i stočna trgovina se razvijala i u našim krajevima. Npr. za ovu vrstu trgovine poznatiji centri su bili **Ruma, Mitrovica, Zemun, Novi Sad, Sombor, Bečej, Veliki Bečkerek** (današnji Zrenjanin), **Velika Kikinda, Vršac, Apatin** itd. U to vreme najvažnija tri grada sa statusom slobodnog kraljevskog grada (sa kojim su išle posebne municipijalne-gradske privilegije) na našem području su bili **Novi Sad** (status stekao 1748.), **Sombor** (status stekao 1749.) i **Subotica** (status slobodnog kraljevskog grada stekao 1779.). Od gore navedenih gradova sa našeg područja posebno se još isticao Stari Bečej (današnji Bečej), koji je bio glavno mesto za izvoz žita u Peštu, dalje u Austriju. Bečejsko žito se tokom XIX veka posebno beležilo na peštanskoj i bečkoj berzi. Kao i danas sva ova nabrojana naselja i gradovi, kao većinom i ostala mesta od druge polovine XVIII veka postala su mešovita iz ugla nacionalnog i konfesionalnog sastava stanovništva. Ovo je imalo velik uticaj na njihov ekonomski i kulturni razvoj tokom XIX veka.

Društvo u Mađarskoj se u prvoj polovini XIX veka delilo na tri osnovne kategorije - **visoko plemstvo** (aristokratija), **srednje i niže plemstvo** (džentri) i **seljaštvo** (najvećim delom u kmetovskom položaju). Kao nova društvena klasa u to vreme počelo se javljati građanstvo, koje u početku nije još imalo slojevitost, kao plemstvo. **Građanstvo u Mađarskoj prve polovine XIX veka je uglavnom bilo stranog porekla** (Nemci, Jevreji itd.). Iako u povoju, građanstvo je do 1848. steklo izvestan uticaj u društvu. U to vreme, kada je reč o narodnostima, jedino se kod Srba pojavila značajnija građanska populacija. Pred revoluciju u Mađarskoj je bilo oko 550.000 pripadnika plemstva. Svaki 24. stanovnik zemlje pripadao je plemstvu (samo je u Poljskoj postojao veći procenat plemstva). Plemstvo je pokazivalo veliku šarolikost. Bilo je onih sa više hiljada ili više desetina hiljada jutara zemlje, a bilo je i onih sa mnogo skromnijim posedom, kao

i onih, koji su imali samo okućnice. Neki od ovih bez poseda vremenom su postali deo sloja seljaštva ili inteligencije, postavši advokati, lekari, učitelji, profesori, državni činovnici itd. Dok je visoko plemstvo pretežno živelo u gradovima (pre svega u Beču i Pešti), dotle je niže plemstvo većinom živelo u provinciji. Način života ovog sloja plemstva bio je sličan načinu života bogatijih pripadnika građanstva ili seljaštva. U posmatranom periodu, tj. do 1848. broj ukupnog stanovništva zemlje je povećan za 40%, a gradskog za 100%, što je značilo da je do kraja 40-ih godina XIX veka svaki sedmi stanovnik zemlje živio u gradskom naselju. Ipak, najbrojniji deo društva je bilo seljaštvo, koje je do 1848. pretežno bilo u kmetskom položaju. U prvoj polovini XIX veka je došlo do pretapanja malobrojnog srpskog plemstva u mađarsko plemstvo, odnosno do pomadžarivanja na staleškoj osnovi bez obzira na veroispovest. Mora se istaći da su Srbi plemići u sebi nosili jak nacionalni osećaj, ali i osećaj pripadnosti mađarskoj naciji, što je tada značilo pripadanje plemićkom staležu. Najeklatantniji primer za ovakav nastup je bio Sava Tekelija. Velikih poseda je bilo i na našem prostoru. Zatim, srpsko plemstvo je izdvajalo velike priloge za mađarsku vojnu akademiju Ludovika. Aleksandar Nako, viđeni srpski plemić oženio se mađarskom groficom Ferthetich (Feštetič) i prešao na katoličku veru. Pored toga, mnogi srpski plemići, koji su bili u mešovitim brakovima, na osnovu toga su bili na istaknutim funkcijama u Kraljevini Mađarskoj (Nako, Damaskini, Čarnojevići itd.). U Sremu su takvi posedi pripadali porodicama Pejačević, Marcibanji, Brunsvik, Janković, Odeskalki. U Bačkoj i Banatu takođe su postojali veliki spahiluci, koji su pripadali porodicama Nako, Čekonič, Kiš itd. Ipak, najveći deo stanovništva je pripadao seljačkom društvenom sloju. Seljaštvo je činilo otprilike četiri petine ukupnog stanovništva. Samo jedan njegov manji deo je bio slobodan. I u našim krajevima u to vreme je najveći deo stanovništva pripadao ovoj društvenoj klasi.

Doba reformi, nacionalno buđenje i kulturni život

U prvim decenijama XIX veka bečki dvor je doneo više nepopularnih uredbi, pa je stanje u istočnom delu carstva počelo da liči na ono iz 1790. godine. Mađarsko plemstvo se sve više bunilo, a županije (teritorijalna jedinice) su odbijale sprovođenje uredbi, pa je vladar bio primoran da posle dužeg vremena **1825.** sazove *državni sabor*, koji je u istoriju ušao kao *prvi reformski* i trajao je dve godine. Na njemu su donete dve važne odluke.

Prva je bila osnivanje Mađarske akademije nauke i umetnosti (1825). Ideja o osnivanju Mađarske akademije nauke i umetnosti prvi put se pojavila još 1760. godine. Godine 1781. jedna predstava je iz pera književnika Đerđa Bešenjeija (Bessenyei György) stigla i do cara Josifa II u kojoj je ponovo bilo reči o osnivanju mađarskog učenog društva. Naravno, car to nije prihvatio zbog svojih centralizatorskih težnji. Godine 1825. MANU je ipak osnovana na osnovu modela Francuske akademije sa 40 "besmrtnih" članova. Bilo je još ideja i o tome da se Akademija uže poveže sa Univerzitetom u Pešti i Nacionalnim Muzejem (osnovanim 1802. od strane grofa Ferenc Sečenjija (Széchenyi Ferenc)), oca grofa Ištvana Sečenjija (Széchenyi István), kao ozbiljnom institucijom za naučno istraživanje. Najznačajniju ulogu u tome odigrao je *grof Ištvan Sečenji*, koji je bio i inicijator i prvi donator, jer je za fond Akademije dao jednogodišnji prihod svojih imanja u visini od 60.000 forinti u srebru. Time je podstaknuo i druge magnate da daju priloge novoosnovanoj naučnoj ustanovi, što nije ni bilo toliko teško, jer je do tada većina

plemstva bila za promene u duhu liberalnih ideja. Na kraju je Akademija ipak izrasla u samostalnu naučnu instituciju - do danas.

Druga važna odluka odnosila se na izradu plana za reformu postojećeg društveno-političkog i ekonomskog sistema, jer je pred političkom elitom polako postalo vidljivo da su promene preko potrebne. To, međutim, u početku nije išlo lako, jer je postojalo mnoštvo planova i mišljenja o meri i izvodljivosti reformi. Liberalne ideje uhvatile su korena u društvu zahvaljujući delovanju Ištvana Sečenjija, koji je među prvima uvideo besperspektivnost postojećeg uređenja. U svojim delima *Kredit (Hitel)*, *Svet (Világ)*, *Stadij (Stádium)* zalagao se za ukidanje kmetstva, plemićkih privilegija (od kojih je najvažnije bilo neplaćanje poreza i nemogućnost otuđenja plemićkih poseda), koji su kočili izgradnju građanskog, odnosno kapitalističkog uređenja. Pored ovog, Sečenji se zalagao i za veću samostalnost Ugarske u odnosu na Beč i izgradnju infrastrukture. On je do revolucije i u praksi uspeo da sprovede neke svoje ideje. Tako, vodio je i finansirao radove na osposobljavanju reka (Tise i Dunava) za plovidbu. Njegova je zasluga i omogućavanje plovidbe 1833. kroz Đerdapsku klisuru (danas na tom mestu stoji spomen-ploča u njegovu čast), kada su minirane stene koje su do tada ometale prolaz kroz nju. Pored toga, Sečenji je osnovao, ili učestvovao u osnivanju više udruženja, fabrika, štedionica i banaka. Krajem 30-ih godina vodio je izgradnju Lančanog mosta (*Lánchíd*) između Budima i Pešte, koji je saobraćaju predat 1848. a izgrađen je sa beočinskim cementom. Ovaj most je bio prvi stalni most na Dunavu.

Mnoge Sečenjijeve ideje, koje su zadirale u osnove postojećeg sistema počele su se ostvarivati na **saboru koji je održan između 1832. i 1836.** Na tom saboru su učinjeni prvi koraci za oslobađanje kmetova, kada je donet zakon o mogućnosti dobrovoljnog otkupa od kmetских obaveza. Dvor je sve do 1840. kočio sprovođenje tog zakona. Na saboru su se pojavile i prve grupacije koje su bile slične zapadnim političkim strankama, koje su u raznim programima zahtevale ubrzanije sprovođenja reformi, a u isto vreme zahtevali su sve veću samostalnost od Beča, pominjući čak i formiranje vlade odgovorne parlamentu, kao u Engleskoj. Na ovom saboru pojavio se drugi veliki reformator tog vremena **Lajoš Košut (Kossuth Lajos)**, koji je postepeno počevši od 40-ih godina postao neprikosnoveni vođa liberalnog pokreta u Mađarskoj. On je otišao dalje čak i od Sečenjija. Pored Košuta, vođe liberalnog pokreta su još bile Ferenc Deak (Deák Ferenc), baron Mikloš Vešelenji (Wesselényi Miklós) i grof Lajoš Baćanji (Batthyány Lajos). Na tom saboru pokrenut je prvi politički list, koji je stizao do sve većeg broja čitalaca, iako je rađen primitivnom tehnikom. Posle nekoliko godina tačnije od 1841. je pod uredništvom Lajoša Košuta počeo da izlazi prvi moderni politički list na mađarskom ***Pesti Hírlap (Peštanske novine)***, koji je imao značajnu ulogu u organizovanju opozicionog pokreta, koji je 1848. vodio i revoluciju. Najznačajnije ideje koje su se pojavile u listu bile su da se kmetstvo u potpunosti ukine i to bez otkupa i da se uvede jednakost u plaćanju poreza i pred zakonom za sve društvene klase. Na saborima iz 1839/40. i 1843/44. nastavilo se sa donošenjem daljih zakona koji su bili u duhu reformi. Bilo je potrebno još nekoliko godina da dođe do revolucije i da se stvarno započne sa sprovođenjem korenitih reformi. **Na poslednjem staleškom saboru koji je održan 1847/48. osnovala se i tzv. Opoziciona stranka** koja je u svom programu pod nazivom «Deklaracija opozicije» iznela sve one zahteve koji su ozakonjeni u revolucionarnoj 1848. Među njene vođe su, pored već pomenutih reformskih političara, spadali i mnogi aristokrati, kao što su to bili grofovi Teleki (Teleky), Andraš (Andrássy) i Karolji (Károlyi), te baron Jožef Etveš (Eötvös József). I pred izbijanje same revolucije mađarski reformski pokret imao je šarenu bazu, što je značilo da se nije radilo o klasnoj borbi, jer su linije podele između onih koji su želeli

reforme i onih koji su ih odbacivali i branili staro uređenje išle unutar već postojećih društvenih klasa.

Proces nacionalnog buđenja u prvoj polovini XIX veka zahvatio je i narodnosti, tj. nemađarske narode. Svest o pripadnosti određenoj naciji u to vreme postala je važnija od drugih oblika pripadnosti, kao što su to bila vezivanja za određenu klasu, stalež, veru, mesto itd. U to vreme u Kraljevini Mađarskoj živeo je znatan broj nemađarskih naroda. Mađara je bilo oko 4.800.000 (38%), dok je Rumuna bilo oko 2.200.000 (17%), Slovaka 1.700.000 (13%), Nemaca oko 1.270.000 (9,8%). Srba je prema popisu bilo oko 1.250.000 (statističari su u ovu etničku zajednicu ubrajali i Bunjevce, kao Srbe-katolike), ili 9,7% celokupnog stanovništva. Broj Hrvata je procenjen na oko 900.000 (7%), a Rusina na oko 440.000 (3,5%). Jevreja je pri kraju prve polovine XIX veka bilo oko 240.000 (oko 2%). Ostale manje etničke zajednice (Slovenci, Bugari, Grci, Jermeni, Francuzi itd.) zajedno nisu dostizali zastupljenost u ukupnom stanovništvu zemlje veću od 0,5 %. Nacionalni preporodi narodnosti tekli su uporedo sa mađarskim nacionalnim preporodom. U isto vreme između preporoda narodnosti i mađarskog nacionalnog preporoda bilo je izvesnih vremenskih pomeranja, zbog različitog stepena razvoja pojedinih narodnosti, tj. zbog njihove unutrašnje društvene strukture. Jedino između mađarskog i hrvatskog (ilirskog) pokreta nije bilo veće razlike zbog sličnosti strukture društva. Naime, Hrvati (iako u manjoj meri), kao i Mađari, imali su potpunu društvenu strukturu - od kmetova, do inteligencije i plemstva.

Nemačka etnička zajednica u Ugarskoj imala je odlike građanskog društva. Sasi (Nemci) iz Erdelja (Transilvanije) i iz drugih krajeva Mađarske, kao i na našim prostorima u osnovi su se razlikovali po tome što su predstavljali srazmerno zatvorenu nacionalnu zajednicu, a građanska prava su im se zasnivala na privilegijama dobijenim u prethodnim vekovima.

Viši društveni slojevi, tj. plemstvo Rumuna, Srba, Slovaka i Rusina preko svojih staleških privilegija se najvećim delom stopilo sa mađarskim plemstvom. Većinu ovih nacionalnih društava činili su seljaci - kmetovi i sitno građanstvo. Među Srbima i Rumunima brojno je bilo slobodno seljaštvo (pre svega u Vojnoj granici). Značajnu ulogu u razvijanju nacionalne ideje kod Srba odigrao je i sloj trgovaca, od kojih su neki po svojoj ekonomskoj moći i uticaju pripadali višim krugovima društva, čak i u poređenju sa Mađarima, jer je srpsko građanstvo u Mađarskoj bilo jedno od najosvećenijih što se nacionalne pripadnosti tiče u odnosu na građanstvo ostalih nacionalnih zajednica.

U okviru svih nacionalno-narodnosnih društava, ako ne po broju, a ono po uticaju, značajnu ulogu u prosvetivanju odigrala je i inteligencija, pre svega sveštenici i učitelji. Uloga i uticaj sveštenstva kod pravoslavnih etničkih zajednica, posebno na početku razvoja nacionalne svesti, čak su bili i presudni (npr. kod Srba). Grčkokatolička, tj. Unijatska crkva je kod Rumuna imala sličnu ulogu, tj. u izvesnom smislu bila je nacionalna crkva. Kod narodnosti je upravo inteligencija započela proces osvešćivanja naroda, budeći njihovu svest o pripadnosti drugom narodu, a ne mađarskoj političkoj naciji. Prvo i osnovno sredstvo stvaranja posebne nacije - po nemačkim filozofima i književnicima, Herderu i Šileru, – bio je jezik. Na početku posmatranog perioda (prelaz iz XVIII u XIX vek) nijedna od pomenutih narodnosti nije imala svoj književni jezik. Slovaci, posebno pripadnici evangelističke vere, na primer, kao svoj jezik koristili su srednjevekovni češki, dok su Slovaci katolici koristili više lokalnih dijalekata. Srbi su u to vreme koristili staroslovenski jezik, koji je veoma ličio na ruski jezik. Rumunski grčkokatolički

sveštenici bili su među prvima koji su već krajem XVIII veka narodni jezik pokušali da uvedu kao književni jezik i koristili ga i na bogoslužjenjima.

Kod Hrvata je prve reforme jezika tokom 30-ih godina XIX veka sproveo [Ljudevit Gaj](#), koji je time ujedno pokrenuo i pokret ilirizma. Gaj je bio pobornik kulturnog i političkog jedinstva južnoslovenskih naroda. Smatrao je da je naziv "ilirski" pogodan za zbližavanje južnih Slovena, jer je sve južnoslovenske narode smatrao potomcima Ilira. On i njegovi saradnici ubrzano su radili na stvaranju hrvatskog književnog jezika, kojeg su prvobitno smatrali opštejužnoslovenskim jezikom. Hrvati su bili i u povoljnom političkom položaju u okviru Mađarske, jer su od svih ostalih narodnosti i naroda jedino oni imali tokom vekova zagaranovanu autonomiju svojih teritorija. Imali su svoj sabor, županije, upravu i svoje poslanike na mađarskom saboru. Zbog toga se kod njih i javila među prvima ideja o širokoj samostalnosti u okviru zemalja krune Svetoga Stefana. Tu ideju su u početku nameravali da ostvare u saradnji sa ostalim južnoslovenskim narodima. Jedan od prvih takvih političkih programa, koji je razmatrao već i neka društveno-ekonomska pitanja, a pre svega politička, bila je *Disertacija* hrvatskog grofa [Janka Draškovića](#) iz 1832. godine.

Kod Srba je reformu jezika sproveo [Vuk Stefanović Karadžić](#). Zbog konzervativizma crkve, pa čak i dela građanstva i zbog privrženosti slavenoserbskom i staroslovenskom jeziku, prihvatanje narodnog jezika kao književnog išlo je sporije, ali je do kraja prve polovine XIX veka on ipak preuzeo prvenstvo nad staroslovenskim jezikom. Tako je započela kod Srba i izgradnja kulturnih institucija. Godine 1825. pokrenut je "*Letopis Matice srpske*", koji i danas izlazi i jedan je od najstarijih u kontinuitetu objavljivanih stručnih časopisa u Evropi. **1826. u Pešti je osnovana Matica srpska** (srpska naučno-kulturna ustanova, slična akademiji), koja je svojevremeno bila najznačajnija kulturna institucija u Srba, a i danas spada među najznačajnije. Prvi predsednik Matice Srpske je bio [Jovan Hadžić](#), a urednici letopisa bili su [Teodor Pavlović](#) i [Jovan Subotić](#). Godine 1838. plemić Sava Tekelija je zaveštao sredstva Matici Srpskoj za formiranje fondacije za školovanje srpskih siromašnih đaka. Ova ustanova se zvala *Tekelijanum*, a i danas se nalazi u Pešti, a pod upravom je Matice srpske iz Novog Sada (prva srpska zadužbina za srpske đake osnovana je 1794. godine pod imenom "Stepindarius Servickianus" od strane cincarsko-grčke-srpske porodice Đurković-Servijski, poreklom iz okoline Soluna. Glava porodice, Marko Đurković, je za potrebe talentovanih đaka zaveštao 30.000 rajnskih forinti. Potporu fondacije je koristio u vreme svojih studija i Lukijan Mušicki (najznamenitiji Temerinčanin), kasniji iguman fruškogorskog manastira Šišatovac. Ovu fondaciju nadmašio je jedino Sava Tekelija kada je 1838. osnovao svoju zadužbinu sa kapitalom od 100.000 forinti, koja i danas živi).

Tekelijanum je bio zavod za pomoć Srbima na školovanju u Pešti. Njega je osnovao predsednik i pokrovitelj Matice srpske, plemeniti Sava Tekelija. Najstarija stalna srpska biblioteka (osnivač Jovan Hadžić) takođe je vezana za Tekelijanum, jer je njeno sedište bilo u toj zgradi. Ona je osnovana 1826. godine, dve godine posle pokretanja Letopisa Matice srpske. Od 1832. godine Ruska akademija je redovno razmenjivala knjige sa bibliotekom Matice srpske, koja je 1838. godine postala javna ustanova pod pokroviteljstvom Matice srpske. Prve velike zbirke knjiga biblioteci su poklonili vladika [Platon Atanacković](#) (po kojem se danas zove ulica iza zgrada Izvršnog veća i Skupštine APV) i Sava Tekelija. Biblioteci su knjige u to vreme poklanjali Teodor Pavlović, Vuk Karadžić, Petar II Petrović Njegoš, Jovan Subotić, Jan Kolar itd. U toku 1848/49. biblioteka i zadužbina nisu radile. 1864. biblioteka je sa Maticom srpskom preseljena iz Pešte u Novi Sad, dok je Tekelijanum i danas u Pešti (odnosno Budimpešti).

Između 1838. i 1878. Tekelijanumom je upravljala Matica srpska, a posle toga upravljanje je predato peštanskoj Srpskoj pravoslavnoj crkvenoj opštini. Zgrada se i danas nalazi u užem centru Pešte, u ulici Veress Pálné. U Tekelijanumu su se održavali književni susreti srpskih studenata. Tamo je 1866. godine Svetozar Miletić pokrenuo list "Zastava", koji je bio najznačajniji list ugarskih Srba. Godinu dana kasnije je uredništvo lista prešlo u Novi Sad. Između dva svetska rata, i kasnije, Biblioteka Matice srpske radila je kao javna i naučna biblioteka. Ona je 1948. postala centralna (matična) biblioteka Vojvodine.

U prvoj polovini XIX veka su Pešta i Budim bili ujedno i kulturna središta Srba. Godine 1812. u Pešti je po prvi put bila prikazana na mađarskom jeziku istorijska drama glumca i pisca Ištvana Baloga (Balog István) o Karađorđu, vođi Prvog srpskog ustanka.

Usred promenjenih okolnosti, Matica srpska se 1864. godine iz Pešte preselila u Novi Sad. [Današnju zgradu Matica srpska je dobila od grada na svoj stoti rođendan 1926. godine.](#) Za kulturni razvoj Srba značajne su bile još Srpska gimnazija osnovana 1791. u Sremskim Karlovcima i Novosadska gimnazija (današnja gimnazija *Jovan Jovanović-Zmaj*) iz 1810. kojoj je *Sava Vuković* ostavio pozamašna sredstva za dalji rad. Poznati direktori i profesori ovih ustanova su bili: [Pavel Jozef Šafarik \(Šafárik\)](#), Milovan Vidaković, Jovan Hadžić, Đorđe Natošević itd. Pored ovih ustanova, u Novom Sadu i još nekim gradovima današnje Vojvodine delovala su srpska i mešovita društva, čitaonice, privremena pozorišta itd. U umetnosti i književnosti su se u prvoj polovini dokazali Konstantin Danil, Arsa Teodorović, Nikola Aleksić (slikarstvo) i Lukijan Mušicki, Jovan Sterija Popović, Branko Radičević (književnici) itd. U borbi za priznavanje narodnog jezika kao književnog presudio je učeni srpski filolog *Đura Daničić*, prihvativši Vukove reforme 1847. godine.

Kod Slovaka su prilikom stvaranja književnog jezika, najveće zasluge imali *Ljudevit Štur* (*Ludevít Štúr*) i *Jan Kolar* (*Ján Kollár*), koji su za književni jezik uzeli srednjeslovački dijalekt. U našim krajevima centri Slovaka u prvoj polovini XIX veka bili su Bački Petrovac (Bačka), Kovačica (Banat) i Stara Pazova (Srem).

U našim krajevima Rumuna je najviše bilo u Banatu. Neki od njih živili su u banatskom delu Vojne granice. Plemstvo i inteligencija bili su malobrojni u okviru rumunskog društva. Banatski Rumuni su u verskom pogledu pripadali Karlovačkoj mitropoliji. Neko vreme karlovački mitropolit bio je verski poglavar čak i Rumuna u Erdelju. To je u sebi nosilo opasnost da će se odnosi dva naroda zaoštriti, ali je do rešenja došlo 1864. razdvajanjem srpske i rumunske crkve, kada je nastala posebna rumunska pravoslavna mitropolija.

Rusini su se nastanjivali tokom XVIII veka u naše krajeve. Najveći deo njih je naseljen na komorske spahiluke. U odnosu na druge narodnosti, njihovo plemstvo se skoro u potpunosti mađarizovalo, čemu je doprinelo i to da su Rusini uglavnom bili grkokatolici, tj. unijati. Centri Rusina u današnjoj Vojvodini od njihovog naseljavanja, bili su Ruski Krstur i Kucura (Bačka), kao i okolina Novog Sada, dok ih je u Sremu najviše bilo u Šidu.

Poreklom Rumuna među prvima se bavio George Sinkai (Gheorghe Sica). Jan Kolar je u svojim sonetima pod naslovom: "Devojka slave" (*Slávy dcéra*) opevao slavnu prošlost Slovaka, s ciljem da ih nacionalno osvesti. Kod Srba je Jovan Rajić (iguman koviljskog manastira) imao sličnu ulogu. On nije napisao samo istoriju Srba, nego i drugih slovenskih naroda. Sva ova dela,

iako su imala naučne pretenzije, stvarana su u duhu romantizma. Nasuprot osvešćivanju narodnosti u smislu nacionalne pripadnosti, u prvoj polovini XIX veka došlo je do saradnje između pripadnika mađarske kulturne elite i pripadnika kulturnih elita drugih narodnosti. Značajna je bila saradnja između mađarskog književnika i reformatora mađarskog jezika Ferenc Kazincija sa Lukijanom Mušickim i Mihajlom Vitkovićem, kao nešto kasnije saradnja između Jakova Ignjatovića i mađarskog pesnika [Šandora Petefija \(Petőfi Sándor\)](#). Saradivali su na političkom planu i grof Ištvan Sečenji i Jan Kolar.

U periodu od 1790 do 1848. kulturni nivo i širih društvenih slojeva osetno je porastao. To je bio rezultat reforme školstva iz 1777. kada je kraljica Marija Terezija izdala svoje uredbe (Ratio Educationis) o obaveznom osnivanju nižih narodnih škola. Na osnovu toga školski sistem se dalje razvijao. Za posmatranih pedesetak godina broj nastavnog osoblja se povećao za 150%, a u razvijenijim krajevima monarhije (posebno u centralnim delovima i u zapadnim delovima) poboljšan je kvalitet nastave. Tada je počelo i sa stvaranjem srednješkolskih ustanova, tj. gimnazija. Godine 1846. u Mađarskoj (sa našim krajevima zajedno) bilo je 102, a u Erdelju 20 gimnazija. Tridesetih godina u gimnazije je išlo oko 20 – 22.000 učenika. Do 1844. nastavni jezik u gimnazijama bio je latinski, a od toga je u većini gimnazija nastavni jezik postao mađarski (zakonom), dok su postojale gimnazije i sa drugim nastavnim jezikom (npr. u Sremskim Karlovcima, Novom Sadu itd.). Bilo je i nekih visokoobrazovnih institucija, kao Univerzitet u Pešti, i nekoliko akademija i protestantskih kolegija (liceja).

Na kraju ovog poglavlja može se zaključiti da se kod naroda i narodnosti Mađarske u prvoj polovini XIX veka probudila nacionalna svest. Razvijenost nacionalnih društava nije bila istovetna, a ni njihov položaj u tada još feudalnom društvu. Neke narodnosti su tek počele sa stvaranjem onih klasa koje će kasnije povesti ozbiljnu borbu za očuvanje nacionalnog identiteta (Slovaci, Rusini i Rumuni), dok su neke preko svojih ranije dobijenih privilegija i autonomija (Hrvati, Srbi, Nemci) uspele da postave i svoje prve političke zahteve. Nacionalni pokreti narodnosti u Ugarskoj u prvoj polovini XIX veka uglavnom su se zadržali na kulturnom planu.

Istorijske ličnosti

Mihailo Vitković (1778 - 1829), mađarski književnik srpskog porekla. Ličnost koja je afirmisala srpski jezik i književnost u mađarskoj javnosti i doprinosila duhovnom približavanju Mađara i Srba. Izdao je studije o mađarskim književnicima pravoslavne vere, kao i o srpskom jeziku. Preveo je na mađarski jezik više srpskih narodnih pesama i balada. Preneo je deseterac trohejskog karaktera iz srpske narodne poezije u mađarsku, pa ga tako nalazimo u delima Verešmartija (Vörösmarty) i Petefi Šandora.

Njegov dom u Pešti bio je stecište tadašnjih najeminentnijih srpskih i mađarskih intelektualaca. Upravo su tu ponikle mnoge ideje, značajne za srpsku i mađarsku kulturnu istoriju.

Teodor Pavlović (1804 -1854) književnik, sekretar Matice srpske i jedan od njenih osnivača, urednik *Letopisa Matice srpske* i srpskih novina u Pešti, nastalih po uzoru na tadašnje mađarske listove: *Pesti Hírlap*, *Világ*, *Jelenkor*.

Kao advokatski pripravnik radio je kod srpsko-mađarskog književnika Mihaila Vitkovića u Pešti, gde se susretao sa brojnim mađarskim intelektualcima. Ponet njihovim idejama o društvenim reformama, čiji je protagonist bio grof Ištvan Sečenji, posvetio se kulturno-društvenom radu i prosvjećivanju srpskog naroda. Stekao je poseban ugled među mađarskim reformistima i aristokratijom. O tome svedoči i zapis dr Jovana Subotića: "Oni koji su onda imali glasa u javnosti i državnom životu poznavali su Teodora Pavlovića i primali ga prijateljski."

Pitanja

1. Ko se prvi protivio jozefinskim centralističkim težnjama?
2. Kakve su nedaće zadesile Habzburšku monarhiju u poslednjoj deceniji XVIII veka?
3. Šta je odobrio car i kralj Leopold II Habzburški?
4. Po čemu je značajan Temišvarski sabor i kada je održan?
5. Ko je bio Stevan Stratimirović?
6. Ko je bio Sava Tekelija?
7. Kako se može okarakterisati epoha između 1789 i 1848. godine na našem prostoru i u Srednjoj Evropi?
8. Kako je prošla Habzburška monarhija u Napoleonovim ratovima?
9. Ko je bio prvi austrijski car?
10. Na koje županije i oblasti je bila podeljena teritorija današnje Vojvodine početkom XIX veka?
11. Kada je bio poslednji austro-turski rat?
12. Od kada i dokle je trajala srpska revolucija i šta se pod njom podrazumeva?
13. Kakav je bio odnos Srba prečana i srpskih ustanika?
14. Da li je za vreme Prvog srpskog ustanka došlo do određenih pokreta i u našim krajevima?
15. Čime se stanovništvo bavilo pretežno u prvoj polovini XIX veka?
16. Koji su slobodni kraljevski gradovi postojali na našim prostorima?
17. Koji su poznatiji trgovački centri postojali u današnjoj Vojvodini?
18. Na koje osnovne staleže, odn. kategorije, se delilo stanovništvo na početku XIX veka?
19. Kada su u Ugarskoj započele reforme i da li znaš da navedeš neke primere?
20. Ko je bio grof Ištvan Sečenji i po čemu je on značajan za naše krajeve?
21. Kada je održan poslednji staleški sabor i šta se na njemu dogodilo?
22. Kada je započeo proces nacionalnog buđenja u Ugarskoj?
23. Koji su narodi živeli u prvoj polovini XIX veka u Ugarskoj, a tako i na našim prostorima?
24. Da li znaš neke od reformatora kulture i jezika onih naroda, koji su živeli i žive i danas na ovim prostorima?
25. Kada i gde je osnovana Matica srpska? Ko su njeni osnivači?
26. Da li znaš još neke obrazovno-vaspitne i kulturne institucije iz naših krajeva u tom dobu?
27. Koji su bili centri vojvođanskih Slovaka u prvoj polovini XIX veka?
28. Koji su bili centri vojvođanskih Rusina u prvoj polovini XIX veka?
29. Da li znaš nešto o saradnji književnika različitih nacionalnosti u prvoj polovini XIX veka?

GRAĐANSKA REVOLUCIJA I RAT ZA OSLOBODENJE MAĐARSKE (1848 - 1849)

Od revolucije do početka rata za oslobođenje

Na prekretnici 1847/48. godine počelo je revolucionarno vrenje u čitavoj Evropi. Već početkom 1848. došlo je do revolucije na Siciliji, pa posle u Francuskoj. Talas protesta se širio prema Srednjoj Evropi. U martu je revolucionarni zanos stigao i do granica Habzburškog carstva. Zahvaljujući tim uticajima, počeo se ubrzavati rad i na poslednjoj staleškoj skupštini. Najagilniji vođa mađarske opozicije Lajoš Košut je već 3. marta 1848. na saboru opominjao svoje kolege poslanike da ne smeju da se razidu pre nego što usvoje zakone koje od njih narod očekuje.

Revolucija u Beču izbila je 13. marta 1848. Dan kasnije (14. mart) krenula je delegacija mađarskog sabora u Beč, s ciljem da kod vladara izdejstvuje imenovanje prve odgovorne mađarske vlade. Članovi delegacije bili su grof Ištvan Sečenji, Lajoš Baćanji, **Lajoš Košut**, Moric Sentkiralji (Szentkirályi Móric) i Bertalan Semere (Szemere Bertalan). Stanovništvo Beča je dočekalo delegaciju sa velikim ovacijama (pozdravima), posebno Košuta, jer su mu bili zahvalni što je u svom govoru na saboru zahtevao donošenje ustava i za zapadne delove monarhije. Vest o bečkoj revoluciji stigla je u Peštu 14. marta. Revolucionarno opredeljena omladina, okupljena oko organizacije Mlada Mađarska, čije su vođe bile tada već istaknuti mladi intelektualci, kao što su Šandor Petefi, Mor Jokai (Jókai Mór) i Pal Vašvari (Vasvári Pál), odlučili su se za delovanje.

Revolucija u Pešti je započela 15. marta 1848. oko pola devet ujutru, kada su vođe omladine iz poznate kafane Pilvaks, uz podršku studenata peštanskog univerziteta, krenule prema štampariji Landerer i Hekenast, gde su odštamali svoj program od **12 tačaka** u vidu letka. To su uradili bez ovlašćenja cenzure i zato se taj dan smatra danom rođenja slobodne mađarske štampe. Zahtevi iz tog programa su bili sledeći:

- 1) sloboda štampe i ukidanje cenzure;
- 2) imenovanje vlade odgovorne parlamentu, sa sedištem u Pešti;
- 3) sazivanje državnog sabora svake godine u Pešti;
- 4) jednakost pred zakonom bez obzira na društvenu i versku pripadnost;
- 5) osnivanje nacionalne garde (vojske);
- 6) uvođenje poreske obaveze za svakog;
- 7) ukidanje kmetstva;
- 8) konstituisanje porotnih sudova;
- 9) osnivanje nacionalne banke;
- 10) vojska da polaže zakletvu na ustav, da se mađarski vojnici vrata u zemlju, a da odu iz zemlje vojnici iz drugih zemalja carstva;
- 11) oslobađanje svih političkih zatvorenika;
- 12) stvaranje unije Erdelja i Mađarske. Ovi zahtevi "**Martovske omladine**" u velikoj meri su se poklapali sa zahtevima reformističke opozicije izneti na državnom saboru.

Svih 12 tačkaka programa su od strane narodnih masa koje su se pridružile revolucionarima bile prihvaćene i doneta je odluka da se program uputi Skupštini grada Pešte na usvajanje. Među revolucionarima nalazilo se i nekoliko funkcionera peštanske županije i skupštine grada (Pal Njari (Nyári Pál), Gabor Klauzal (Klauzál Gábor) itd.). Delegacija je bila upućena i u Namesničko veće u Budim. Vlast je bila zbunjena. Sa delegacijom je razgovarao potpredsednik Namesničkog veća Ferenc Ziči (Zichy). Tog dana je ukinuta cenzura štampe, a Namesničko veće je obećalo i to da se vojska neće mešati u tok stvari. Pušteni su i politički zatvorenici. Na vest o peštanskoj revoluciji i bečki dvor je počeo da deluje. Posle tri dana neodlučnosti, vladar **Ferdinand V je imenovao Lajoša Baćanijja za predsednika prve odgovorne mađarske vlade**. Sabor u Požunu užurbano je počeo raditi na donošenju **novih zakona**, koji su završeni **11. aprila 1848**, kada ih je vladar i potvrdio. Zakoni su promenili političko i društveno uređenje zemlje. Tog dana je pred vladarem položila zakletvu i prva mađarska vlada, koja je svoje sedište ubrzo premestila u Peštu.

Miran tok života u Sremu, Bačkoj i Banatu poremetila je revolucija 1848. godine u narodu poznatija kao "**Velika buna**". Revolucija 1848. postala je u pamćenju naroda odredišna tačka, jer vreme se merilo na ono pre i posle "Velike bune".

Grupa srpskih peštanskih intelektualaca (Jakov Ignjatović, Jovan Đorđević, Đorđe Stojaković, Jovan Subotić, Isidor Nikolić, Lazar Marković itd.) Od 17 do 19. marta formulisala je **srpske zahteve u 17 tačkaka**, što je bio prvi srpski program u revoluciji. Nemiri iz Pešte krajem marta i u aprilu proširili su se na Srem, Banat i Bačku. U Zemunu i Pančevu 22. marta došlo je do pokreta mase, a krajem marta u Mitrovici. U Sremskim Karlovcima došlo je do nemira 2. aprila, zatim u Novom Sadu. Viđeni omladinci raspaljivali su pobunu; Đorđe Radak u Velikoj Kikindi i velikokindskom dištriktu, Svetozar Miletić u Šajkaškoj oblasti, Mija Vlaškalić u Novom Bečeju, Bogoboj Atanacković u Somboru i Subotici. Pokreti masa marta i aprila nosili su socijalni karakter i bili su usmereni protiv bogataša i za ukidanje feudalnog sistema. Srpski zahtevi su, međutim, uskoro dobijali i nacionalni prizvuk. Vođstvo srpskog naroda bilo je konzervativno i na čelu te konzervativne struje stajao je karlovački mitropolit **Josif Rajačić**. Konzervativna struja smatrala je da se srpska nacionalna prava mogu jedino ostvariti nasuprot mađarskog revolucionarnog vođstva, a uz pomoć Habzburgovaca. Vođstvo mađarske revolucije preuzelo je srednje plemstvo koje je zastupalo tezu o "jedinostvenom mađarskom političkom narodu", što je vodilo nesuglasticama sa srpskom koncepcijom u revoluciji.

Novosadski Srbi poslali su delegaciju na čelu sa **Đorđem Stratimirovićem** i Aleksandrom Kostićem na sabor u Požunu sa srpskim zahtevima. Ubrzo je došlo do sukoba između delegacije i Lajoša Košuta oko pitanja u vezi sa srpskim zahtevima. Krajem aprila potomak Arsenija Čarnojevića tamiški veliki župan Petar Čarnojević, imenovan je od mađarske vlade za kraljevskog komesara i opunomoćen da uguši pobunu u Bačkoj i Banatu. Između 13. i 15. maja u Sremskim Karlovcima održana je tzv. "Majska skupština". Na njoj je za patrijarha izabran mitropolit Rajačić, a za vojvodu graničarski pukovnik **Stevan Šupljikac**. Na skupštini je osnovan **Glavni odbor** na čelu sa Đorđem Stratimirovićem, koji je potom formirao okružne odbore i podobore. Na Majskoj skupštini je proglašena i "**Srpska Vojvodina**" koja je stupila u politički savez sa Trojednom Kraljevinom Hrvatskom, Slavonijom i Dalmacijom i priznata je "vlaška narodna samostalnost". Jedna delegacija trebalo je da odluke Majske skupštine saopšti vladaru i Hrvatskom saboru u Zagrebu, a druga da se uputi na Sveslovenski kongres u Prag.

Od proleća do jeseni 1848. najviše je ojačao pokret Hrvata, Srba i dela Rumuna iz Erdelja. Rešavanju hrvatskog pitanja veliku pažnju su posvetili i Beč i Pešta. Bečki dvor je sprečio kombinacije mađarske vlade vezane za proširenje prava Trojedne Kraljevine u okviru Mađarske i još 23. marta je **Josip Jelačić** (rođen u Petrovaradinu) poverljiv čovek dvora, imenovan za hrvatskog bana, koji je učinio sve da se prekinu veze Hrvatske i Mađarske. Hrvatsku je učinio jakim uporištem bečkog dvora. Kada je mađarska vlada 27. avgusta 1848. priznala potpunu autonomiju Hrvatske, bio je odlučan u tome da, prema uputstvu dvora, pokrene vojsku protiv Mađarske.

Srpski pokret je pre hrvatskog došao u oružani sukob sa Mađarima. U junu 1848. već je došlo do ozbiljnih oružanih sukoba, kada je komandant Petrovaradinskog garnizona, general Janoš Hrabovski, izdao naredbu svojim vojnicima da slome srpski pokret.

Rumunski pokret je već tokom marta počeo ispoljavati svoje rezerve prema promenama, koje su se desile u martu i aprilu. Rumuni su zahtevali da i oni dobiju status naroda. Na svom saboru održanom u maju 1848. u mestu Blaž (Blaj u današnjoj Rumuniji) istakli su zahtev za posebnu autonomnu oblast, a nije im bila strana ni ideja o oružanoj pobuni. Na to su mogli računati i zbog toga, jer su imali dobro izvežbane i naoružane rumunske graničarske pukove. Rumunski pokret se za oružani ustanak konačno odlučio u septembru na svom drugom saboru održanom takođe u Blažu.

Malobrojnoj inteligenciji, koja je bila predvodnik slovačkog pokreta, nije pošlo za rukom da pokrene šire mase svojih sunarodnika. Na Majskom saboru u Liptosentmiklošu (današnji Liptóvský Mikuláš u Slovačkoj) prihvatili su dokument sa zahtevima formulisanim u 14 tačaka. Vođe slovačkog pokreta učestvovala su i na *Sveslovenskom kongresu u Pragu*, gde su kasnije obrazovali jednu dobrovoljačku jedinicu, čiji su pripadnici pretežno bili Česi. Pokret Slovaka ostao je za vreme revolucije u skromnijim okvirima i zbog toga što je mnogo Slovaka do kraja ostalo uz mađarske revolucionare i više hiljada njih se borilo u jedinicama mađarske vojske. Ostale narodnosti u Mađarskoj - Nemci, Rusini i drugi nisu osnovali svoje posebne pokrete.

Kada je bio u pitanju stav prema nacionalnim pokretima, vođe mađarske revolucije nisu bile jedinstvene. Neki su želeli da pregovaraju sa predstavnicima narodnosti radi njihovog pridobijanja za ciljeve mađarske revolucije, a neki su istrajali u svojim stavovima da se ne sme popustiti. Kad je većina vođa revolucije stigla do toga da prihvati pregovore i saradnju, već je bilo kasno.

Rat za oslobađanje Mađarske od habzburške vlasti, proglašavanje nezavisnosti i slom revolucije i rata za oslobođenje

Građanski preobražaj u Mađarskoj suočio se s apsolutističkim težnjama i otporom habzburškog dvora, ali i sa zahtevima dela nemađarskih naroda koji su živeli u Ugarskoj. *Mađarska revolucija je tako bila primorana da vodi borbu na dva fronta.* Međutim, da je bilo razumevanja među vođama mađarske revolucije, a i među vođama pokreta narodnosti, ne bi došlo do tako krvavog i teškog sukoba.

Do kraja leta dvor se odlučio na oružanu intervenciju protiv mađarske revolucije. Glavni adut je bio ban Jelačić, koji je sa svojim trupama 11. septembra 1848. prešao granicu Mađarske i uputio se prema Pešti u kojoj je došlo do novih demonstracija. Predsednik vlade Lajoš Baćanji je dao ostavku. Ubrzo je formirana jedna nova revolucionarna vlada (*Zemaljski komitet za odbranu*), čiji je predsednik bio *Lajoš Košut*. Započelo se sa pripremama za odbranu zemlje, formirane su nove vojne jedinice. Do prvih bitaka došlo je u zapadnom delu zemlje, kod mesta Pakozd i Ozora, krajem septembra i početkom oktobra.

Na vest o poredama revolucionarne mađarske vojske i proterivanju carske vojske iz Ugarske, u Beču je 6. oktobra došlo do novog ustanka. Kolebanje komandanata mađarske vojske da nastave i pomognu Bečlijama kobno se završilo, jer je 30. oktobra mađarska vojska poražena u okolini Beča, kod Švehata /Schwehat/.

Do promene je krajem 1848. došlo i na čelu Habzburške monarhije. Dvorska kamarila je uklonila dotadašnjeg vladara Ferdinanda V i na njegovo mesto postavila osamnaestogodišnjeg *Franju Josifa*. Borbe su se nastavile na više frontova. Carska vojska je početkom januara 1849. zauzela Budim i Peštu (tada su to još bila dva grada), a mađarska vlada je morala da beži u Debrecin.

U proleće 1849. mađarskoj vojsci je pošlo za rukom da u seriji bitaka izvojuje pobedu nad carskim trupama i oslobodi veliki deo zemlje, čak i glavni grad. *Žestokih sukoba u to vreme je bilo i na našim prostorima*. Velike bitke su vođene oko *Sentomaša*, koji je kasnije dobio ime Srbobran. Bitaka je bilo još i kod *Starog Bečeja*, *Malog Idoša* itd. U Banatu mađarska vojska, pod komandom dvojice talentovanih generala *Ernea Kiša (Kiss Ernő)* i *Jovana Damjanića* (Damjanich János), imala je više uspeha u bitkama kod *Perleza*, *Pančeva*, *Bašaida* itd. O tim, i bitkama u drugim krajevima zemlje, svedoče umetničke slike Tan Mora (Than Mór), koji je rođen u Starom Bečeju. U borbe u južnoj Ugarskoj umešali su se i srpski dobrovoljci iz Srbije na čelu sa vojvodom *Stevanom Petrovićem-Knićaninom* u Banatu i *Joksimom Novićem* u Sremu.

Posle uspešnih prolećnih bitaka, 14. aprila 1849. u Debrecinu je izvršena detronizacija Habzburgovaca i proglašena je nezavisnost Mađarske. *Državni upravitelj-regent postao je Lajoš Košut*. Situacija se za vreme proglašavanja nezavisnosti dalje komplikovala. Početkom maja ruski car je zvanično najavio da će pružiti vojnu pomoć austrijskom caru. Tako je u maju došlo do intervencije ruske vojske što je zaustavilo prodor mađarske vojske prema zapadu. Početkom juna vlada i državni aparat se vratio u Peštu, ali su odmah morali da prave planove za novu evakuaciju. Vlada se u ovom slučaju preselila u Segedin, a posle mesec dana u Arad. U poslednjim trenucima ponovo je došlo do pregovora sa predstavnicima narodnosti s ciljem postizanja saradnje. U pregovorima se najdalje stiglo sa Rumunima, a *krajem jula (1849) donet je i zakon o pravima narodnosti i nacionalnih zajednica*. Taj zakon je za svoje vreme bio veoma napredan, jer je u sebi sadržavao sve one zahteve koje su narodnosti zahtevale još 1848. godine. Tim zakonom su po prvi put regulisana i prava Jevreja u Ugarskoj.

Poslednja velika bitka odigrala se 9. avgusta kod Temišvara, gde su mađarsku oslobodilačku vojsku porazila austrijska i ruska carska vojska. Dva dana posle ove bitke, Lajoš Košut je abdicirao, svu vlast je predao generalu Arturu Gergeiju (Görgey Artúr) i krenuo u izgnanstvo u Tursku. *Gergei se 13. avgusta 1849. predao ruskoj vojsci kod mesta Vilagoš u blizini Arada*. Nisu se odmah svugde završile borbe, pa su

npr. *Petrovaradinska i Komaromska tvrđava u habzburške ruke došle tek početkom septembra i početkom oktobra.*

Posle sloma revolucije i rata za oslobođenje u Mađarskoj su neko vreme (otprilike do sredine 1850.) vladali teror i vojna diktatura, na čijem čelu je bio baron Julijus Hajnau (Julius Haynau), komandant carske vojske u Mađarskoj. Na osnovu istorijskih izvora utvrđeno je da je u jesen 1849. za vreme odmazde doneto i izvršeno oko 120 smrtnih presuda, a da je još veći bio broj likvidiranih bez sudske presude. Pored toga, doneto je više od 1.200 sudskih presuda o vremenskim zatvorskim kaznama. Oko 40.000 – 50.000 pripadnika bivše mađarske revolucionarne vojske silom je bilo regrutovano u austrijsku carsku vojsku. Mnogo bivših honveda (domobrana) pobjeglo je van granica Mađarske. Kada je preki sud u Pešti na smrt osudio grofa Lajoša Baćanjija, predsednika prve mađarske vlade, a vojni sud u Aradu na smrt osudio 13 generala revolucionarne mađarske vojske (među njima i generala Damjanića), vlade velikih sila i međunarodno javno mnjenje su protestovali. Uspeh je izostao, jer su osuđenici pogubljeni 6. oktobra 1849.. Taj dan se u mađarskoj istoriji smatra danom žalosti.

Pitanja

1. Kako su se širili revolucionarni pokreti u 1848. godini?
2. Koje su bile dve najznačajnije revolucije u Habzburškoj monarhiji marta 1848.?
3. Kako se zove program mađarske revolucije i koje su njene najvažnije tačke?
4. Kada su Srbi izašli sa svojim prvim programom u revoluciji 1848. i ko su njegovi tvorci?
5. Kako je narod u našim krajevima nazvao ovu revoluciju?
6. Ko su bile najpoznatije vođe srpskog pokreta u Južnoj Ugarskoj?
7. Koje su odluke donešene na Majskoj skupštini?
8. Kakvi su zahtevi predloženi na saborima Rumuna i Slovaka?
9. Kako je postupio bečki dvor tokom leta i jeseni 1848?
10. Gde je rođen hrvatski ban Josip Jelačić?
11. Kada i gde su počeli sukobi na našim prostorima?
12. Gde su i kada vođene prve bitke protiv mađarske revolucije?
13. Ko je na prestolu zamenio Ferdinanda V?
14. Gde su vođene bitke u proleće 1849. na našim prostorima?
15. Navedi barem dva vojna komandanta iz naših krajeva, koji su bili učesnici u borbama na ovim prostorima!
16. Šta se desilo u Debrecinu 14. aprila 1849?
17. Kako se završila revolucija 1848/49?
18. Da li je na našem području bilo revolucionarnog uporišta, koje se i posle predaje glavnine revolucionarne vojske još održalo?

DOBA NEOAPSOLUTIZMA I PROVIZORIJUMA (1849 - 1867)

Bahovo doba - Vojvodstvo Srbija i Tamiški Banat

Neuspeh mađarske revolucije i rata za oslobođenje je habzburškom dvoru došao u najpogodnije vreme, jer se carskom dvoru ukazala prilika da ukine dotadašnju samostalnost Kraljevine Mađarske u okviru Habzburške monarhije, čemu je bečki dvor odavno težio. Teritorija Ugarske je posle 1849. bila raskomadana. Unija sa Erdeljom bila je raskinuta. Erdelj je ponovo došao pod neposrednu upravu bečkog dvora, kao posebna krunovina. Takođe i Hrvatska je bila izdvojena iz sastava Mađarske, a i ona je došla pod upravu Beča. Na jugu Mađarske, koja je u nacionalnom smislu bila mešovita teritorija (npr. Bačko-bodroška, Torontalska, Tamiška i Krašovsko-severinska županija i delovi Sremske županije - rumski i iločki srez), carskim dekretom od **18. novembra 1849. osnovano je Vojvodstvo Srbija i Tamiški Banat**. Teritorija Vojne granice nije ušla u novoformiranu krunovinu, kojom su kao i ostalim otepljenim delovima upravljali iz Beča. **Car Franja Josif je uzeo titulu "Velikog Vojvode Vojvodstva Srbije", a imenovao je podvojvodu grofa Koroninija** (Cronini) (do 1859), koga je na tom mestu zamenio **Josip Šokčević**. **Sedište Vojvodstva je bilo u Temišvaru. Službeni jezik krunovine je bio nemački**. Vojvodstvo je u početku bilo podeljeno na dva okruga (bačko-torontalski i temišvarsko-krašovski), dok je ono kasnije bilo podeljeno na pet okruga.

Vojvodstvo Srbija i Tamiški Banat, etnički je bilo raznorodno i jasno je pokazivalo šarenu etničku sliku prostora Južne Ugarske. **Po popisu 1850/1851. u njemu je živeo 1.426.221 stanovnik** i to: **Rumuna** 397.459, **Nemaca** 335.080, **Srba** 321.110, **Mađara** 221.845. Na njegovim prostorima, osim najbrojnija četiri naroda, živeli su još **Slovaci, Rusini, Jevreji, Romi, Česi, Bugari** itd. Od preostale teritorije Ugarske sačinjena su još pet okruga, koji su u početku bila pod vojnom upravom, a kasnije su njima upravljali veliki župani, koji su instrukcije takođe primali iz Beča.

U vreme postojanja Vojvodstva Srbija i Tamiški Banat (1849 - 1860) u Habzburškoj monarhiji je pored vladara, drugi čovek u vlasti bio **Aleksandar Bah** (Alexander Bach), ministar unutrašnjih poslova. Taj period se u istoriji i naziva **"Bahovim periodom"**. U vreme njegove vladavine u čitavoj zemlji je dominirao činovničko-policijski aparat. Činovnici, koje su zvali "Bahovi husari" u potpunosti su kontrolisali život. Bez obzira na karakter režima, u to vreme je izgrađen moderan administrativni aparat, uvedena je opšta poreska obaveza, razvijalo se školstvo i donešene su neke uredbe, povoljne za razvoj privrednog života (ukidanje nekih ranijih privilegija, unutrašnjih carina itd.).

Posle poraza Austrije 1859. u bitkama kod Solferina (Solferino) i Mađente (Magenta) u sukobu sa Pijemontom i Francuskom, **Bahov apsolutistički režim je zapao u krizu**, čemu je pripomogla i finansijska kriza u Austriji iz 1857. i aktivnosti mađarske političke emigracije na Zapadu, koju je predvodio Lajoš Košut. **Do početka 60-ih godina u odnosu na nastojanja bečkog dvora o centralizaciji carstva u južnoj Ugarskoj, a i šire, i srpska i mađarska politička**

elita je dospela u opoziciju. Taj jedinstveni pristup izražavao se u zajedničkom delovanju, što je početkom šezdesetih godina bilo potkrepljeno i *zajedničkim srpsko-hrvatskim delovanjem u Hrvatskoj*. Srpska činovnička inteligencija je sve više tražila oslonac u Mađarima u ostvarivanju svojih nacionalnih prava i napuštala je tradicionalnu politiku oslonca na bečki dvor. Poslednji guverner Vojvodstva Srbije, Sent Kanten na srpsko-mađarski zajednički nastup reagovao je 1860. kada je političko vrenje bilo sve jače, *hapšenjima* i Srba i Mađara i njihovom *internacijom* u tvrđavu Jozefštat (Josefstadt).

Franja Josif je političku krizu pokušao da prevaziđe prelaskom na "ustavnu" vladavinu donošenjem *Oktobarske diplome 1860*. Decembra te godine ukinuto je Vojvodstvo Srbija i Tamiški Banat. Oktobarska diploma, kao dokument konzervativnog karaktera, nije mogla rešiti ustavnu krizu u Habzburškoj monarhiji i ona je brzo povučena. Već februara 1861. izdat je novi ustavni zakon *Februarski patent*, koji je promovisao centralizam. Taj dokumenat je samo doveo do novih nemira i revolta u javnosti, pa je za april *1861. vladar sazvao u Pešti mađarski sabor. Skoro u isto vreme održani su hrvatski sabor u Zagrebu i srpski narodno-crkveni sabor* (Blagoveštenski sabor) *u Sremskim Karlovcima*. Te godine i Slovaci su održali svoj kongres u Turčinskom Svetom Martinu (današnja Slovačka), gde su istaknuti zahtevi za priznavanje Slovaka za narod, a dve godine kasnije (1863.) osnovana je i Matica slovačka. Na sva četiri sabora se izrazilo veliko *negodovanje protiv postojećeg uređenja u Habzburškoj monarhiji*. Svi su tražili svoja prava, priznavanje nacionalnih prava i objedinjenje svojih teritorija. Kao novi politički likovi u to vreme su se pojavili *Ferenc Deak, Kalman Tisa* (Tisza Kálmán), *Svetozar Miletić* itd.

I kod Mađara i kod Srba došlo je do sukoba konzervativne i liberalne struje. Liberali nisu uspjeli da se izbore za svoje ideje. Konzervativizam, uz svesrdnu podršku bečkog dvora, je pobedilo. Sazvani sabori su zbog svojih čvrstih zahteva prema Beču, još iste 1861. godine bili raspušteni. Na nekoliko godina se vratio u zemlju, a s tim i na naše prostore bečki centralizam, s tom razlikom, da dok je u vreme Bahovog režima javnost bila pasivna, u vreme novonastalog *Provizorijuma* (privremena prinudna uprava) javnost i političke elite su pokazivale veliku aktivnost.

Provizorijum i Austro-Ugarska nagodba

Protiv privremene prinudne uprave najviše su se bunili Mađari, koji su i imali najjači nacionalni pokret, ali su se vremenom počele buniti i političke elite narodnosti. *Anton Šmerling* (Schmerling), koji je bio "duša" novog režima, znao je često da govori - što je u suštini predstavljalo i njegov politički program - da su Mađari svojom revolucijom iz 1848. i pobunom protiv svog vladara "proigrali svoja prava". Naime, između 1861. i 1865. godine županijske administracije nisu radile, nego su njima rukovodili činovnici podređeni Beču. Tako je to bilo i u županijama, koje su postojale u našim krajevima.

Od kraja 50-ih i početka 60-ih godina XIX veka počele su se kristalizovati dve koncepcije o rešavanju državnopravnog pitanja i statusa Mađarske, kojoj je pripadala i teritorija današnje Vojvodine. Prva je imala pobornike unutar zemlje, a to je bilo liberalno plemstvo (predvodnici: Ferenc Deak, grof Đula Andrašić itd.). Njihova je koncepcija bila *da se*

status Mađarske reši u okviru Habzburške monarhije u dogovoru sa bečkim dvorom, kako bi Mađarska, odnosno Ugarska, dobila visok stepen samostalnosti. **Druga** koncepcija je bila zamisao mađarske emigracije na čijem su čelu bili Lajoš Košut, grof Laslo Teleki, Đerđ Klapka itd., *po kojoj bi Mađarska trebalo da se osamostali od Habzburške države* i da se izbori za svoju nezavisnost, te da se posle udruži sa novostvorenim državama okolnih naroda. Ova koncepcija zasnivala se na Košutovom planu Dunavske konfederacije (savez podunavskih država) iz 1862. Košut, koji je bio jedan od vođa mađarske revolucije iz 1848. u to vreme je bio dosta netrpeljiv prema drugim narodnostima, ali je posle poraza u emigraciji preispitao svoje stavove i postao pobornik saradnje naroda u Podunavlju. Po njemu, nezavisna Mađarska bi trebala da stupi u savez sa državama Hrvata, Srba i Rumuna. Po Košutu, na taj način bi se stvorila ona snaga, koja bi se posle raspada Habzburške monarhije mogla odupreti prodoru nemačkog i ruskog uticaja u srednju i jugoistočnu Evropu. Mađarska politička elita je, međutim, odbila ovaj Košutov plan i sve je više počela naginjati prema Beču. Tako joj je i pošlo za rukom da se kod vladara izbori da ovaj sazove ponovo posle četiri godine mađarski sabor u Pešti, koji je sa radom započeo decembra 1865.

Šezdesetih godina XIX veka u našim krajevima najagilniji i najorganizovaniji narodnosni pokret bio je pokret južnougarskih Srba. Uz Svetozara Miletića, kao političara liberalnih uverenja, isticao se i *Mihailo Polit-Desančić*. "Srpski dnevnik" Jovana Đorđevića i Svetozara Miletića bilo je glasilo liberalne, promađarske i antihabzburške orijentacije. List "*Napredak*" bio je konzervativan i rusofilski, a "Srbobran" konzervativno-klerikalno i prodinastički list. Od 1866. list "*Zastava*" zamenio je "Srpski dnevnik", kao liberalno glasilo.

[Karta br. 4 - Vojvodstvo Srbija i Tamiški Banat \(1849 - 1860\)](#)

Kao izraz novostvorene srpske inteligencije i probuđenih romantičarskih shvatanja *u Novom Sadu je 1866. godine osnovana Ujedinjena Omladina Srpska*. U narednim godinama ona je diktirala nacionalno-romantičarski duh među Srbima u Sremu, Bačkoj i Banatu, pa i šire. Sa ovim zajedno je započeo i kulturni polet među južnougarskim Srbima. Godine 1861. *Jovan Đorđević je osnovao Srpsko narodno pozorište u Novom Sadu*, koje je bilo prvo stalno pozorište u okviru celog srpstva. U Novom Sadu su od 1860. izdavani književni časopisi "*Danica*" i "*Javor*". *Jovan Jovanović Zmaj, Laza Kostić, Đura Jakšić, Jakov Ignjatović* počinjali su značajne književne karijere.

Na prostoru današnje Vojvodine u vremenu od posle revolucije 1848. pa sve do sklapanja Austro-Ugarske nagodbe nastavili su se modernizacioni procesi i brojne promene koje su započete još u XVIII veku, a koje su bitno menjale svakodnevni život ljudi. Tako je 1853. godine *Subotica* dobila hotel, 1856. uličnu rasvetu, a 1858. gimnaziju i obdanište. Godine 1860. u *Somboru* je bilo 29 kuća na sprat, od kojih dve dvospratne. Godine 1850. u *Vrbasu* je izgrađena uljara, a 1865. kudeljara. Godine 1865. *Bačka Topola* je dobila čitaonicu. U *Vršcu* je 1859. izgrađena pivara, a dve godine pre i klanica. Godine 1859. takođe u Vršcu je osnovana i gradska muzička škola, a od 1852. do 1871. postojala je u gradu i učiteljska škola. Godine 1867. u *Velikom Bečkereku* je održan i prvi javni koncert, a 1857. *grof Koronini*, administrator Vojvodstva Srbije i Tamiškog Banata *otvorio je železničku prugu Segedin-Kikinda-Temišvar*. Godine 1864. u *Velikoj Kikindi* je počela da radi ciglana "Mesaroš", a 1867. ciglana "Bon". *Marioalana* (današnje Plandište) u Banatu 1864. je dobila apoteku, a 1866. godine

poštu. **Bela Crkva** je 1869. dobila i svoje gimnastičko društvo. Ovde su izneti samo neki segmenti svestranog civilizacijskog razvitka prostora Južne Ugarske u periodu od 1849 do 1867. Hod modernizacije dobijao je svoje ubrzanje.

Državni sabor započet 1865. radio je dve godine. Na njemu je ubrzanim tempom došlo do nagodbe između bečkog dvora i mađarske političke elite. Rezultat **Austro-Ugarske nagodbe sklopljene 1867.** je **nastanak** dualističke (dvojne) **Austro-Ugarske monarhije**. Po Nagodbi, Habzburška država nije bila više jedinstvena, nego su u okviru nje postojala Austrija (zapadni deo) i Ugarska, odnosno Mađarska (istočni deo). Dve države su bile u velikoj meri samostalne u odnosu jedna na drugu. Imale su svoje parlamente i vlade i kompletnu strukturu državnog aparata. Između dva dela monarhije **zajednički poslovi su bili spoljna politika, vojska i finansije za zajedničke poslove**. Sve ostalo, što se ticalo zajedničkih interesa, vlade i parlamenti Austrije i Mađarske su usaglašavali i odlučivali posebno. Slično Austro-Ugarskoj nagodbi, **1868. godine sklopljena je i Hrvatsko-Ugarska nagodba**, koja je na sličan način regulisala odnose između Ugarske i Hrvatske, s tom razlikom da je Hrvatska i dalje bila uže vezana za Ugarsku, nego ova za austrijski deo monarhije. **Teritorija današnje Vojvodine je bila podeljena između Ugarske** (u njenom administrativnom sastavu bile su županije Bačko-Bodroška - Bačka, Torontalska i Tamiška - Banat) **i Hrvatske** u čijem sastavu se našla Sremska županija. Ovakvo uređenje je ostalo sve do kraja Prvog svetskog rata. Mađarska je posle 18 godina dobila i svog kralja, jer dotadašnji car Austrije, Franja Josif, bio je krunisan u Budimu i za mađarskog kralja, tako da je otada Franja Josif u Austriji bio car, a u Mađarskoj kralj.

Pitanja:

1. Šta je nameravao bečki dvor posle 1849. i kako je postupio?
2. Koji narod je bio najbrojniji u Vojvodstvu Srbija i Tamiški Banat i da li ta činjenica protivreči njenom imenu?
3. Koje su bile karakteristike Bahovog apsolutizma?
4. Kako je došlo do krize Bahovog režima?
5. Kako je vladar želeo da reši nastalu krizu?
6. Koji su se značajni sabori odigrali 1861?
7. Šta je to Provizorijum?
8. Kakve su ideje postojale o rešavanju statusa Ugarske početkom 60-ih godina XIX veka?
9. Šta je suština plana Dunavske konfederacije Lajoša Košuta?
10. Ko su bile najznačajnije ličnosti kod južnougarskih Srba iz sfere politike i umetnosti tokom 60-ih godina XIX veka?
11. Kako je tekla promena svakodnevnog života ljudi i modernizacija na teritoriji današnje Vojvodine posle revolucije 1848! Navedite tri primera!
12. Kada je sklopljena Austro-Ugarska nagodba i u čemu je njena suština?
13. Između koga su naši prostori (današnja Vojvodina) bili podeljeni posle sklapanja Nagodbe?

DOBA DUALIZMA (1867 - 1914)

Stabilizacija dualističkog uređenja, političke stranke i kriza dualizma

Posle Nagodbe su u Mađarskoj nastale one značajne političke stranke koje su u vreme dualizma određivale karakter političkog života. Posle Nagodbe najznačajnija stranka je bila *Deakova stranka* (vođa Ferenc Deak), *Stranka levog centra* (vođa Kalman Tisa) i *Četrdesetosmaška stranka*, koja je posle nekoliko godina promenila ime u *Nezavisnjačku stranku* (vođe Laslo Madaraš (Madaras László), a kasnije Lajoš Močari (Mocsáry Lajos) i Ferenc Košut). Godine 1875. prve dve stranke su se ujedinile i nastala je *Slobodoumna stranka*, koja je tada i došla na vlast i držala je u svojim rukama narednih tridesetak godina (do 1905), kada se i raspala. Do novog pregrupisanja političkih stranaka došlo je početkom XX veka, kada se društvo u Mađarskoj susrelo sa novim izazovima. Većina stranaka, koje su se formirale posle Nagodbe i postojale u vreme dualizma nisu bile ideološke, pošto je svaka u osnovi bila takva. Razlika među njima bila je ta da su različito gledale na državnopravno uređenje zemlje, tj. na sistem stvoren Nagodbom (njeno prihvatanje ili odbacivanje). Zbog toga se one u historiografiji nazivaju *državnopravnim strankama*. Novi izazovi početkom XX veka su već zahtevali (pojavom novih društvenih struktura) formiranje modernih političkih stranaka na ideološkim osnovama. Tako su 1890. osnovane *Socijaldemokratska stranka Mađarske* (koja se borila za prava tada nastajajuće nove klase proletarijata), 1895. *Katolička narodna stranka* (konzervativna, verski obojena stranka) i 1914. *Građanska radikalna stranka* (stranka koja je zahtevala suštinski društveni preobražaj u građansko društvo i bila za saradnju različitih naroda). Jedan od vođa ove stranke [Oskar Jasi \(Jászi Oszkár\)](#) je u modernizovanoj formi prihvatio ideje Lajoša Košuta i krajem prvog rata, kao vid rešavanja nacionalnog pitanja u Ugarskoj i celoj monarhiji i njenu federalizaciju. Sve ove velike stranke imale su podružnice na današnjoj teritoriji Vojvodine, pa zbog toga ovdašnji Mađari sve do 1918. nisu osnivali posebne stranke, s tim da ove stranke kao brojne, nisu bile samo mađarske. Što se tiče Hrvata, Slovaka i Rumuna slično je bilo i sa njima, jer su i oni bili pod uticajem i saradivali sa političkim strukturama iz svojih matičnih oblasti.

Od narodnosnih pokreta jedino su južnougarski Srbi imali svoj domaći autohtoni politički život i to i zbog toga što su im važniji centri, kao npr. Novi Sad (Srpska Atina), Sremski Karlovci, Velika Kikinda, Vršac itd. bili na našem tlu. Istina, Srbija preko Save i Dunava je u to vreme bila autonomna kneževina i brzo napredovala ka nezavisnosti, ali njen glavni grad Beograd će tek posle dobijanja državne nezavisnosti (1878.) u većoj meri određivati karakter srpskog političkog života uopšte. Srpsko društvo u Sremu, Banatu i Bačkoj bilo je društveno i ekonomski različito i nije imalo jedinstven odgovor na pitanja koja je otvorila Nagodba. Jedan deo društva tzv. "vladinovci" ili "notabiliteti", smatrao je da u okviru Nagodbe, priznanjem političke realnosti Ugarske, treba tražiti potrebna rešenja za specifična pitanja koja su se odnosila na razvoj srpskog naroda na prostoru Južne Ugarske. S druge strane, *Srpska narodna slobodoumna stranka* (osnovana u Velikom Bečkereku 1869.) pod rukovodstvom [Svetozara Miletića](#) i [Mihaila Polita Desančića](#) u svom "*Bečkerečkom programu*" istakla je svoj opozicioni stav prema Nagodbi i zahtevala je priznavanje Srba za narod i dobijanje prava na službeni jezik, zaokruženje nekih županija po nacionalnom principu itd. Borba između

notabiliteta i liberala u okviru srpskog društva u našim krajevima se zaoštravala. Međutim, osamdesetih godina XIX veka promenom situacije došlo je do daljih podela. **1884.** u Budimpešti u hotelu "Hungarija" **formirana je konzervativna tzv. Stranka notabiliteta** (vođe Nika Maksimović, Svetislav Kasapinović i dr.). Miletićeva stranka se te godine raspala i iz nje su nastale **Narodna srpska radikalna stranka** (vođa Jaša Tomić) i **Srpska liberalna stranka** (vođa Mihailo Polit-Desančić). Prva se vremenom ugasila, dok su ove dve poslednje do kraja dualizma sa više ili manje uspeha zastupale srpske interese u saboru i drugim državnim organima Mađarske. Međutim, trebalo bi istaći da je jaz između Politovih liberala i Tomićevih radikala bio veoma veliki (i na političkom i na privatnom planu), što je čak dovelo i do ubistva liberalnog prvaka Miše Dimitrijevića od strane Jaše Tomića.

Od početka 70-ih godina XIX veka dualizam se počeo stabilizovati. Započelo se sa objedinjavanjem teritorija i nivelisanjem svih specifičnih prostora - koji su bili dotada van županijskog sistema - i uključivanjem u jedinstvenu županijsku administraciju i izgradnjom moderne državne uprave. Tako je od 1871 do 1873. **ukinuta Vojna granica**, a njen prostor inkorporiran u okolne županije. Godine **1872. ukinut je Potiski krunski dištrikt sa središtem u Bečeju**, a **1876. ukinut je i Velikokindski dištrikt.**

Period između 1875. i 1890. godine se uistinu može nazvati stabilizacijom dualističkog uređenja, jer su pre svega u oba dela monarhije, i u Austriji i u Mađarskoj, postojale stabilne vlade sa istim predsednicima skoro kroz ceo period. U zapadnom delu na čelu austrijske vlade stajao je grof Eduard Tafe (1879-1893) a na čelu mađarske vlade je stajao **[Kalman Tisa \(1875-1890\)](#)**. Ideološki, obojica su bili na granici liberalizma i konzervativizma, što je i odredilo ceo proces stabilizacije.

U mađarskom delu u to vreme su **doneti skoro svi važniji zakoni** (o sudovima, državnoj administraciji, ukidanju esnafa, žandarmeriji i policiji itd.) koji su bili potrebni za izgradnju moderne države i društva. Bez obzira na neka polovična rešenja, Mađarska, odnosno **Ugarska je u vreme dualističkog uređenja od agrarne postala agrarno-industrijska zemlja.** O ovome će biti reči u narednim poglavljima, jer su se razvojni procesi osećali i u našim krajevima.

Kriza dualističkog uređenja počela se javljati na samom kraju XIX i početkom XX veka i to u oba dela Habzburške monarhije. Razlog toj krizi, koja se javila u nekoliko sfera života, bila je sama suština dualističkog uređenja, koji je u sebi još od vremena sklapanja Nagodbe nosila u sebi mnogo protivrečnosti. Na prekretnici dva veka (XIX i XX), zbog čestih smena vlada i njihovih predsednika, stanje je u obe polovine carstva postalo nestabilno. Kao prva se javila politička kriza u vidu sukoba stranaka i to pre svega starih vladajućih struktura i stranaka novih društvenih slojeva, kao npr. socijaldemokratske stranke. **[Na početku XX veka demonstracije](#)** u organizaciji tzv. "stranke nebiraca" bile su svakodnevne širom Mađarske. Ponekad je čak došlo i do krvavih sukoba, kao npr. 1912. kada je zbog intervencije vojske i žandarmerije u Budimpešti bilo i mrtvih. Treba napomenuti, da u to vreme ove demonstracije nisu imale samo socijalni karakter, nego i antiratni prizvuk. Do sukoba između dve polovine monarhije došlo je i zbog obnavljanja carinskog saveza 1907. (što je po nagodbenom zakonu bilo predviđeno svake desete godine), a nesporazum je nastao i zbog reforme vojske, kada je mađarska strana istrajala na tome da se u Mađarskoj u zajedničku vojsku uvede mađarski kao komandni jezik. Na kraju unutrašnje krizi su početkom XX veka doprineli i česti neuspesi ili poluspesi Habzburške države na spoljnom planu (carinski rat, aneksija Bosne i Hercegovine, marokanska kriza, albansko pitanje itd.). U takvom položaju je Austro-Ugarska, a u sklopu nje i narodi koji su živeli na tim

prostorima, dočekala 1914., kada je jedan đak u Sarajevu, Gavrilo Princip ubio austrougarskog prestolonaslednika, Franju Ferdinanda zapalivši "balkansko bure baruta", čime je započeo Prvi svetski rat u kojem su za četiri godine ispaštali najčešće obični ljudi, koji za to nisu bili krivi.

Nacionalno pitanje

U višenacionalnoj Mađarskoj u vreme Nagodbe Mađari su imali relativnu većinu od oko 40%. Njihov broj se za vreme dualizma brže povećavao, nego broj pripadnika narodnosti. Državni popisi (statistike) su pokrenute od 1869, ali su redovno tek od 1880. beležili i nacionalnu pripadnost. Dok se **broj Mađara u periodu između 1880 i 1910. povećao za 34%, dotle se u istom periodu broj narodnosti povećao za 17%. To je 1910. značilo da je zastupljenost mađarske populacije u celokupnom stanovništvu Ugarske (bez Hrvatske) iznosilo oko 55%, a oko 45% je bilo narodnosne populacije. Savremenici su vodili, a i dan danas se vode velike polemike i rasprave o porastu mađarskog stanovništva u državi. Najčešće se to pripisuje asimilaciji, pri čemu se zaboravlja, zašto se onda povećavao ujedno i broj narodnosti, iako u manjem procentu.** Mada je bilo nastojanja za asimilaciju narodnosti od strane nekih političkih krugova, to osim nekih perioda nije sistematski sprovedeno. Ako je do asimilacije i dolazilo, onda su tu razlozi pre svega bili ekonomski. Prava "središta" asimilacije bili su novostvoreni gradovi, industrijski centri. Ko je sa periferije otišao u jedan takav grad za generaciju-dve je došlo do asimilacije u njegovoj porodici. Do asimilacije je dolazilo i zato što je, zbog društvenog položaja, bilo bolje pripadati mađarskoj naciji. To je bilo karakteristično za sloj inteligencije. Među asimilovanim stanovništvom je bilo najviše Jevreja, Nemaca, Slovaka i Ukrajinaca (Rusina). Kod naroda koji su uživali izvesnu samostalnost (Hrvati, Srbi), ili su pak pripadali onim veroispovestima kakvih nije bilo kod Mađara (Srbi, Rumuni pravoslavci), asimilacija je bila od mnogo manjeg značaja. Na kraju, mora se primetiti i to da kada je počela velika migracija prema zapadnoj Evropi i Americi (prekretnica XIX i XX veka), procentualno gledano, mnogo je više pripadnika narodnosti otišlo u ekonomsku emigraciju, nego Mađara.

Nakon što je federalističko preuređenje Ugarske 1861. onemogućeno, **prvaci narodnosti su se posle zaključenja Austro-Ugarske nagodbe zalagali za priznavanje statusa nacije svojim sunarodnicima i za dobijanje kolektivnih prava.** Jedna od takvih bila je i zamisao Svetozara Miletića o arondaciji (zaokruženju) županija Mađarske po nacionalnom principu.

Vodećim mađarskim političkim krugovima je i to bilo suvišno, pa je tako kao svojevrsni kompromis između načelnog liberalizma i sistema nacionalnih autonomija **1868. nastao Zakon o narodnostima** (44. zakonski članak). Njegovi tvorci su bili baron Jožef Etveš i Ferenc Deak. Oni su tim zakonom, uz priznavanje pojedinačnih građanskih prava pripadnicima nemađarskih naroda i uz reorganizaciju sistema državne uprave na bazi administrativne samouprave na opštinskom i eventualno županijskom nivou, hteli da premoste jaz između pozicije vodećih mađarskih političara i zahteva narodnosti. **Zakon je priznavao samo mađarsku političku naciju, a njoj su pripadali i ostali stanovnici zemlje, bez obzira na etničku pripadnost.** Za vreme dualizma su neki njegovi delovi ipak bili primenjivani i to oni koji su se odnosili na korišćenje jezika, npr. pripadnici narodnosti su svoj jezik mogli koristiti u kontaktu sa državnim organima, na sudskim procesima na opštinskom i županijskom nivou, u mnogim mešovitim sredinama, kao i kod nas (Novi Sad, Sombor, Stari Bečej, Veliki Bečkerek, Vršac, Sremska Mitrovica itd.) u gradskim i opštinskim organima koristilo se više službenih jezika uporedo.

U dualističkom periodu zastupljenost narodnosti u Parlamentu nije odgovarala njihovom udelu u celokupnom stanovništvu, ali je u postnagodbenom periodu ova

zastupljenost ipak bila znatna. Opadanje broja narodnosnih poslanika zavisio je od toga, što su neke narodnosti u političkom smislu postale pasivne, pa nisu izlazile ni na izbore, a neki njihovi članovi su mandate dobijali u bojama mađarskih stranaka, pa se stoga nisu računali među poslanike narodnosti.

Na izvesno vreme se pritisak na narodnosti pojačao od početka 90-ih godina XIX veka, kada je na vlasti bio baron Deže Banfi /Bánffy Dezső/, koji je bio predstavnik onih krugova koji su težili sužavanju prava narodnosti. To je upravo bilo vreme obeležavanja milenijuma, tj. hiljadugodišnjice dolaska Mađara u Panonsku niziju (1896.). Godinama ranije su započele pripreme za te svačanosti. U predvečerje milenijumskih proslava u avgustu **1895. godine u Budimpešti je sazvan Kongres narodnosti**, kojem su prisustvovali predstavnici Rumuna, Srba i Slovaka. Cilj ovog kongresa bio je organizovano suprotstavljanje pritisku vlade i izražavanje neslaganja sa načinom proslave. Na kongresu su ponovo izneseni zahtevi za prekrajanje županija po nacionalnom principu i uvođenje jezika narodnosti u službenu upotrebu na svim nivoima, kao i neki zahtevi koji su se odnosili na pravednije određivanje izbornih jedinica, pravo glasa itd. Ove političke borbe pomalo su zasenile monumentalnu proslavu i sve one rezultate koji su tada postignuti, jer upravo te milenijumske **1896. godine je u Budimpešti je izgrađena podzemna željeznica (metro), koja je posle londonske bila druga u Evropi.** Čak i privid je dat na svečanostima, jer je u za tu priliku izgrađenom tzv. milenijumskom selu, koje je postojalo oko pola godine (od maja do novembra 1896.) bilo podignutih kuća narodnosti i iz naših krajeva (nemačkih, srpskih, romskih), kao primer mnogonacionalnosti Ugarske.

U godinama pred prvi svetski rat, mada je **bilo primera i za saradnju, kao npr. Hrvatsko-srpske koalicije i mađarske Nezavisnjačke stranke** za vreme izbora 1905. i dolaska koalicije na vlast, osetno je porastao pritisak na nemađarske narode, na šta su uticale i međunarodne okolnosti, jer su se države matice narodnosti Mađarske nalazile većinom na strani Antante. Tako je npr. 1912. godine ukinuta i srpska narodno-crkvena autonomija koja je faktički živela od vremena velike seobe. Na kraju ovog dela mora se konstatovati još i to da su narodnosti za viševekovnog života u Ugarskoj-Mađarskoj uspele da prosperiraju, jer se i u njihovim redovima javljala društvena diferencijacija, koja je vodila izgradnji građanskog društva, kao što se javio i bogatiji sloj, koji je mogao učestvovati u svim onim dobrobitima koje je donela kapitalizacija, bilo kulturnog, bilo ekonomskog karaktera.

[Karta br. 5: Austro-Ugarska monarhija](#)

Društvo, privreda, obrazovanje i kultura

Plemstvo je i za vreme dualizma ostalo jedno od osnovnih društvenih kategorija. Bez obzira na presudnu ulogu plemstva u životu zemlje, pod uticajem opšteg ekonomskog razvoja brzo se razvijala *građanska klasa* (krupno, srednje i sitno građanstvo). Do prekretnice XIX i XX veka njeni viši slojevi su u bogatstvu i moći sustigli plemstvo (aristokratiju), a ponekada su ga čak i prestigli. *Seljaštvo* je bila druga osnovna klasa u društvu zemlje i kao i u prvoj polovini XIX veka i u vreme dualizma predstavljalo je najmnogoljudniju društvenu strukturu. Razlika u odnosu na prvu polovinu veka je bila ta da su se i neki seljaci obogatili i u svojoj imovini i načinu života sustigli su deo džentrija (srednje plemstvo), koji je do kraja veka sve više gubio svoju moć i ranije stečeni položaj. Siromašni seljaci i *bezemljaši* su vremenom postali najamna radna snaga na velikim posedima (kakvih je u našim krajevima bilo mnogo) i postali su baza sloja *agrarnog proletarijata*. Kao što se razvojem privrede razvijalo građanstvo tj. buržoazija, tako se sa njenim razvojem javila i nova društvena klasa, a to je *radništvo*, odnosno *proletarijat*, koji se od početka XX veka sve više uključio u život zemlje, kao organizovana društvena klasa.

Još za vreme Kalmana Tise (1875-1890) - kako smo već napomenuli - donešeni su zakoni koji su omogućili industrijalizaciju. Vlade su tokom dualizma razvoj industrije pomagale i raznim subvencijama (pomoć države novčano, materijalom, sirovinama itd.). Razvoj je omogućen i time što se državni budžet posle dugo godina, od početka 80-ih godina XIX veka uravnotežio, čime je ojačala i valuta. Do 1892. godine platežno sredstvo je bila *forinta*, kada je *monetarnom reformom* uvedena *korona (kruna)* sa zlatnom podlogom, koja je vredela dve forinte. Od 70-ih godina XIX veka je započeta izgradnja željeznica širom zemlje, a nastale su i velike fabrike i banke. Po broju štedionica i banaka Ugarska je bila u vrhu u Evropi. Postojanje velikog broja štedionica karakteristično je bilo i za teritoriju današnje Vojvodine. Pojavom monopolističkog kapitalizma početkom XX veka, velik deo štedionica i banaka sa naših prostora je postala podružnica velikih peštanskih bankarskih konzorcija. *Pored ove privredne grane u Mađarskoj se još razvijala proizvodnja prehrambenih i tekstilnih proizvoda. Što se tiče teške industrije, najrazvijenija grana bila je proizvodnja poljoprivrednih mašina.*

U perifernim oblastima, kao što je to bila i današnja Vojvodina, ekonomski razvoj je bio manjeg obima, ali srazmerno gledano u odnosu na centar za te oblasti ipak je bio značajan. Najveći razvoj je zabeležila poljoprivreda. I u današnjoj Vojvodini - kao u drugim delovima Mađarske - postojali su veliki posedi, čiji su vlasnici većinom bili mađarski i nemački plemići, ali je bilo vlasnika i kod domaćeg stanovništva, kao npr. porodice Dunderski, Gavanski, Kaćanski, baroni Nikolići itd. U nekim segmentima poljoprivredna proizvodnja u našim krajevima je uspela prestići druge periferne oblasti Mađarske, pa čak i neke centralne delove zemlje. Razvoj privrede na teritoriji današnje Vojvodine je bio vezan za sirovine iz poljoprivrede, što je značilo da se najviše razvijala proizvodnja brašna, šećera, svile, jestivog ulja. Pored ovog, značajnija je bila i proizvodnja građevinskog materijala, tekstila i nekih poljoprivrednih mašina. Iz ovog proizlazi da je u društvenom smislu na našim prostorima u vreme dualizma najznačajniji bio sloj sitnog građanstva i agrarnog proletarijata i delimično inteligencije.

Modernizacija Srema, Banata i Bačke bila je ključni činilac međuetničkog prožimanja. Taj proces je bio najizraženiji u gradovima. *Gradnja željeznice* bila je ključni faktor

modernizacije i pokretanja razvoja privrede. Među prve izgrađene pruge na našim prostorima spada pruga Sombor-Segedin, izgrađena odmah posle Nagodbe 1869. godine. Godine 1883. izgrađena je pruga Budimpešta-Zemun, a dve godine kasnije Baja-Sombor-Novi Sad. Godine 1882. železnica je prošla kroz Inđiju, 1889. nastala je pruga Senta-Subotica, a 1881.-1883. linija Veliki Bečkerek-Velika Kikinda. Devedesetih godina XIX veka izgrađene su još neke važnije linije pruge u današnjoj Vojvodini, kao npr. Pančevo-Veliki Bečkerek, Pančevo-Vršac, Veliki Bečkerek-Vršac itd.

Kao posledica izgradnje pruga u Sremu, Banatu i Bačkoj došlo je do razvoja privrede. Samo da navedemo neke primere: u ***Beočinu*** se cement proizvodio još u prvoj polovini XIX veka, ali je u drugoj polovini veka nastajala ona fabrika koja je ubrzo postala svetski poznata, pa je tako 1871. osnovana fabrika cementa "braće Orenštajn", pre kojih je vlasnik fabrike bio Jožef Čik. Godine 1891. u ***Bačkoj Topoli*** otvoren je mlin "Forgač", a iduće godine mlin "Bačka", 1893. u ***Vrbasu*** je krenula proizvodnja nameštaja, u ***Vršcu*** u tim godinama izgrađeno je osam mlinova, dve fabrike sirćeta, fabrika čokolade, špiritusa, likera, ruma i konjaka (što je povezano i sa razvojem vinogradarstva i proizvodnjom vina, koja su bila prisutna na izložbama u Beču, Parizu, Briselu, Budimpešti, Londonu), 1907. u ***Odžacima*** je otvorena fabrika kudelje Johana Ertla, 1908. u ***Staroj Kanjiži*** otvorena je parna ciglana, 1913. u ***Vrbasu*** započela je sa radom fabrika šećera "Bačka" itd. Ovo su samo neki primeri osnivanja privredno-industrijskih postrojenja na našem podneblju od kojih je bilo mnogo više.

Shodno značajnoj gradnji javnih objekata za različite upotrebe širom Mađarske za vreme dualizma i u našim krajevima došlo je do sličnih izgradnji. Kod ***Sente*** preko Tise 1873. izgrađen je most, a 1880. i rečno pristanište radi poboljšanja drumskog i vodenog saobraćaja. Godine 1883. je izgrađen željeznički most "Franja Josif" preko Dunava kod ***Novog Sada***, takođe u gradu je između 1893 i 1895. izgrađena Katolička katedrala, 1901. Pravoslavni vladličanski dvor, 1909. Sinagoga, 1910. zgrada Novosadske gimnazije, a 1912. sirotište Marije Trandafil (danas zgrada Matice srpske), dok je još 1873. započeta sadnja Dunavskog parka, a 1910. sadnja Futoškog parka itd. Godine 1900. u Novom Sadu se pojavio prvi automobil, 1911. prvi tramvaj, a zebeležen je i prvi let avionom. Slično je to bilo i u drugim gradovima po današnjoj Vojvodini, naročito u već pomenutim slobodnim kraljevskim gradovima. Tako je ***Sombor*** 1905. već imao električnu energiju, a 1906. i parno kupatilo, dok je 1907. održana i prva filmska predstava. U to vreme je i ***Subotica*** napredovala, koja je na prekretnici XIX i XX veka već bila po broju stanovnika treći grad u Ugarskoj (posle Budimpešte i današnjeg Kluža). Subotica je u milenijumskoj 1896. godini dobila tramvaj, 1906. osnovana je fabrika veštačkog đubriva (prethodnica današnje «Zorke») i 1912. izgrađena je velelepna gradska kuća u stilu secesije.

I u sportu su se pokazali prvi rezultati. Godine 1896. Momčilo Tapavica poreklom iz Nadalja bio je prvi Srbin koji je u bojama Austro-Ugarske učestvovao na Atinskoj prvoj novovekovnoj Olimpijadi u rvanju. U poslednjim decenijama XIX i prvim decenijama XX veka započeto je sa osnivanjem i prvih sportskih društava (veslačkih, gimnastičkih, fudbalskih itd.).

Gore navedenim rezultatima i opštem razvoju - posebno u nauci i umetnosti - umnogu je doprinela i reforma školstva, koja je u Ugarskoj izvedena tokom 70-ih i 80-ih godina XIX veka, u čemu su presudnu ulogu odigrali ministri baron Jožef Etveš i Agošton Trefort (Ágoston). Tada je uvedena četvorogodišnja osnovna i osmogodišnja (4+4) srednja škola u vidu nižih i viših gimnazija, realki, te stručnih škola. Pored ovog, razvijala se i univerzitetska nastava. Tada je, pored već postojećeg Peštanskog univerziteta osnovan

univerzitet u Koložvaru (Kolozsvár) (Kluž (Cluj) u današnjoj Rumuniji). Tokom 70-ih godina osnovani su još i razni tehnički fakulteti, akademije umetnosti (likovna, muzička, pozorišna itd.), na kojima je studiralo i usavršavalo se mnogo učenika i studenata i iz naših krajeva.

Prema statistici iz 1910. u Mađarskoj, odnosno Ugarskoj su postojala tri univerziteta i još nekoliko posebnih fakulteta, 10 pravnih akademija (viših škola), 46 teoloških viših škola raznih konfesija, 245 gimnazija (realnih i klasičnih), 48 privredno-trgovačkih stručnih škola, 43 umetničke škole i 49 učiteljskih škola (liceja) na raznim jezicima. O radu, kordiniranju - posebno viših škola, fakulteta i univerziteta - podizanju nivoa nastave itd. brinula se pored nadležnih državnih organa, [Mađarska akademija nauka i umetnosti](#).

Zahvaljujući ovim reformama ubrzano su se razvijala nauka i umetnost širom zemlje, pa i u našim krajevima. Krajem XIX i početkom XX veka pojavilo se nekoliko svetski priznatih pronalazaka, koji se i danas koriste, kao npr. Tivadar Puškaš /Puskás/ je 1877. pronašao telefonsku centralu, Donat Banki /Bánki Donát/ je 1892. pronašao karburator, početkom XX veka Kalman Kando /Kandó Kálmán/ konstruisao je prvu električnu lokomotivu itd. Na budimpeštanskom univerzitetu početkom XX veka stasalo je nekoliko matematičara i fizičara, koji su kasnije imali presudnu ulogu u razvoju atomske fizike (trojica: Janoš Nojman (Neumann János), Leo Silard (Szilárd Leó), Jene Vigner (Wigner Jenő) dobili su i Nobelovu nagradu. Takođe među ove naučnike i pronalazače svetskog glasa spadaju, a rođeni su u Austro-Ugarskoj: Nikola Tesla i Mihailo Pupin (rođen u južnom Banatu u Idvoru), koji su svojim pronalascima čovečanstvu obezbedili bolji život.

Na malo prostora, teško je pomenuti sve one značajne umetnike koji su u to vreme radili i dali svoj umetnički doprinos bilo iz drugih delova Mađarske, bilo iz naših krajeva, ali ćemo ipak pokušati nabrojimo neke, radi uvida u bogatu umetničku riznicu našeg, a i šireg prostora. U književnosti bi su među najznačajnije stvaraoce onoga vremena spadali su: Mor Jokai (koga je za stvaralaštvo ordenjem odlikovao i srpski kralj Aleksandar Obrenović), Kalman Miksat (Mikszáth Kálmán), Endre Adi (Ady), Ferenc Herceg (Herczeg Ferenc) rođen u Vršcu, Đura Jakšić, Veljko Petrović, Jovan Jovanović Zmaj, Laza Kostić, Stevan Sremac, Isidora Sekulić itd. Od slikara ne možemo zaobići Uroša Predića, Paju Jovanović, Viktora Madarasa (Madarász Viktor), Mihalja Munkačija (Munkácsy Mihály). Iz sfere muzičke umetnosti tog vremena svakako moramo pomenuti Petra Konjovića, Josifa Marinkovića, Isidora Bajića, Belu Bartok (Bartók Béla) i Zoltana Kodalja (Kodály Zoltán).

Svi - u šturom obliku prikazani primeri - bilo iz privrede, bilo iz nauke i umetnosti, bilo iz obrazovanja i opšte kulture, samo ukazuju na potencijale ovog podneblja, a i šire gledano, na mogućnosti postizanja značajnih rezultata u razvijanju života svih onih naroda koji su živeli i žive na ovim prostorima.

Pitanja:

1. Kakve su bile političke stranke u Ugarskoj u vreme dualizma?
2. Od tadašnjih narodnosti, koje su imale svoje domaće autohtone političke pokrete?
3. Koje su stranke bile najznačajnije kod Srba za vreme dualizma i ko su bile njihove vođe?
4. U čemu se ogledala stabilizacija dualizma?
5. Koji su bili glavni razlozi krize dualističkog uređenja?
6. Koje su vrste asimilacije postojale za vreme dualizma? Kakvih su oni razmera bili?
7. Kada je donet Zakon o narodnostima i u čemu je bila njegova suština? Da li Zakon o narodnostima rešava ukupno nacionalno pitanje u Mađarskoj?
8. Gde i kada je bio održan Kongres narodnosti? Kojim povodom i koji su zahtevi izneseni na njemu?
9. Koje su bile osnovne društvene klase u vreme dualizma?
10. Koje su nove društvene klase nastale na osnovu privrednog razvoja?
11. Koje su privredne grane bile najjače u Ugarskoj?
12. Kada je bila monetarna reforma i šta je bila njena suština?
13. Kakve su bile razlike između centralnih delova zemlje i perifernih oblasti, kao što je to bila i današnja Vojvodina?
14. Kada je započela izgradnja željezničkih pruga u našim krajevima i koje su bile najznačajnije linije?
15. Kako je željeznica uticala na celokupnom ekonomski razvoj?
16. Koji grad je iz današnje Vojvodine po broju stanovnika bio treći grad po veličini u Mađarskoj?
17. Kakva značajna zdanja su izgrađena na našem području na kraju XIX i početku XX veka? Koji značajni događaji su se odigrali u sferi saobraćaja?
18. Ko je bio prvi Srbin, koji je učestvovao na olimpijskim igrama?
19. Kada je bila reforma školstva u Ugarskoj? U čemu je bila njena suština i da li znaš neke značajne ustanove tog tipa?
20. Da li znaš neke značajne pronalazke i pronalazače i naučnike iz tog vremena?
21. Koja poznata imena iz oblasti umetnosti (književnost, slikarstvo, muzička umetnost) znaš da nabrojiš?

IME I POJAM VOJVODINA

Ime Vojvodina se na različite načine doživljavalo tokom XIX veka, kada ga je osmislila kulturna i politička elita Srba u južnoj Ugarskoj, od poimanja Vojvodine u periodu između dva svetska rata kada je deo vojvođanskih političara insistirao na posebnosti Vojvodine, prvenstveno iz ekonomskih razloga.

Današnja AP Vojvodina svoje ime je polučila na Majskoj skupštini održanoj u Sremskim Karlovcima od 1. do 3. maja 1848. godine, kada su poslanici proglasili Srpsku Vojvodinu koja je članom 72. Oktroisanog ustava od 4. oktobra 1849. godine dobila ime Vojvodstvo Srbija i Tamiški Banat. Ideja stvaranja Vojvodine kao autonomne srpske oblasti u okviru Habzburškog carstva datira još od doseljavanja Srba pod vođstvom Arsenija III Čarnojevića, a izneta je prvi put na Crkveno-narodnom saboru u Baji 1694. godine. Na Saboru u Temišvaru 1790. godine formulisan je glavni zahtev da se Srbima na osnovu njihovih privilegija odredi posebna teritorija, do čega je došlo u periodu od 1849. do 1860. godine. Međutim, Vojvodstvo Srbija je egzistiralo u vreme Bahovog apsolutizma, odnosno potpune centralizacije vlasti u Austriji, pa Srbi nisu mogli na pravi način da koriste svoju teritorijalnu samoupravu. Nakon pada Bahovog apsolutizma država je bila decentralizovana, obnovljena je županijska vlast u Ugarskoj i Hrvatskoj, čime je bila ukinuta Srpska Vojvodina 27. decembra 1860. godine. Već januara 1861. godine Svetozar Miletić je objavio Tucindanski članak koji postaje program vojvođanskih Srba iznet na Blagoveštenjskom saboru 2. aprila iste godine. Glavni zahtev Srba na Saboru bio je ponovno dobijanje autonomne srpske oblasti Vojvodine. Bečkerečki program iz 1869. godine samo se implicitno pozivao na odluke Blagoveštenjskog sabora, koji je ostao temeljna tačka srpskog nacionalnog programa do završetka Prvog svetskog rata i formiranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1. decembra 1918. godine.

Nakon formiranja prve jugoslovenske države, ime Vojvodina je korišćeno među protivnicima unitarizma i centralizma koji su se zalagali za veću ekonomsku samostalnost i upravne nadležnosti Vojvodine. Na čelu vojvođanskog "prečanskog pokreta" nalazio se pančevački advokat, samostalni demokrata Dušan Duda Bošković.

Nakon Drugog svetskog rata je formirana AP Vojvodina kao deo Republike Srbije, s ciljem očuvanja nacionalne i kulturne šarolikosti Bačke, Banata i Srema.

Granice Vojvodine

Današnje granice Republike Srbije prema Mađarskoj i Rumuniji definisane su nakon Prvog svetskog rata. Granični sektor u Baranji, Bačkoj i Banatu utvrđen je između 1919. i 1923. godine. Ugovorom o primirju između srpske i mađarske vojske, koji je potpisan u Beogradu 13. novembra 1918. godine, srpska vojska zaposela je liniju Barč, Pečuj, Baja, Segedin, te nadalje na istoku liniju Arad, Lugoš, Karansebeš, Mehadija, Oršava.

Pariskim mirovnim ugovorom, koji je sa Mađarskom potpisan u dvorcu Trianon 4. juna 1920. godine, srpske jedinice su bile prinuđene da se do 20. avgusta 1921. godine povuku iz većeg dela Baranje i takozvanog Bajskog trougla. Nezadovoljni takvim rešenjem, Hrvati i Srbi iz Baranje proglasili su nezavisnu Baranjsku republiku, koja je nakon povlačenja srpske vojske bila ukinuta, a deo slovenskog stanovništva zalagao se za Kraljevinu SHS.

Razgraničenje sa Rumunijom izvršeno je 1923. godine, ali su konture granične linije povučene još 1919. godine, kada je ispoštovan etnički princip po kojem je Kraljevini SHS pripala jedna trećina Banata uz Tisu i Dunav. Nekadašnja republička granica, a danas državna granica sa Republikom Hrvatskom povučena je nakon završetka Drugog svetskog rata, kada je poštujući načelo etničke većine Hrvatskoj pripao jugoslovenski deo Baranje i zapadni Srem, dok je istočni Srem priključen Vojvodini, odnosno Srbiji.

Administrativna granica pokrajine prema centralnoj Srbiji određena je tako da su opštine Zemun i Novi Beograd u jugoistočnom Sremu i deo opštine Palilula u jugozapadnom Banatu pripojeni gradu Beogradu. Za uzvrat, Vojvodini je priključeno šest sela u Mačvi.

Pitanja:

1. Kada je i gde proglašeno Vojvodstvo Srbija i Tamiški Banat?
2. Koji je glavni zahtev Blagoveštenskog sabora?
3. Ko je činio Vojvođanski pokret između dva svetska rata, i za šta se zalagao?
4. Kada i gde je potpisan mirovni ugovor sa Mađarskom nakon Prvog svetskog rata?
5. Kada je izvršeno razgraničenje sa Rumunijom?
6. Sa kim se graniči Vojvodina ?

Stanovništvo Vojvodine

Zahvaljujući povoljnim prirodnim uslovima, relativno razvijenoj privredi i najboljim socijalnim prilikama u zemlji, Vojvodina je područje države sa najintenzivnijim useljavanjem stanovništva. Prema poslednjem popisu stanovništva, izvršenom 2002. godine, Vojvodina je imala 2.031.992 stanovnika, a po regionima broj stanovnika je sledeći: u Bačkoj je živelo 1.054.964 stanovnika, u Banatu 616.202 i Sremu 360.826 stanovnika.

Prvi zvanični popis stanovništva u Ugarskoj obavljen je 1869. godine, a od 1880. godine popisi su bili svakih deset godina. Popisi stanovništva u predratnoj Jugoslaviji izvršeni su 1921. i 1931. godine. Nakon Drugog svetskog rata obavljeni su popisi 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991. i 2002. godine.

Brojno kretanje stanovništva Vojvodine izraženo je u sledećim tabelama:

	1869	1880	1890	1903	1910	1921	1931
--	------	------	------	------	------	------	------

BAČKA	507.723	532.373	603.318	648.233	682.876	735.117	779.896
BANAT	463.674	455.651	503.588	532.040	522.887	561.958	585.549
SREM	188.180	194.429	237.813	263.458	290.141	274.099	304.418
UKUPNO	1.159.577	1.187.453	1.344.719	1.443.731	1.525.904	1.571.174	1.664.983

	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002
BAČKA	805.599	830.423	953.059	991.891	1.012.111	1.070.568	1.054.964
BANAT	609.158	632.619	658.868	648.197	672.685	633.340	616.202
SREM	287.742	321.026	246.038	285.474	349.976	309.981	360.826
UKUPNO	1.702.499	1.784.368	1.854.965	1.925.560	2.034.772	2.013.889	2.031.992

Ukupan demografski rast Vojvodine tokom 133 godine bio je oko 90%, što je upola manje od proseka većine regiona u Srednjoj Evropi. Razlozi niskog priraštaja stanovništva su česti ratovi na ovim prostorima, proterivanje Nemaca nakon Drugog svetskog rata, politička emigracija mađarskog i rumunskog stanovništva nakon Prvog svetskog rata i ekonomske migracije, naročito u prvoj deceniji dvadesetog veka, kada je Vojvodinu napustilo 150.000 ljudi odlazeći uglavnom u SAD.

Imigracije u Vojvodinu tokom XX veka vezane su prvenstveno za agrarne reforme nakon završetka svetskih ratova, kada je kolonizovano uglavnom srpsko stanovništvo iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske i centralne Srbije. U Bačku se nakon Prvog svetskog rata do 1931. godine doselilo 29.465 stanovnika, u Banat je doseljeno 54.665 stanovnika i u Srem 8.775 stanovnika. Nakon Drugog svetskog rata u Vojvodini je kolonizovano 258.405 lica.

Po popisu stanovništva iz 1953. godine u mestu rođenja je živelo 55,5% Vojvođana. Ukupno rođenih u Vojvodini je bilo 79,3%, da bi prema popisu iz 1961. godine Vojvodina imala 46% stanovnika poreklom iz drugih područja, a danas većinu stanovništva čine doseljenici iz drugih opština Vojvodine ili Srbije, a dve trećine njih su poreklom iz drugih republika.

Krupna istorijska zbivanja tokom XX veka uslovala su značajne promene u etničkom sastavu Vojvodine. Prema popisu stanovništva iz 2002. godine Vojvodina je imala 2.031.992 stanovnika, a od toga 1.321.807 Srba (65,05%). Mađara je bilo 290.207 (14,28%), Slovaka 56.637 (2,79%), Hrvata 56.546 (2,78%), Jugoslovena 49.881 (2,45%), Crnogoraca 35.513 (1,75%), Rumuna 30.419 (1,5%), Roma 29.057 (1,43%), a ispod 1% stanovnika nacionalno se deklariralo kao Bunjevci, Rusini, Makedonci, Ukrajinci itd.

Srbi su najbrojniji narod Vojvodine koji čini apsolutnu većinu u trideset i jednoj opštini i gradu Novom Sadu. U opštinama Vrbas i Bač Srbi su u relativnoj većini. Prema popisu stanovništva iz 1921. godine Srba i Hrvata u Vojvodini je bilo 685.451, od toga oko 545.000 Srba ili 35% stanovništva. Prema popisu iz 1948. godine Srba je bilo 812.783 ili polovina žitelja Vojvodine, a po najnovijem popisu stanovništva Srbi čine dve trećine stanovništva Vojvodine. Povećanju broja srpskog stanovništva u Vojvodini doprinele su agrarne reforme i kolonizacije, dolazak izbeglih i prognanih lica tokom ratova devedesetih godina i ekonomska imigracija.

Najbrojnija manjina u Vojvodini su Mađari, koji čine apsolutnu većinu u opštinama Ada, Bačka Topola, Čoka, Kanjiža, Mali Idoš i Senta, a relativnu većinu u Bečeju i Subotici. Prema

popisu iz 1921. godine bilo je 368.064 građana mađarske nacionalnosti, ili 23%. Prema popisu iz 1948. godine na ovim prostorima živelo je 428.532 (26.36%) Mađara, da bi po najnovijem popisu iz 2002. godine mađarsko stanovništvo opalo na ispod 15%. Broj građana mađarske nacionalnosti za pola veka smanjen je za jednu trećinu zbog niskog nataliteta, stalne stihijne emigracije koja je naročito pojačana devedesetih godina.

Vojvođanski Hrvati su naseljeni u Sremu i severnoj i severozapadnoj Bačkoj. Nakon Prvog svetskog rata Bunjevci i Hrvati činili su apsolutnu većinu u Subotici. Prema popisu iz 1921. godine Bunjevaca, Šokaca i Hrvata bilo je oko 140.000 ili oko 9% stanovništva. Na popisu iz 1948. godine 132.948 građana Vojvodine ili 8,2% izjasnilo se kao Hrvati, a po najnovijem popisu tek svaki četrdeseti stanovnik Pokrajine je hrvatske nacionalnosti. Broj Hrvata se smanjuje zbog niskog nataliteta, dobrovoljnog ili nasilnog odlaska iz zemlje tokom devedesetih godina i zbog podele prilikom popisa stanovništva na Hrvate, Bunjevce, Šokce i dobrim delom Jugoslovene onih kojih su se do popisa iz 1971. godine izjašnjavali kao Hrvati.

Slovaci čine apsolutnu većinu u opštinama Bački Petrovac i Kovačica, a tradicionalno su naseljeni u Novom Sadu, Staroj Pazovi, Šidu i selima oko Bačke Palanke. Prema popisu iz 1921. godine Slovaka i Čeha je bilo 60.684 ili 4%. Na popisu nakon Drugog svetskog rata građana slovačke nacionalnosti je bilo 69.653 ili 4,28%, a na poslednjem popisu Slovaci su činili četrdesetinu stanovništva Vojvodine.

Rumuni uglavnom žive u južnom Banatu i nekada su činili većinu u opštini Alibunar. Prema popisu iz 1921. godine Rumuna je bilo 71.364 ili 4,8%. Popis iz 1948. godine beleži 57.909 Rumuna ili 2,3%, a po najnovijem popisu Rumuna je samo 30.419 ili 1,5%.

Zajednica Rusina živi u opštinama Kula (Ruski Krstur), Vrbas (Kucura) i Šid. Prema popisu iz 1921. godine u Vojvodini je bilo 13.648 Rusina ili 0,9% stanovnika. Nakon Drugog svetskog rata Rusina i Ukrajinaca je bilo 21.313 ili 1,31%, a po poslednjem popisu 15.626 ili 0,77%.

Od naroda koji su nekada naseljavali Vojvodinu gotovo u potpunosti je nestalo Nemaca i Jevreja. Posle Prvog svetskog rata u Vojvodini je živelo 321.602 Nemca, da bi ih nakon Drugog svetskog rata bilo 29.307, a danas ih je nešto preko 3.000. Početkom XX veka u Vojvodini je živelo skoro 20.000 Jevreja a danas ih ima svega nekoliko stotina.

[Slika 34. Vojvođanski tamburaši](#)

[Slika 35. Mađarska nošnja iz Bogojeva \(Gombos\)](#)

[Slika 36. Staropazovačke Slovakinja](#)

[Slika 37. Šokice iz Bačkog Monoštora](#)

[Slika 38. Unutrašnjost rumunske kuće](#)

[Slika 39. Rusinska narodna igra](#)

Crkve i verske zajednice u Vojvodini

Pored multinacionalnog sastava stanovništva, bogatstvo Vojvodine čine i različite veroispovesti čiji vernici od davnina žive na prostorima Bačke, Banata i Srema. Najveći broj vernika je pravoslavne veroispovesti, zatim slede katolici i vernici različitih protestantskih konfesija.

Prema popisu stanovništva iz 2002. godine pravoslavnih hrišćana, većinom Srba, a manjim delom Rumuna bilo je 1.401.475 ili 68,97%, katolika je bilo 388.313 ili 19,1%.

Većina građana mađarske nacionalnosti su rimokatolici, gotovo celokupno stanovništvo hrvatske nacionalnosti takođe pripada Rimokatoličkoj crkvi, manji broj Slovaka takođe je rimokatoličke veroispovesti, dok je dobar deo Rusina grkokatoličke veroispovesti. Različite protestantske konfesije imale su 72.159 vernika ili 3,55%. Znatno broj Slovaka su vernici Slovačke evangelističke crkve, a manji deo vojvođanskih Mađara su reformati ili evangelisti. Judaističkoj veri pripada 329 ili 0,016% stanovnika Vojvodine, a Islamu 8.093, ili 0,39% građana.

Oko 140 hiljada građana Vojvodine nije se izjasnilo u vezi sa pitanjem vere ili je njihova veroispovest nepoznata, dok je ateista 12.583 ili 0,63%.

U odnosu na popis iz 1931. godine, broj pravoslavnih vernika porastao je sa 41,7% na 68,97%. Broj katolika je opao sa 45,9% na 19,1%, a broj protestanata je sa 10,5% opao na 3,54%.

Srpska pravoslavna crkva na teritoriji Vojvodine ima tri eparhije: Bačku sa sedištem u Novom Sadu, Banatsku sa sedištem u Vršcu i Sremsku sa sedištem u Sremskim Karlovcima. Rumunska pravoslavna crkva organizovana je u okviru Vikarijata Rumunske pravoslavne crkve u Banatu sa sedištem u Vršcu. Rimokatolička crkva podeljena je na Subotičku i Zrenjaninsku biskupiju i Srijemski vikarijat Đakovačko-srijemske biskupije sa sedištem u Petrovaradinu. Grkokatolička crkva organizovana je u okviru Apostolskog egzarchata sa sedištem u Ruskom Krsturu. Sedište Slovačke evangelističke crkve za Vojvodinu je u Bačkom Petrovcu, dok reformatski biskup ima svoju rezidenciju u Feketiću. Mešihat islamske zajednice u Vojvodini nalazi se u Novom Sadu.

[Slika 40. Katolička crkva "Ime Marijino" u Novom Sadu](#)

Pitanja:

1. Koliko je Vojvodina imala stanovnika prema najnovijem popisu?
2. Koji narodi i koje verske zajednice u većem broju žive u Vojvodini?
3. U kojim opštinama građani mađarske nacionalnosti čine većinu?
4. Koji su najčešći uzroci demografskog pada kod manjina?
5. Koja je vojvođanska regija imala najvišu stopu rasta stanovništva u XX veku?
6. Iz kojih razloga se imigriralo u Vojvodinu?

Vojvodina u Prvom svetskom ratu

Nemogućnost ostvarenja teritorijalne autonomije Srba u Južnoj Ugarskoj i prve pojave ekonomske krize nakon perioda privrednog uspona krajem XIX veka, te zategnuti odnosi između Dvojne monarhije i Kraljevine Srbije na početku XX, veka koji su eskalirali Aneksionom krizom 1908. godine, doprineli su promeni političke orijentacije Srba u Vojvodini od zahteva za teritorijalnom autonomijom ka okupljanju svih Srba u zajedničkoj državi. Sve agresivniji mađarski nacionalizam i ograničavanje nacionalnih prava manjina u Ugarskoj doveli su u pitanje i zastarelu instituciju srpskog naroda, crkveno-prosvetnu samoupravu. Aponjijev školski zakon iz 1907. godine, koji je težio uniformnom obrazovanju, odnosno jedinstvenom školskom programu u Mađarskoj, u suštini je predstavljao početni korak od integracije ka asimilaciji i stvaranju jedinstvene mađarske nacije. Kada je 1910. godine na vlast došla Tisina Nacionalna stranka rada, Ugarska se već nalazila u krizi od koje su se vlasti branile represijom i ratnohušakačkom propagandom. S druge strane, vizija okupljanja Srba, ali i drugih Južnih Slovena oko Srbije, jačala je sa poredama srpske vojske u balkanskim ratovima 1912. i 1913. godine. Bez obzira na sve, navedeno srpsko stanovništvo Bačke, Banata, Baranje i Srema bilo je lojalno mađarskim vlastima do pred sam raspad Austrougarske monarhije, kada je bilo očito da će se formirati nove nacionalne države u Evropi.

Predosetivši u Srbiji prepreku za nemački prodor na istok i potencijalnu opasnost da Srbija postane Pijemont okupljanja južnih Slovena, austrijska ratna stranka, predvođena Konradom fon Hecendorffom /Konrad von Hoesendorf/ tražila je obračun sa južnim susedom. Ista se politička struja zalagala za trijalističko preuređenje monarhije u kojoj bi pored nemačke države Austrije i mađarske države Ugarske bila formirana i slovenska jedinica. Razlog razvoju trijalističke opcije svakako bi trebalo tražiti u onemogućavanju širenja jugoslovenske ideje, prvenstveno prekidom saradnje Srba i Hrvata u Ugarskoj, razbijanjem hrvatsko-srpske koalicije koja je imala većinu u Saboru Trojedne Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.

Nasilna smrt prestolonaslednika Franje Ferdinanda (Franz Ferdinand von Habsburg), pružila je priliku ratnoj stranci u Austrougarskoj monarhiji da nametne rat Kraljevini Srbiji koja je napadnuta 28. jula 1914. godine, tačno mesec dana nakon sarajevskog ubistva.

U želji da mobiliše srpsku javnost, ali i južne Slovene u Austro-ugarskoj monarhiji predsednik srpske kraljevske vlade Nikola Pašić odmah je sutradan, nakon započinjanja ratnih dejstava, nagovestio borbu srpske vojske za oslobađanje od agresora, ali je i najavio da će se srpska vojska boriti i za oslobađanje sve neslobodne braće Srba, Hrvata i Slovenaca. Taj ratni cilj Srbije proklamovan je Niškom deklaracijom od 7. decembra 1914. godine. Naredne godine od emigranata iz Austro-Ugarske osnovan je Jugoslovenski odbor koji je zajedno sa srpskom vladom radio na propagiranju ideje stvaranja jugoslovenske države na ruševinama Austro-ugarske monarhije. Predstavnici srpske vlade i Jugoslovenskog odbora koji je predvodio Ante Trumbić predvideli su uređenje buduće države kao ustavne i parlamentarne monarhije na čelu sa dinastijom Karađorđević. Krfska deklaracija trebalo je da bude protivteža Majskoj deklaraciji koju su doneli poslanici, članovi Jugoslovenskog kluba u bečkom Parlamentu. Majska deklaracija predviđala je formiranje jugoslovenske države u okviru Austro-ugarske monarhije.

Prelomni trenutak u Prvom svetskom ratu u vezi sa pitanjem očuvanja Dvojne monarhije predstavljalo je objavljivanje dokumenta o pravu naroda na samoopredeljenje u 14 tačaka

američkog predsednika Vudroa Vilsona (Woodrow Wilson), koji je proglašen 8. januara 1918. godine. Nakon probijanja Solunskog fronta, sredinom septembra 1918. godine bilo je očito da se Austro-ugarska monarhija neće održati. Jedna po jedna oblast se počinje odvajati, a 29. oktobra 1918. godine Hrvatski sabor je proglasio odvajanje Trojedne kraljevine od Austro-Ugarske. Narodno vijeće novoformirane Države Slovenaca, Hrvata i Srba je u Zagrebu 6. novembra 1918. godine nagovestilo ujedinjenje sa Kraljevinom Srbijom koje je realizovano 1. decembra 1918. godine u Beogradu.

Pošto je objavljen rata Srbiji, ugarske vlasti su zatvorile većinu srpskih predstavničkih tela i kulturno-prosvetnih institucija. Zbog navodne saradnje sa Narodnom odbranom internirane su vodeće srpske javne ličnosti i obustavljena je većina srpskih listova. Nakon što se srpska vojska povukla iz Srema 1914. godine, vlasti su streljale ugledne Srbe u Batajnici, Beški i drugim mestima. Represivne mere i promene raspoloženja Srba nakon velikih pobeda srpske vojske na Ceru i Kolubari doprinele su svrstavanju Vojvodana, zatečenih na ruskom frontu u redove dobrovoljačkih jedinica koje će kasnije biti pod komandom srpske vojske.

Antiratno raspoloženje u Austro-ugarskoj kulminiralo je tokom 1917. odnosno 1918. godine, a u Sremu se javlja zeleni kadar, paravojne formacije sastavljene od dezertera.

Ugarska vlada, izabrana novembra 1918. godine, predvođena Mihaljem Karoljiem (Károlyi Mihály) proglasila je republiku i pokušala nizom liberalnih mera prema manjinama da sačuva integritet države. Zakasneli pokušaji Karoljieve vlade da se Ugarska prekomponuje nisu naišli na odaziv, jer se u međuvremenu počinju formirati srpski narodni odbori s ciljem otcepljenja od Ugarske. Već 24. novembra 1918. godine Konferencija izaslanika mesnih odbora Narodnog vijeća u Rumi donosi odluku o direktnom priključenju Srema Srbiji, ako ne dođe do ujedinjenja jugoslovenskih zemalja. Sledećeg dana skupština u Novom Sadu je nakon trinaestodnevnog zasedanja donela odluku o otcepljenju Banata, Bačke i Baranje od Ugarske i prisajedinjenju Srbiji u okviru nove jugoslovenske države. Velikoj narodnoj skupštini u Novom Sadu prethodilo je formiranje srpskih i srpsko-bunjevačkih narodnih odbora po Vojvodini. Prvi bunjevačko-srpski narodni odbor započeo je sa radom u Subotici 27. oktobra 1918. godine, a na njemu su vodeću ulogu imale demokrate predvođene [Tihomirom Ostojićem](#), dok je Bunjevce predvodio župnik Blaško Rajić. Radikali Jaše Tomića su formirali srpski narodni odbor u Novom Sadu nedelju dana kasnije, a tokom novembra formirani su narodni odbori u većini gradova južne Ugarske gde paralelno deluju s mađarskim narodnim većima i Nemačkim narodnim većem koji nastoje da sačuvaju državni okvir Ugarske i mađarsku vlast u Vojvodini. Narodni odbor u Novom Sadu organizovao je sprovođenje izbora za Veliku narodnu skupštinu. Na hiljadu srpskih, bunjevačkih, hrvatskih, slovačkih i ostalih slovenskih građana birao se jedan poslanik, te je na osnovu toga odluku o priključenju Bačke, Banata i Baranje Srbiji donelo 757 poslanika, a među njima 578 Srba, 84 Bunjevca, 62 Slovaka, 21 Rusin, 3 Šokca, 2 Hrvata, 6 Nemaca i jedan Mađar. Dakle [Skupština u Novom Sadu](#) je imala krnji legitimitet, jer joj nisu prisustvovali autentični predstavnici mađarske, nemačke i rumunske zajednice u Vojvodini.

Na novosadskoj skupštini razrešena je dilema oko načina ulaska u jugoslovensku državu u nastajanju. Prevagnula je radikalna opcija direktnog priključenja Srbiji u odnosu na demokratsku opciju koja se zalagala za priznavanje Narodnog vijeća u Zagrebu preko kojeg bi se izvršilo ujedinjenje. Razlozi pobjede radikalne opcije bili su u opštem raspoloženju naroda, prisustvu pobjedničke srpske vojske na teritoriji Vojvodine od početka novembra i većem uticaju radikala u odnosu na demokrate u narodu.

Raspad Austro-Ugarske i stvaranje Kraljevine SHS predstavljali su suštinsku političku promenu u Vojvodini. Od 25. novembra 1918. godine do marta 1919. godine trajala je privremena prelazna faza vlasti. Narodna skupština u Novom Sadu izabrala je Veliki narodni savet kao predstavničko telo kojem je izvršni organ bila narodna uprava. Savet je činilo 50 članova koji su donosili uredbe, koje je sprovodila uprava podeljena u 11 odseka. Predsednik narodne uprave bio je radikal, dr Joca Lalošević. Uprava se prostirala na teritoriji Banata, Bačke i Baranje omeđene demarkacionom linijom, određenom Beogradskim primirjem.

Srpska vlada nije nikada priznala Narodnu upravu, a probleme u radu predstavljala je opstrukcija vlasti koju su činili stari mađarski kadrovi u upravi i sudstvu. Najizraženiji je bio nedostatak stručnih kadrova u školstvu, što je onemogućavalo promenu fizionomije škole, naročito na mađarskom i rumunskom jeziku. Nastojanja Narodne uprave da učvrsti svoju vlast odbijena su, a na traženje ministra predsednika vlade Kraljevine SHS Stojana Protića Narodna uprava je bila primorana da da ostavku i da svoje poslove preda centralnoj vlasti. Poslednja sednica Narodne uprave za Banat, Bačku i Baranju održana je 11. marta 1919. godine, a većina njenih odseka prebačeno je u Beograd, dok je deo ostao u Novom Sadu u okviru Ministarstva za Banat, Bačku i Baranju.

Pitanja:

1. Šta je dovelo do promene političke orijentacije Srba u Ugarskoj?
2. Ko je i kako zamislio trijalističko preuređenje Dvojne monarhije?
3. Kakav je bio odnos vlasti prema srpskom stanovništvu u Sremu 1914. godine?
4. Koja je odluka Konferencije u Rumi?
5. Ko je i kada započeo akciju za priključenje Južne Ugarske novoj jugoslovenskoj državi?
6. Koje su odluke Velike narodne skupštine u Novom Sadu?
7. Kako su se zvali organi vlasti u Banatu, Bačkoj i Baranji
Kako su izabrani predstavnici Vojvodine za Privremeno narodno predstavništvo?

Političke prilike između dva svetska rata

Odmah nakon ujedinjenja ispoljene su razlike u vezi sa tim pitanjem budućeg uređenja države. Naznake sukoba uočile su se već nakon sastanka predstavnika srpske vlade, članova Jugoslovenskog odbora i Narodnog vijeća u Ženevi 9. novembra 1918. godine. Tada je relativizovano pitanje monarhije i dinastije Karađorđević, a ostavljena je mogućnost uređenja države na federalnom principu, što nije odgovaralo srpskoj političkoj eliti i stvarnom stanju na terenu, gde je srpska vojska zaposela teritoriju buduće države.

Do izbora za Ustavotvornu skupštinu, vođenje državnih poslova regent Aleksandar Karađorđević je poverio Privremenom narodnom predstavništvu i Vladi koju je predvodio Stojan Protić, čime je zaobiđen Nikola Pašić kojem kralj nije oprostio pristajanje na Ženevsku deklaraciju. Regentovim ukazom ukinute su tek formirane pokrajinske uprave i bile su zamenjene odeljenjima centralne Vlade.

Velika narodna skupština za Banat, Bačku i Baranju, sazvana za 27. februar 1919. godine izabrala je 24 poslanika i isto toliko zamenika poslanika koji su prisustovali konstitutivnoj sednici Privremenog narodnog predstavništva, konstituisanog 1. marta iste godine. Pored 24 predstavnika Banata, Bačke i Baranje PNP su činili predstavnici starog saziva srpske Narodne skupštine, Narodnog vijeća iz Zagreba i predstavnici skupština iz Dalmacije, Bosne i Hercegovine i Crne Gore, ukupno 272 poslanika. Njihov zadatak je bio da pripreme izbore za Ustavotvornu skupštinu.

Na Velikoj narodnoj skupštini u Novom Sadu 27. februara ispoljena su neslaganja između radikala i demokrata. Dan pre održavanja sednice na sastanku Narodnog saveta, koji se bavio predlaganjem kandidata za PNP, radikali su tvrdili da sednica Saveta nije legalno sazvana i da se Skupštini želi nametnuti volja demokrata članova Saveta. Demokrata Petar Konjević tvrdio je da Savet ima legislativnu funkciju, te da on vrši izbor kandidata, a ne Skupština koju su radikali nezakonito sazvali. Ostavši u manjini, jedanaest predstavnika demokrata napustilo je sednicu Saveta, a preostalih osamnaest članova nastavilo je rad donevši odluku da je Narodna skupština nadležna za izbor poslanika. Skupština je sledećeg dana izabrala poslanike za Privremeno narodno predstavništvo mimo demokrata.

Vidovdanski poredak

Izbori za ustavotvornu skupštinu Kraljevine SHS održani su 28. novembra 1920. godine. Najveći broj poslaničkih mesta osvojile su Demokratska stranka (92) i Narodna radikalna stranka (91). Sledili su komunisti sa 59 poslanika i Hrvatska republikanska seljačka stranka sa 50 poslanika. Ostalih osamnaest izbornih lista osvojilo je preostalih 125 mesta u Parlamentu. Predstavnici neslovenskih manjina nisu imali biračko pravo.

Demokratska i Radikalna stranka su uz pomoć nekoliko manjih stranaka formirale parlamentarnu većinu i vladu zahvaljujući tome izglasan je Ustav na Vidovdan 28. juna 1921.

godine. Prema Ustavu, zemlja je bila ustavna parlamentarna monarhija sa centralistički uređenom upravom.

[Slika 43. Bista Vase Stajića ispred Matice srpske](#)
[Slika 44. Gradska kuća u Subotici](#)

Najuticajnija stranka u Kraljevini SHS, Narodna radikalna stranka imala je uz demokrate najveću podršku birača i na kasnijim izborima. Vojvođanski radikali su se ujedinili sa strankom Nikole Pašića odmah na početku stranačkog života u Kraljevini, a političku tradiciju imali su počevši od Srpske narodne radikalne stranke, koja je nosila to ime od 1891. godine, a formirana je nakon podele u Srpskoj narodnoj slobodoumnoj stranci 1887. godine. Vojvođanskim radikalima priključila se i većina članova Srpske narodne stranke i Zemljodilske stranke, koja je zastupala interese bunjevačkih veleposednika. Vodeće ličnosti stranke bili su Jaša Tomić, Joca Lalošević, Jovan Radonić, braća Manojlović itd.

Vojvođanske demokrate nastale su prisajedinjenjem Liberalne stranke (Srpske narodne slobodoumne stranke) Jugoslovenskoj demokratskoj stranci koja je osnovana maja 1919. godine u Sarajevu i kikindskih demokrata pod vođstvom [Vase Stajića](#) i Tihomira Ostojića. Stranci je pristupio manji broj članova Srpske narodne stranke. Demokrate su bile glavni zagovornici centralizma i unitarizma pod devizom stvaranja ujedinjenog jugoslovenstva, dok su se za razliku od njih radikali zalagali za očuvanje "plemenskih razlika" i partikularne interese Srba.

Na prvim izborima za ustavotvornu skupštinu izvestan značaj imala je Bunjevačko-šokačka stranka, koja se zalagala za autonomiju Vojvodine, ali se vremenom podelila na sekularno nacionalno krilo koje je od 1927. godine pristupilo Hrvatskoj seljačkoj stranci i klerikalno krilo Blaška Rajića koji je osnovao autonomističku Vojvođansku pučku stranku, koja je programski bila identična Slovenskoj ljudskoj stranci i Hrvatskoj pučkoj stranci.

Kada su 1923. godine manjine dobile mogućnost izlaska na izbore formirana je Mađarska stranka koja je vodila oportunu politiku prema vlastima saradjući uglavnom sa radikalima.

Od 1922. godine u političkom životu Vojvodine pojavila se Samostalna demokratska stranka koja se odvojila od demokrata, a okupljala je uglavnom Srbe, prečane odnosno Srbe iz nekadašnje Austro-ugarske monarhije.

Do zabrane rada nakon Obznane i Zakona o zaštiti države uticajna je bila i Komunistička partija Jugoslavije, koja je nastala od grupa levih mađarskih socijaldemokrata Pelagićevaca i učesnika Oktobarske revolucije u Rusiji.

Privredne prilike

Ulaskom u Kraljevinu SHS, Vojvodina je na ekonomskom planu doživela značajnu transformaciju. Od relativno ekonomski manje razvijenog dela Ugarske, ona uz Sloveniju postaje privredno najrazvijeniji deo države. Međutim, odmah su se ispoljili ograničavajući faktori razvoja, gubljenje ekonomskog zaleđa na severu, zbog stalno zategnutih odnosa Beograda sa Budimpeštom. Pored toga, Vojvodina je plaćala trostruko veći porez nego što je on bio određen u Srbiji. Kraljevina je imala slabo razvijeno unutrašnje tržište koje nije moglo apsorbovati tržišne

viškove Vojvodine, a izvoz je bio otežan zbog protivmera koje su druge zemlje preduzimale protiv zaštitnih carina, kojima se štitila domaća proizvodnja.

Industrijski razvijeni delovi države brže su se razvijali, što je rezultiralo ubrzanim razvojem Slovenije koja je imala dva i po puta brži rast industrijske proizvodnje od Vojvodine, a Hrvatska se razvijala gotovo dva puta brže. Bez rudnih bogatstava Vojvodina je bila manje interesantna stranim investitorima, a vojvođanska industrija bila je tehnološki zaostala, fabrike su uglavnom bile male, a poreklo kapitala špekulantsko. Najrazvijenija je bila prehrambena industrija, između ostalih su se isticale šećerane u Crvenki, Novom Vrbasu i Petrogradu (nekadašnji Veliki Bečkerek, danas Zrenjanin). Tradicionalno je bila razvijena industrija piva, zahvaljujući proizvodnji hmelja, u čemu su prednjačili Slovaci oko Bačkog Petrovca. Pored izvoza, hmelj je korišćen u domaćim pivarama u Pančevu, Vršcu, Bečkereku, Bečeju i Apatinu. Mlinska industrija zaostajala je kao i industrija mesa zbog gubitka tržišta u Mađarskoj. Fabrike su uglavnom imale zastarelu opremu, koja je davno bila izbačena u konkurentskim industrijama Austrije i Čehoslovačke. Veći deo fabrika bio je u rukama stranog kapitala pretežno sa područja bivše Austro-ugarske monarhije.

Finansijski kapital bio je usitnjen, banke su imale mnogo sitnih ulagača i štediša pa se vojvođansko bankarstvo nije moglo nositi sa hrvatskom konkurencijom.

Razvoj saobraćajne infrastrukture u Vojvodini je bio usporen zbog malog izdvajanja za javne radove iz državnog budžeta. Dok je u Srbiju i današnju Makedoniju investirano 63% svih sredstava za javne radove, u Vojvodini je to ulaganje iznosilo svega 4% i to u izgradnju mostova preko Dunava i Tise.

Kao izrazito poljoprivredna regija, Vojvodina je imala razvijenu proizvodnju ratarskih kultura, pre svega hlebnog žita, a pored toga gajen je ječam i industrijsko bilje.

Što se tiče poseda zemlje, u Vojvodini je bilo dve petine bezzemljaša, pored njih mnogo sitnih posednika zemlje, ali je bilo i krupnih poseda, naročito u Severnoj Bačkoj. Najveći zemljoposedi bili su podržavljeno gazdinstvo Belje, te Kotekovo i Elcovo imanje. Velike posede imale su i Pravoslavna i Rimokatolička crkva. Mnoštvo seoske sirotinje, optanti i nagrađivanje kolonista dobrovoljaca iz Prvog svetskog rata bili su jedan od razloga da se sprovede agrarna reforma, pored nastojanja da se usitni uglavnom strani veleposed.

Agrarna reforma započela je 1919. godine. Prvih godina agrarni interesenti dobijali su zemlju u jednogodišnji zakup, koji je vremenom postao četvorogodišnji, da bi tek 1931. godine zemlja bila dodeljivana seljacima u vlasništvo i to od tri do pet hektara. Dotadašnji veleposednici uspeali su da predviđeni supermaksimum od oko sedamdeset hektara povećaju tri puta, oslanjajući se na podršku političara koji su se protivili kolonizaciji. Ukupno je podeljeno oko 1.700.000 hektara zemlje, a zemlju su dobile porodice dobrovoljaca, nešto preko deset hiljada, ostali kolonisti oko četiri hiljade porodica, preko hiljadu i po optanata, takođe i autokolonisti, izbeglice i bezemljaši preko dve hiljade porodica. Nedosledno sprovedena, reforma je izvedena polovično i razvukla se sve do početka Drugog svetskog rata. Agrarnom reformom nisu bili obuhvaćena pripadnici nacionalnih manjina.

Sredinom dvadesetih godina počinje kriza u poljoprivredi koja se naročito osetila nakon što je Velika svetska ekonomska kriza sa zakašnjenjem zahvatila i jugoslovensku privredu.

Država je bila prinuđena da otpiše enormne dugove seljacima, što je urušilo bankarski sistem u zemlji.

Vojvodina je, u međuratnom periodu imala blizu 38 hiljada zanatskih radnji ili više od jedne četvrtine svih zanatskih radnji u predratnoj Jugoslaviji. U zanatskoj proizvodnji je bilo zaposleno preko 70 hiljada radnika, dvostruko više nego u industriji. Kvalifikaciona struktura zanatskih radnika bila je sedam puta bolja nego radnika u industrijskoj proizvodnji.

Trgovina u Vojvodini bila je najrazvijenija, što je doprinelo osnivanju produktne i efektne berze u Novom Sadu i berze poljoprivrednih proizvoda u Somboru.

Evidentno skroman napredak vojvođanske privrede u međuratnom periodu, kojeg karakteriše potpuno zanemarivanje poljoprivrede, ipak nije narušio vodeću ulogu Vojvodine, koja je uz Sloveniju ostala ekonomski najrazvijeniji deo države. Iako u recesiji, privreda Vojvodine bila je interesantnija stranim investitorima od nerazvijenih delova zemlje, pa je po glavi stanovnika u Vojvodini uloženo 124 dinara, a na primer u Srbiji i Makedoniji 110 dinara stranog kapitala. Pred početak Drugog svetskog rata jačao je uticaj nemačkog kapitala preko kreditne organizacije "Agrarija" koja se oslanjala na brojno i bogato nemačko stanovništvo Vojvodine. Nemci su činili nešto preko petine stanovništva Banata, Bačke i Baranje, a posedovali su trećinu zemljišta, trećinu zanatskih radnji, gotovo polovinu industrijske proizvodnje i 30% finansijskog kapitala.

Vojvodina nakon zavodaženja šestojanuarskog režima

Tokom dvadesetih godina prošlog veka Kraljevina SHS prolazila je kroz stalnu društvenu i političku krizu. Spolja su je ugrožavali italijanski iredentizam i mađarski revizionizam. Na unutrašnjem planu najznačajniji politički problem bio je tzv. hrvatsko pitanje, odnosno nastojanje Hrvata da im se prizna nacionalna osobenost i teritorija, što je ugrožavalo unitarističko-centralistički koncept uređenja države. Privredna nerazvijenost i kulturna zaostalost praćene agrarnim krizama dovele su zemlju u rastrojstvo, što je kralj Aleksandar nastojao da reši zavodaženjem lične vlasti. Povod monarhističkoj diktaturi bilo je ubistvo vođa Hrvatske seljačke stranke u Narodnoj skupštini u Beogradu 1928. godine. Diktatura je proglašena 6. januara 1929. godine, a već oktobra 1929. godine proglašena je promena imena zemlje u Kraljevina Jugoslavija, čime je kralj želeo da spreči dalje međunacionalne političke sukobe propagirajući ideju integralnog jugoslovenstva. Obračunavši se sa opozicijom, novi režim se oslonio na mlađe projugoslovenski orijentisane kadrove u Jugoslovenskoj akciji, Narodnoj odbrani i drugim režimskim organizacijama.

U vreme diktature u Vojvodini je profesor Pravnog fakulteta u Subotici Fedor Nikić, pokrenuo režimski list "Jugoslovenski dnevnik". Sličnu uređivačku politiku imali su vršačka "Vojvodina", "Jugoslovenska straža" iz Pančeva, "Graničar" iz Kanjiže i "Domovina" iz Bečeja. Diktaturi su prišli pojedini manjinski političari poput vođe Mađarske stranke Gabora Santoa (Szántó Gábor) i novinara Mihalja Brodija (Bródi Mihály), a kod Nemaca podršku diktaturi pružala je grupa oko Nikole Haslingera (Hasslinger). Podršku režimu pružila su braća Ivković, Ivandekić, prvaci Hrvatske seljačke stranke. U Subotici je 1931. godine održan skup Jevreja u

znak podrške kralju Aleksandru. Snažnu podršku režimu pružale su sportska organizacija Soko Kraljevine Jugoslavije i udruženje studenata "Jugoslovenski akademski klub".

U želji da uguši pokrajinske partikularizme, vlada, koju je predvodio general Petar Živković, ukinula je 3. oktobra 1931. godine dotadašnju podelu na oblasti, pa je zemlja podeljena na devet banovina. Vojvodina i Šumadija našle su se u okviru Dunavske banovine sa sedištem u Novom Sadu. Ekonomska kriza, koja je zahvatila zemlju početkom tridesetih godina, te donošenje oktroisanog Ustava 1931. godine obodri su opoziciju koja se okupila 1932. godine u Zagrebu u okviru Seljačko-demokratske koalicije. Tada su predstavnici opozicije obelodanili "Zagrebačke punktacije" koje se, između ostalog, zalažu za formiranje pokrajina od kojih je jedna trebalo da bude Vojvodina. Sastanku u Zagrebu prisustvovao je dr Duda Bošković iz Samostalne demokratske stranke, lider vojvođanskog pokreta.

Nakon ubistva kralja Aleksandra 9. oktobra 1934. godine, uspostavljeno je namesništvo na čelu sa knezom Pavlom Karađorđevićem. S namesničkim režimom slabi diktatura i jača opozicija, koja se u Vojvodini okupila oko Vojvođanskog pokreta, u kojem su pored samostalnih demokrata bili Hrvatska seljačka stranka predvođena Josipom Đidom Vukovićem, Mađari oko Imre Nađa (Nagy Imre) dok je Slovake predvodio Janko Buljik (Janko Bulík). Ujedinjenoj opoziciji priklonio se deo demokrata i nezadovoljni radikali da bi se suprotstavili na izborima Jugoslovenskoj radikalnoj zajednici tadašnjeg predsednika Vlade Milana Stojadinovića. Na parlamentarnim izborima 1938. godine opozicija je postigla veliki uspeh osvojivši 45% glasova birača značajno uzdrnavši Stojadinovićev režim.

Veliki uspeh opozicije na izborima, kao i oslanjanje Stojadinovićeve Vlade na fašističke sile Nemačku i Italiju, te potpisivanje Konkordata sa Vatikanom, oslabili su vladu u tolikoj meri da je Stojadinović odstupio. Novi premijer Dragiša Cvetković je, za razliku od prethodnika, bio spreman za dogovor sa Hrvatima. Rezultat te spremnosti je potpisivanje sporazuma o formiranju Banovine Hrvatske 26. avgusta 1939. godine. Kompromisni način rešavanja hrvatskog pitanja izazvao je nezadovoljstvo srpske političke elite, jer je razbijena njihova suprematija oličena u unitarističko-centralističkom uređenju države, a prevladalo je mišljenje da su Hrvati dobili previše teritorija. S druge strane, većina hrvatskih političara smatrala je da je Hrvatska dobila premalo, jer u sastav Banovine nije ušla Boka Kotorska i severozapadna Bačka sa Suboticom. Sporazum sa Hrvatima predstavljao je početak kraja vojvođanske koalicije jer su je napustile samostalne demokrate, dok se vođstvo HSS u Vojvodini podelilo na somborsko krilo koje se zalagalo za autonomiju Vojvodine i subotičko krilo koje je tražilo priključenje Banovini Hrvatskoj. Svakako najvažniji razlog urušavanja Vojvođanskog pokreta je bio početak Drugog svetskog rata, koji je doprineo nacionalnoj homogenizaciji i zatvaranju naroda Vojvodine u sopstvene okvire, a pitanje autonomije Vojvodine postalo je drugorazredno političko pitanje.

Pitanja:

1. Koje su stranke bile najuticajnije u Vojvodini, kakav je bio njihov odnos prema manjinama i kada manjine dobijaju biračko pravo?
2. Šta je ograničavalo razvoj vojvođanske privrede?
3. Koliko je porodica dobilo zemlju agrarnom reformom posle Prvog svetskog rata i šta se reformom želelo postići?
4. Kakve su promene nastale uvođenjem diktature?

5. Kakav je odnos političkih partija prema ustavnom statusu Vojvodine?
6. Šta je Vojvođanski pokret i kakve je ciljeve imao?
7. Kada i zbog čega Vojvođanski pokret zapada u političku krizu?

Vojvodina u Drugom svetskom ratu

Odbijanje vojnog vrha Kraljevine Jugoslavije da prihvati pristupanje zemlje Trojnom paktu fašističkih sila koje je Vlada Dragiše Cvetkovića potpisala 25. marta 1939. godine manifestovalo se vojnim pučem u Beogradu koji je izveden noću sa 26. na 27. mart 1941. godine. Masovne demonstracije podrške pučističkoj Vladi generala Dušana Simovića dale su povod nacističkom fireru Adolfu Hitleru da naredi opšti napad Nemačke i nemačkih saveznika na Jugoslaviju.

Rat u Jugoslaviji počeo je 6. aprila 1941. godine bombardovanjem Beograda, a istovremeno je započelo okupaciono komadanje zemlje. [Tokom rata Vojvodina je podeljena na tri okupacione uprave.](#) Srem se našao u okviru tzv. Nezavisne države Hrvatske (NDH) koja je proglašena 10. aprila u Zagrebu. Pozivajući se na proglašenje NDH, vlasti u Budimpešti izvršile su okupaciju Bačke i Baranje, napadom na Jugoslaviju 12. aprila 1941. godine, a ove regije su pripojene Mađarskoj 16. decembra iste godine. Zbog izglednog sukoba dvaju saveznika Mađarske i Rumunije oko Banata, Nemci su stavili ovu oblast pod formalnu vlast kvislinške srpske vlade generala Milana Nedića, dok su vlast u Banatu imali domaći Nemci Folksdojčeri.

Ubrzo nakon okupacije, vlasti su započele represalije nad srpskim, jevrejskim i ciganskim stanovništvom i antifašistima bez obzira na nacionalnost, što je doprinelo početku oružanog otpora već prve godine rata. U Petrogradu je na dan nemačkog napada na Sovjetski Savez 22. juna 1941. godine Pokrajinski komitet SKJ doneo je odluku o započinjanju pripreme za ustanak. Uskoro je formiran Štab partizanskih odreda Vojvodine, da bi prvi sukobi sa neprijateljem započeli u Banatu. Tokom 1941. godine formirano je više partizanskih odreda, (petrogradski, melenački, mokrinski, kumanački i drugi) u srednjem i severnom Banatu. Posebno je dejstvovao Južnobanatski odred. Akcije banatskih partizana svele su se na prepade manjih vojnih i policijskih jedinica, diverzije pruga i mostova i paljenje žita. Nakon odmazde nemačkih vlasti, sedište otpora prebačeno je u Srem.

Otpor okupacionim jedinicama u Bačkoj bio je složeniji od onog u Banatu, jer su mađarske vlasti zavele strog režim, deportujući koloniste u logore, hapseći komuniste i druge političke protivnike, i kažnjavajući građane za sitnice. Centar otpora u Bačkoj bila je Šajkaška, a za otpor su pripremani Slovaci u Petrovcu i Kisaču. Borcima su se pridružili komunisti mađarske nacionalnosti predvođeni Erneom Kišom (Kiss Ernő). Rešeni da uguše pobunu okupatori su izvršili tzv. raciju januara 1942. godine kada je stradalo više hiljada Srba, Jevreja i Roma u Šajkaškoj i Novom Sadu. Protiv stradanja civilnog stanovništva ustao je poslanik mađarskog parlamenta Endre Bajči Žilinski (Bajcsy-Zsilinszky Endre).

Partizanski pokret u Sremu aktivirao se tokom septembra 1941. godine. Temeljnije pripremljen, zahvaljujući prirodnim uslovima za borbu na Fruškoj gori i u Bosutskim šumama, pokret u Sremu imao je veći zamah nego u Banatu i Bačkoj. Vodeću ulogu u partizanskom pokretu imali su komunisti među kojima su bili i bivši zatvorenici sremskomitrovačkog zatvora koje su partizani oslobodili. Akcije Frušogorskog i podunavskog odreda izazvale su represalije i užasan teror koji je vršen od strane ustaške policije tokom avgusta 1942. godine. Vođa ustaške policije Viktor Tomić odgovoran je za smrt više od 6 hiljada stanovnika Srema. Prilikom ove

akcije stradali su vodeći kadrovi partizanskog pokreta u Sremu, komandant Štaba Đorđe Marković i komesar Stanko Paunović.

Tokom 1942. godine partizanske jedinice u Sremu su reorganizovane i uvrštene su u Treću operativnu zonu Hrvatske. Deo partizanskih jedinica prebačen je u Bosnu. Naredne godine sremski partizani u Bosni formirali su Prvu i Drugu vojvođansku brigadu. Nakon što se komandni kadar Glavnog štaba NOP-a za Vojvodinu prebacio iz Bosne u Srem, partizanski pokret je dobio na brojnosti, pa su pokušaji uništenja partizanskih jedinica ostali bez uspeha. U akcijama tzv. čišćenja terena od partizana, po okrutnosti posebno se isticala SS "Handžar divizija".

Približavanje jedinica Crvene armije granici Jugoslavije primoralo je Nemce da pokušaju uništiti otpor u Sremu, no njihova ofanziva pod imenom «Žitni cvet» jula 1944. godine završava bez uspeha. Dolazak sovjetske armije na granicu između Jugoslavije i Rumunije septembra 1944. godine osnažio je partizanski pokret u Banatu koji je oslobođen do sredine oktobra kada jedinice Crvene armije i NOV prelaze u Bačku. Subotica je oslobođena već 10. oktobra, a Novi Sad 23. oktobra nakon čega se formira 51. vojvođanska divizija u čiji sastav su ušle brigade "Jan Žižka" i "Petefi" sastavljene od Slovaka i Mađara. Od novembra 1944. godine vođene su teške borbe sa Nemcima u Baranji. Jedinice NOVJ bile su popunjene golobradim mladićima iz Vojvodine koji su masovno izginuli u bici na Batini. Sredinom aprila 1945. godine probijen je Sremski front, a rat za narode Jugoslavije završava se 15. maja, nedelju dana nakon kapitulacije nemačke vojske.

Tokom Drugog svetskog rata stradalo je stanovništvo svih nacionalnosti. Najviše žrtava koje su stradale od okupacionih snaga i oružanih formacija NDH bilo je srpskog, jevrejskog i romskog porekla. Tokom 1944. i 1945. godine stradalo je nemačko stanovništvo koje je proterano iz zemlje ili odvođeno u logore, gde su mnogi ubijeni. Mađarsko stanovništvo Vojvodine masovno je stradalo tokom oktobra i novembra 1944. godine. Prema popisu stanovništva iz 1931. godine u Dunavskoj banovini živelo je 18.518 Jevreja ili 0,77%. Smrtno je stradalo 15.343 Jevreja, a preostali Jevreji iz Vojvodine uglavnom su napustili zemlju i preselili se u Izrael.

Pitanja:

1. Kako je izvršena okupaciona podela Vojvodine?
2. Navedi partizanske odrede u Banatu.
3. Kako se razvijao NOP u Sremu 1941. godine?
4. Koje su akcije okupatorske jedinice preduzimale protiv stanovništva i političkih protivnika?
5. Kada je oslobođena Vojvodina?
6. Ko je predvodio mađarske komuniste u ustanku ?

Istorijske ličnosti

[Endre Bajči Žilinski \(1866 – 1944\)](#) pravnik i političar. Početkom tridesetih godina počinje da izražava svoja antinemačka raspoloženja, kada i piše knjigu *Nacionalni radikalizam* u kojoj ističe kao glavni cilj mađarske spoljne politike ostvarenje mađarsko-srpskohrvatskog pomirenja i saradnje. Početkom februara 1940. dolazi u Beograd, gde se održavao sastanak ministara spoljnih poslova Balkana. Tada je, po nalogu [Pala Telekija](#), imao zadatak da ispita da li na jugoslovenskoj strani postoji želja za mađarsko-jugoslovenskim zblizavanjem.

Tokom 1941. piše knjigu *Naša sudbina i mesto u Evropi* u kojoj insistira na balkansko-podunavskoj federaciji, odnosno konfederaciji. Već 11. aprila 1941. upućuje protest Hortiju (Horthy) što je Mađarska napala Jugoslaviju. Raciju iz 1942. nazvao je pogromom. Hortiju je pisao: „U Mađarskoj se odigralo, bez sudske presude, masovno klanje sa punom odgovornošću vojnika i žandara, to je najnečovečnije i najnemađarskije masovno ubijanje, to je tako strahovita greška i takav potres mađarskog pravnog poretka protiv čega mora svaki čestiti Mađar da digne glas“. U decembru 1942. u mađarskom parlamentu iznosi zahtev da se vinovnici za raciju najstrože kazne. Posle dolaska na vlast Ferenc Salašija (Szálasi), oktobra 1944. Žilinskog, hapse i streljaju 25. decembra 1944.

Kornel Senteleki (Szenteleky Kornél) (1893-1933) pesnik, pisac, prevodilac, lekar.

Ličnost koja nakon raspada Austro-Ugarske 1918. godine, prvo zastupa tezu o postojanju zasebne književnosti Mađara u Vojvodini, drugačije od opštemađarske književnosti koja je, usled istorijskih okolnosti krenula putevima posebnog razvoja. Bio je uveren da su mađarske književnosti po jeziku i kulturi rođena braća, ali ih u novim okolnostima zanimaju drugi ciljevi i problemi.

Sa Jožefom Debrecenijem (Debreceni József) 1928. godine preveo je i uredio antologiju modernog srpskog pesništva pod naslovom: *Bažalikom – Bosiljak*. U antologiju su svrstali 77 pesama, 32 srpska pesnika, pretežno predstavnike srpskog simbolizma. Senteleki je sastavio i prvu antologiju mađarske književnosti u Jugoslaviji *Pod bagremima* (Akácok alatt) 1933. godine.

O antologiji Bosiljak, Senteleki u predgovoru piše: „...Cilj nam je da upoznamo mađarske čitaoce sa najnovijim srpskim lirskim pesništvom. Upoznati ih sa onim osećajima, mislima, željama i suzama koje se rađaju u dušama srpskih pesnika...“

[Pal Teleki \(Teleki Pál\)](#) (1879-1941), geograf i političar. Bio ministar spoljnih poslova 1920. i ministar prosvete 1938. Uoči rata bio je predsednik vlade u vreme kada je Mađarska uz pomoć Nemačke nastojala da ostvari svoje revizionističke ciljeve. Već tada je slovio za probritanski orijentisanog političara koji je upozoravao da će oslonac Mađarske na nemačku politiku doneti samo katastrofu. Bio je zagovornik i balkansko-podunavske saradnje. U tom kontekstu može se razumeti njegovo zalaganje za jugoslovensko-mađarski sporazum o saradnji iz decembra 1940. Posle dvadesetsedmomartovskih demonstracija bio je svestan da će Nemačka vojno reagovati protiv Srba. Kao moralni poraz svoje politike, iako o tome postoje kontroverzna mišljenja, izvršio je samoubistvo 3. aprila 1941. napisavši u oproštajnom pismu: „Mađarska je pogazila reč o večnom prijateljstvu sa Jugoslavijom iz kukavičluka. Stali smo na stranu nitkova, bićemo lešinari – najprljavija nacija. Nisam to sprečio – kriv sam.“

Vojvodina nakon završetka Drugog svetskog rata

Posle završetka Drugog svetskog rata, nova jugoslovenska država Demokratska Federativna Jugoslavija, koja je od 29. novembra 1945. godine nosila naziv Federativna Narodna Republika Jugoslavija, razvijala se pod vođstvom komunista koji su izvršili radikalne promene u društvenoj, političkoj i ekonomskoj sferi. Sprovedena je nacionalizacija, agrarna reforma, uz utvrđivanje zemljišnog maksimuma i druge mere kojima je podržavana imovina bogatog sloja stanovništva i stranog kapitala. Nakon jedinih višestranačkih izbora na kojima se komunistima koji su izašli s listom Narodnog fronta Jugoslavije, suprotstavila demokratska opozicija bez liste, s "ćoravom" kutijom, zemlja je i formalno ušla u blok država pod kontrolom Sovjetskog Saveza. Ukinuta je monarhija, višepartijski sistem i zavedena je "diktatura proletarijata".

U novu federativnu jugoslovensku državu Vojvodina je ulazila sa nedefinisanim položajem i granicama. Na drugom zasedanju AVNOJ-a u Jajcu nije razmatrana autonomija određenih područja države, a ozbiljne dileme kojoj će federalnoj jedinici, Srbiji ili Hrvatskoj, pripasti Vojvodina prestaju nakon što je vođa komunista maršal Josip Broz Tito izjavio marta 1944. godine da će Vojvodina pripasti onome za koga se opredeli narod. S obzirom na to da su većinu građana Vojvodine činili Srbi, komunistički vođa iz Vojvodine Jovan Veselinov najavio je decembra 1944. godine želju Vojvodana da se priključe Srbiji. Na sednici Narodnooslobodilačkog odbora Vojvodine 6. aprila 1945. godine u Novom Sadu doneta je odluka o priključenju Vojvodine Srbiji. Na trećem zasedanju AVNOJ-a održanom avgusta 1945. godine u Beogradu ponovljena je **volja naroda koji žive u Vojvodini** da se pokrajina priključi federalnoj Srbiji. Delegaciju NOO Vojvodine činili su Jovan Veselinov, župnik Blaško Rajić, prota Alimpije Popović, Vasa Stajić, Pal Šoti (Sóti Pál), Aleksandar Moč itd. Pre toga, na osnivačkom Kongresu Komunističke partije Srbije, koji je održan maja 1945. godine izvršeno je ujedinjenje partijskih organizacija Srbije, Vojvodine i Kosova i Metohije. Ustavima FNRJ od 1946. godine, Ustavnom NR Srbije od 1947. godine i Statutom Vojvodine 1948. godine rešen je ustavni status Vojvodine. Vojvodina je definisana kao autonomna pokrajina u sastavu Republike Srbije, ali je u Veću naroda FNRJ imala i svoje posebne poslanike.

Političke prilike nakon rata

Privid političkog pluralizma koji su od novih vlasti u Jugoslaviji zahtevali zapadni saveznici, pobednici nad fašizmom, prevaziđen je nakon parlamentarnih izbora održanih 11. novembra 1945. godine kada je ubedljivu pobedu odnela lista Narodnog fronta pobedivši opoziciju sa osmostrukom razlikom. Demokratska opozicija, predvođena Milanom Grolom, ubrzo se pasivizirala i nestala sa političke scene.

Nova država suočila se sa razrušenom infrastrukturom i uništenom privredom. Poljoprivredi je nedostajala radna snaga nakon proterivanja tristotine hiljada Nemaca iz Vojvodine. Već 23. avgusta 1945. godine donet je Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji kojim je oduzeta zemlja od krupnih i srednjih zemljoposjednika i dodeljena agrarnoj sirotinji i

kolonistima iz planinskih krajeva, nenaviknutim na obradu zemlje u novim uslovima. Da bi se prehranilo stanovništvo, vlasti su uvele obavezni otkup tržišnih viškova koji je naročito pogodilo vojvođanske poljoprivrednike. Naviknuti na inokosna imanja, vojvođanski seljaci su terani u zadruge što je potpuno dezorganizovalo tržište poljoprivrednih proizvoda. Merama prinudnog otkupa u Vojvodini je otkupljeno 47% svih prinudno otkupljenih količina žitarica u zemlji.

U ekonomskim promenama došlo je do podržavljenja privatne svojine (nacionalizacije) u svim privrednim granama, izuzev poljoprivrede. Kao deo tih procesa preduzete su i mere konfiskacije imovine – ekonomsko kažnjavanje svih saradnika okupatora, ratnih zločinaca i naročito nemačke manjine, čija je imovina gotovo u celosti konfiskovana, jer se smatralo da je u celini bila na strani okupacionih režima.

Nakon **proterivanja nemačke** nacionalne grupe iz zemlje i prestanka pritisaka na građane mađarske nacionalnosti novembra 1944. godine, međunacionalni odnosi u novoj državi uveliko su harmonizovani i oslonjeni na ideje bratstva i jedinstva. Manjine su dobile pravo na obrazovanje i informisanje na vlastitom jeziku.

Nakon sukoba sa Sovjetskim Savezom i državama Informacionog biroa, posle rezolucije Informacionog biroa od 28. juna 1948. godine, zemlja je bila dovedena u stanje potpune izolacije, što je prinudilo vlast da pristupi, pored ekonomskih razloga potpunoj centralizaciji državne uprave. Započet je proces kolektivizacije zemlje i njeno podržavljenje. Formiraju se seljačke radne zadruge kao osnovna forma proizvodnje na selu. Od toga se odustaje već 1950. godine.

Od 1950. godine uvodi se sistem socijalističkog samoupravljanja, a Ustavnim zakonom, proglašenim 1953. godine, od počinje i proces dublje decentralizacije državnog sistema. Od 1955. godine opštine postaju lokalni organi vlasti sa određenim ingerencijama. Ustavom iz 1963. godine usvojen je proces decentralizacije, naročito prema republikama. Od druge polovine 1967. godine započinje radikalnije proces deetativizacije i jačanje republika. Ustavnim amandmanima iz 1967. godine, pa zatim 1968. i 1971. godine, autonomne pokrajine Vojvodina i Kosovo i Metohija postaju konstitutivni delovi Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.

Ustavom, koji je proglašen 21. februara 1974. godine, potvrđen je novi status pokrajina, koji će doprineti bržem razvoju Vojvodine, ali i otvoriti mnogo sporova između pokrajina i Republike Srbije. U suštini spora bilo je nastojanje da se degradira dostignuti stepem autonomnosti pokrajina i povrati centralistička vlast republike nad njima.

Početak sedamdesetih godina prošlog veka obeležen je političkim sukobima u vrhu vladajućeg Saveza komunista Jugoslavije, koji se u Hrvatskoj manifestovao obračunom sa nacionalistima u okviru Masovnog pokreta, koji se zalagao za što je moguće veću emancipaciju Hrvatske. U Srbiji je naredne 1972. godine sa političke scene uklonjena grupa takozvanih anarho-liberala koja se zalagala za modernizaciju privrede i decentralizaciju države. Sukobi u okviru partije iskorišćeni su za političke čistke, koje su ujedno značile i padanje u potpunu anonimnost i besperspektivnost poraženih. Među onima koji su morali da se uklone bili su čelnici vojvođanskih komunista Mirko Čanadanović i Miloš Radojčin.

[Slika 48. Dragiša Brašovan- Zgrada Pokrajinskog izvršnog veća, nekadašnja Banovina](#)

[Slika 49. Sreten Stojanović- Spomenik revoluciji na Iriškom vencu](#)

Doba političke, društvene i ekonomske krize i raspada zemlje

Usporeni privredni razvoj SFRJ nakon neuspele privredne reforme započete 1965. godine najavio je početak dugotrajne društvene i ekonomske krize koja će pratiti zemlju do njenog raspada 1991. godine. Težnje za emancipacijom republika, ali i pokrajina, izražene su u Ustavu iz 1974. godine. Odredbama Ustava, Socijalistička Autonomna Pokrajina Vojvodina je dobila elemente državnosti sa neodređenim statusom u Socijalističkoj Republici Srbiji. Vojvodina je u to vreme imala zakonodavnu vlast oličenu u Skupštini, izvršnu vlast koju je vršilo Izvršno veće SAPV i najvišu sudsku vlast preko Ustavnog suda i Vrhovnog suda Vojvodine. Jedina ingerencija Republike ostala je u domenu unutrašnjih poslova.

Nakon demonstracija u Prištini 1981. godine započinje sve jača aktivnost albanskih separatističkih krugova, što je iskorišćeno za promovisanje politike smanjenja ingerencija pokrajina. Dolaskom na vlast rukovodstva Saveza komunista Srbije na čelu sa Slobodanom Miloševićem 1987. godine, pod izgovorom zaštite ugroženih Srba i Crnogoraca na Kosovu, promoviše se politika koja je kao konačan rezultat imala raspad zemlje. Partijsko rukovodstvo Srbije obračunalo se sa tzv. autonomašima u Vojvodini nakon "jogurt revolucije" u Novom Sadu 1989. godine smenjivanjem "autonomaškog" rukovodstva pokrajine, na čelu sa Boškom Krunićem i Stevanom Šogorovim, koje su zamenili perjanice "antibirokratske" revolucije u Vojvodini: Mihalj Kertes, Radoman Božović i drugi. Nakon referenduma koji je održan 1. i 2. jula 1990. godine donet je Ustav Socijalističke Republike Srbije kojim su predviđene političke slobode, odnosno otvorena je mogućnost stranačkog organizovanja i višepartijskih izbora. Prvi parlamentarni izbori u socijalističkoj Srbiji održani su 23. decembra 1990. godine i na njima je ubedljivo pobedila vladajuća Socijalistička partija Srbije.

Raspadom SKJ 1989. godine kriza jugoslovenske federacije bližila se svom vrhuncu. Nastojanje komunističkih rukovodstava Slovenije i Hrvatske da se država preuredi na konfederalnom principu izazvalo je reakciju srpskog komunističkog rukovodstva, koje je pod izgovorom zaštite srpskog naroda u drugim republikama zahtevalo potpunu promenu političkog sistema u državi, ostavljajući u suštini dilemu: ili snažna centralizovana Jugoslavija, ili proširena Srbija. Separatistička rukovodstva u drugim republikama nakon sprovedenih referenduma proglasila su državnu nezavisnost, što je dovelo do ratova na prostoru bivše Jugoslavije između 1991. i 1995. godine i stvaranja novih država sa prostora bivše SFRJ. Srbija i Crna Gora ujedinjuju se u Saveznu Republiku Jugoslaviju koja je kasnije prerasla u savez država – Državnu zajednicu Srbija i Crna Gora.

Istovremeno, u Vojvodini traje razgradnja pokrajinskih institucija, Skupština i Izvršno veće Vojvodine bile su onemogućeni u obavljanju i onih poslova koji su im pripadali i po novom Ustavu Republike Srbije.

Nakon napada NATO avijacije na Saveznu Republiku Jugoslaviju, režim Slobodana Miloševića gubi podršku biračkog tela u Srbiji. Na izborima za Saveznu Skupštinu, Skupštinu Vojvodine i opštinskim izborima 24. septembra 2000. godine, do tada vladajući SPS do nogu je potučen od Demokratske opozicije Srbije na čelu sa dr Zoranom Đinđićem. DOS za Vojvodinu ja nadmoćno pobedio na pokrajinskim izborima, pa je u Skupštinu Vojvodine izabrano 116 poslanika DOS-a, dva iz SPS-a i dvojica nezavisnih kandidata.

Prvi značajan dokument koji je Skupština Vojvodine donela u sazivu od 2000. godine bila je Platforma o ostvarivanju ustavnih ovlašćenja AP Vojvodine sa načelima za buduće ustavno uređenje pokrajine. Zatim je 14. decembra 2001. godine Skupština AP Vojvodine utvrdila i dostavila predlog Zakona o utvrđivanju određenih nadležnosti autonomne pokrajine (Omnibus zakon) koji je Republička skupština izglasala 2002. godine.

Do promena 2000.-te godine pripadnici nacionalnih zajednica u Vojvodini imali su mogućnost školovanja, informisanja i negovanja kulturne baštine na maternjem jeziku, ali isključivo u okviru individualnih građanskih prava bez posebne zaštite kolektivnih manjinskih interesa. Nakon što je Savezna Republika Jugoslavija pristupila Okvirnoj konvenciji za zaštitu prava i sloboda nacionalnih manjina Saveta Evrope i u skladu sa Konvencijom donetim saveznim Zakonom o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, nacionalnim zajednicama je omogućeno formiranje nacionalnih saveta. Nacionalni saveti se staraju o službenoj upotrebi jezika, obrazovanju, informisanju, zaštiti kulturne baštine i razvoju kulturnih institucija nacionalnih manjina. Nacionalne savete čija su sedišta u Vojvodini, do septembra 2005. godine formirali su Mađari, Slovaci, Hrvati, Rumuni, Rusini, Bunjevci i Ukrajinci.

Pitanja:

1. Kada je doneta odluka o priključenju Vojvodine Srbiji?
2. Kada su održani prvi izbori nakon završetka Drugog svetskog rata i koje su promene u zemlji nastale?
3. Kada je donet Zakon o agrarnoj reformi i kako je ona sprovedena? Da li su i nacionalne manjine dobile zemlju? Šta su seljačke radne zadruge?
4. Kada se počinje uvoditi socijalističko samoupravljanje?
5. Kojim Ustavom AP Vojvodina postaje konstitutivni deo SFRJ?
6. Koje godine je započela Privredna reforma SFRJ?
7. Koje godine se dogodila "Jogurt revolucija"?
8. Kada su održani prvi parlamentarni izbori u SR Srbiji?
9. Koje godine počinju ratovi na prostoru bivše SFRJ?
10. Kada su održani izbori na kojima je odneo pobedu DOS za Vojvodinu?
11. Koje su nacionalne zajednice do sada formirale nacionalne savete?

[Slika 50. Zgrada Skupštine AP Vojvodine](#)

[Slika 51. Stepenište i hol ispred Velike sale Skupštine Vojvodine](#)

Obrazovanje

Posle Prvog svetskog rata u Vojvodini je primenjivan srpski Zakon o osnovnim i srednjim školama, pa su dotadašnje opštinske i bogoslovske škole podržavljene.

Nastava se, pored srpskog jezika, obavljala i na jezicima manjina uz obavezno učenje državnog jezika. Nisu otvarane posebne škole za manjine, već samo odeljenja na jezicima manjina, koja su morala imati 30 učenika. Pored gimnazija, postojale su građanske srednje škole trgovačkog, industrijsko-zanatskog i poljoprivrednog usmerenja.

Iako je još u XIX veku vladika Platon Atanacković tražio osnivanje srpskog univerziteta u Južnoj Ugarskoj, prva visokoškolska institucija u Vojvodini osnovana je tek nakon rata. Pravni fakultet u Subotici počeo je sa radom 1920. godine kao sastavni deo Beogradskog univerziteta. Na njemu su počeli univerzitetsku karijeru poznati profesori Đorđe Tasić, Mihailo Konstantinović, Mijo Mirković itd. U međuratnom periodu, najznačajnija kulturna institucija vojvođanskih Srba, [Matica srpska](#), lutala je između nastojanja da edukuje široke narodne mase i nastojanja da se bavi naukom i umetnošću u Vojvodini. Izlazio je iz štampe Letopis, Glas Matice srpske i druge publikacije.

Nakon Drugog svetskog rata proširena je mreža srednjih škola. Pripadnici manjina imali su mogućnost školovanja na maternjem jeziku u osnovnim školama na mađarskom, slovačkom, rumunskom, rusinskom i češkom jeziku. Gimnazije, učiteljske škole i škole za vaspitače školovale su učenike pored srpskog i na mađarskom, slovačkom, rumunskom, rusinskom i hrvatskom jeziku (ukinuto krajem pedesetih godina).

Od viših škola, postojale su više pedagoške, više komercijalne, više upravne i više mašinske škole. Prvi fakulteti Univerziteta u Novom Sadu bili su Poljoprivredni i Filozofski, da bi im se redom priključili do početka šezdesetih godina: Pravni, Tehnološki, Medicinski, Mašinski i Ekonomski fakultet u Subotici.

Danas Univerzitet ima 14 fakulteta, a gde je to izvodivo, nastava se drži i na jezicima manjina. Na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu postoje katedre za mađarski, slovački, rumunski i rusinski jezik, na Učiteljskom fakultetu u Somboru budući učitelji se školuju na srpskom, mađarskom i slovačkom jeziku, a na Učiteljskom fakultetu u Vršcu na srpskom i rumunskom jeziku.

Problemi nastave na manjinskim jezicima

I pored svih nastojanja Pokrajine da se očuva i razvije nastava na manjinskim jezicima, evidentno je opadanje broja učenika u odeljenjima na mađarskom, slovačkom, rusinskom i rumunskom jeziku. Uzroci ove pojave su niski natalitet, a u skladu sa tim manji broj đaka uopšte, mešoviti brakovi u kojima se roditelji najčešće odlučuju da im se deca školuju na većinskom jeziku i uverenje nekih roditelja da će im deca imati kvalitetnije školovanje ako pohađaju nastavu

na većinskom jeziku. Kretanje broja učenika na manjinskim jezicima od 1997. do 2002. godine prikazano je na sledećim tabelama.

[Slika 52. Platon](#)

[Slika 53. Lazar Stojković, prvi rektor Univerziteta u Novom Sadu](#)

[Slika 54. Momčilo Tapavica-Matica srpska](#)

PREGLED OBUHVATA UČENIKA MAĐARA OSNOVNIM OBRAZOVANJEM

Školska godina	1997/98.	1998/99.	1999/00.	2000/01.	2001/02.
Broj učenika mađarske nacionalnosti u osnovnim školama	27.303	26.723	24.827	23.722	23.873
Školuje se na mađarskom jeziku	21.670	21.711	20.161	19.210	19.095
Školuje se na srpskom jeziku	5.633	5.012	4.666	4.512	4.778
Uče mađarski jezik sa elementima nacionalne kulture	1.732	1.788	2.285	2.360	2.073

PREGLED OBUHVATA UČENIKA SLOVAKA OSNOVNIM OBRAZOVANJEM

Školska godina	1997/98.	1998/99.	1999/00.	2000/01.	2001/02.
Broj učenika slovačke nacionalnosti u osnovnim školama	5.239	4.990	4.875	4.542	4.742
Školuje se na slovačkom jeziku	3.909	3.674	3.731	3.468	3.548
Školuje se na srpskom jeziku	1.330	1.316	1.144	1.074	1.194
Uče slovački jezik sa elementima nacionalne kulture	834	770	702	677	786

PREGLED OBUHVATA UČENIKA RUMUNA OSNOVNIM OBRAZOVANJEM

Školska godina	1997/98.	1998/99.	1999/00.	2000/01.	2001/02.
Broj učenika rumunske nacionalnosti u osnovnim školama	2.447	2.518	2.517	2.411	2.448
Školuje se na rumunskom jeziku	1.564	1.617	1.569	1.524	1.517
Školuje se na srpskom jeziku	883	901	948	887	931
Uče rumunski jezik sa elementima nacionalne kulture	183	198	271	258	210

PREGLED OBUHVATA UČENIKA RUSINA OSNOVNIM OBRAZOVANJEM

Školska godina	1997/98.	1998/99.	1999/00.	2000/01.	2001/02.
----------------	----------	----------	----------	----------	----------

Broj učenika rusinske nacionalnosti u osnovnim školama	1.491	1.488	1.625	1.238	1.404
Školuje se na rusinskom jeziku	733	721	764	630	761
Školuje se na srpskom jeziku	758	767	861	608	643
Uče rusinski jezik sa elementima nacionalne kulture	358	372	402	299	236

Štampa i elektronski mediji i Vojvodini

Između dva svetska rata štampa u Vojvodini je mnogobrojna, ali za razliku od vremena pre Prvog svetskog rata njena uloga u društvu nije tako značajna. Tiraži listova su bili mali, većina listova se gasila nakon svega nekoliko brojeva. Vodeću ulogu kod čitalačke publike preuzimaju listovi iz prestonice. Pored režimskih listova u doba diktature pokrenuto je ili je od ranije izlazilo više dnevnika na srpskohrvatskom jeziku od kojih se do rata održao novosadski *Dan*. Ugledni subotički dnevni list na mađarskom jeziku *Bácskai Hírlap*, poznat po liberalnoj uređivačkoj politici nije izdržao konkurenciju populističkog dnevnika *Napló*-a. U Novom Sadu je izlazio *Reggeli Újság*. Od nemačkih listova značajni su bili novosadski *Deutsches Volksblatt* i *Deutsche Zeitung*.

Nakon Drugog svetskog rata pokrenuta je *Slobodna Vojvodina*, koja je prerasla u *Dnevnik* i *Hrvatsku riječ*, koja od dnevnog lista postaje nedeljnik, a krajem pedesetih biva preimenovana u *Subotičke novine*. Već četrdesetih godina pokrenuti su manjinski listovi od pokrajinskog značaja koji postoje i danas čiji su osnivači nacionalni saveti manjina. *Magyar Szó* je dnevnik na mađarskom jeziku, a pored njega izlazi i nedeljnik *Hét Nap. Hlas ľudu* je nedeljnik na slovačkom jeziku i značajna izdavačka kuća, kao što je to *Руске слово* na rusinskom i *Libertatea* na rumunskom jeziku. Skoro je obnovljena *Hrvatska riječ* i pokrenut romski list *Them*.

Danas u Pokrajini izlazi 62 lista od kojih 45 lokalnog karaktera, među kojima su poznatiji *Pančevačke novine*, *Zrenjanin*, *Subotičke novine*, *Somborske novine* i mitrovačke *Sremske novine*. Nakon drugog svetskog rata osnovan je Radio Novi Sad, a danas u Vojvodini radio-program emituje stotinak radija. Televizija Novi Sad osnovana je 1979. godine i poput Radio Novog Sada emituje program na srpskom jeziku i na jezicima manjina. U Vojvodini danas emituje program 31 televizija i radi dvadeset i dve kablovske TV.

Pitanja:

1. Ko je prvi tražio osnivanje srpskog univerziteta na teritoriji današnje Vojvodine?

2. Kako se zove prvi fakultet u Vojvodini i kada je osnovan?
3. Koliko fakulteta ima Univerzitet u Novom Sadu i na kojim jezicima se održava nastava?
4. Ko je bio prvi rektor Univerziteta u Novom Sadu?
5. Na kojim jezicima se pohađa nastava u školama u Vojvodini?
6. Navedi najpoznatije manjinske listove u Vojvodini?

Književnost

Književnost u Vojvodini u XX veku prolazila je kroz različite epohe koje su određivale pravac kojim su brodili književnici. Međuratni period obeležen je političkim, društvenim i ekonomskim krizama, novim totalitarnim političkim pokretima što je kod književnika toga vremena stvaralo teskobu, sa kojom su se oni nosili vraćanjem u prošlost putem nacionalnog romantizma, ili su odbacivanjem bilo kakve tradicije tražili potpuno nove puteve. Neposredno nakon Drugog svetskog rata razvija se socijalno angažovana književnost čiji su glavni predstavnici bili Jovan Popović u srpskoj i Ervin Šinko (Sinkó Ervin) u mađarskoj književnosti u Vojvodini. Međutim, već deceniju kasnije književnici se vraćaju estetskim vrednostima koje pretpostavljaju društvenim potrebama toga vremena.

Vojvođansku književnost na srpskom jeziku između dva svetska rata obeležilo je više autora među kojima se posebno ističu Miloš Crnjanski, Isidora Sekulić i Veljko Petrović.

Miloš Crnjanski je rođen u Čongradu 1893. godine, a školovao se u Temišvaru, Novom Sadu i Beču, gde je studirao filozofiju i istoriju umetnosti. Prvi svetski rat je proveo na frontovima u Galiciji i na Soči. U međuratnom periodu bio je diplomata u Berlinu. Početkom rata otišao je u London da bi se tek 1965. godine vratio u zemlju. Crnjanski je pisao romane, drame i eseje u kojima se provlači senzualna i patetična lirska nota. Najpoznatija dela su mu *Lirika Itake*, *Dnevnik o Čarnojeviću* i *Seobe*, za koje je dobio nagradu SANU.

Isidora Sekulić je pisala eseje među kojima su najpoznatiji *Pisma iz Norveške*, *Zapisi* i *Saputnici*. Istančanog stila, Isidora Sekulić se posebno bavila analizom trenutka.

Veljko Petrović je rođen u Somboru 1884. godine, studirao je pravo u Pešti. Bavio se novinarstvom i politikom. Njegova književna dela karakterišu patriotizam i žal za minulim vremenima. Pisao je pesme, pripovetke i eseje. Najpoznatija dela su mu *Rodoljubive pesme*, *Varljivo proleće* i *Pomerene savesti*.

Poseban pečat međuratnoj književnosti dao je **Dušan Vasiljev** koji je živio svega dvadeset i četiri godine. Sa sedamnaest godina teško je oboleo od malarije kao austro-ugarski vojnik na italijanskom frontu. Njegova zbirka pesama *Čovek peva protiv rata* jedan je od najjačih apela za mir u celokupnoj istoriji književnosti na ovim prostorima.

Miroslav Mika Antić se rodio u Mokrinu 1932. godine. Bio je novinar *Pančevca* i *Dnevnika* gde je uređivao kulturnu rubriku. Pored toga, Mika Antić je bio glavni i odgovorni urednik časopisa *Ritam* koji se bavio džez i zabavnom muzikom. Antić je bio

pesnik, romanopisac, dramski pisac, filmski scenarist, režiser, slikar i izdavač. U stalnom tragalaštvu u umetničkim vrstama i tematskim opredeljenjima ostao je prvenstveno u sećanju kao dečji pesnik. *Plavi čuperak* je verovatno najpoznatija zbirka pesama za decu. Zajedno sa Ferencom Feherom (Fehér Ferenc) napisao je *Boje i reči* na srpskom i mađarskom jeziku; a sa Janom Labatom (Ján Labát) izdao je dvojezičnu antologiju vojvođanske poezije *Rovina spieva – Raspevana ravnica*.

Vasko Popa je rođen u Grebencu u Banatu 1922. godine. Liričar, koji je spojio folklorni izraz i nadrealizam, obeležen groteskom i dosetkama. Među delima izdvajaju se *Od zlata jabuka*, *Ponoćno sunce*, *Oči Sutjeske* i *Kora*.

Među književnicima u Vojvodini koji su pisali na srpskom jeziku poznati su Aleksandar Tišma, Stevan Raičković, Boško Petrović, Žarko Vasiljević, Mladen Leskovac, Franja Petrinović i mnogi drugi.

Književnost Mađara u Vojvodini izvanredno je bogata i raznovrsna. Nakon završetka Prvog svetskog rata isticao se **Kornel Senteleki** koji je pisao apstraktno, lišen svake tradicije. Sredinom tridesetih godina dvadesetog veka pokrenut je časopis *Út* (put) koji je objavljivao dela avangardnih pisaca, a nakon toga se pokreću časopisi *Kalangya* (avantura) i *Híd* (most). Svojim stvaralaštvom u to vreme isticao se prozaist **Janoš Herceg** (Herceg János). Herceg je bio urednik više časopisa i prevodilac. Pisao je novele i romane. U međuratnom periodu posebno mesto zauzeo je lirski novelist Karolj Sirmai (Szirmai Károly). Nakon Drugog svetskog rata razvila se društveno angažovana književnost čiji su predstavnici bili humorista i skeptik Laslo Gal (Gál László), Janoš Urban (Urbán János), Ištvan Latak (Laták István) i drugi. Pedesetih godina razvija se književnost egzistencije koja je okrenuta traženju smisla života da bi deceniju kasnije okupila veći broj književnika oko *Symposiona*, koji su kritički pisali o društvenoj stvarnosti. Tada, svoju afirmaciju postižu romansijeri Ištvan Domonkoš (Domonkos István) i Oto Tolnai (Tolnai Ottó). Nadrealističkim temama bavila se poznata glumica Katalin Ladik postavljajući visoke pesničke zahteve. Književnik, novinar i publicista Laslo Vegel (Végel László) piše prepoznatljivim, prostim i istrošenim rečenicama. Dramaturgijom se bavio Ferenc Deak (Deák Ferenc) koji je nagrađivan za svoje drame na Sterijinom pozorju. Poznatija dela su mu pesme *Ponoćni ribar* i novele *Rekvijem* i *Koreni*. Dramom su se bavili Nandor Gion (Gion Nándor) (*Virágos katona* i *Testvérem*), Janoš Herceg i **Ferenc Feher**. Feher je pisao na mađarskom i srpskom jeziku, a poznata dela su mu *Unuci* kmetova, *Moj zečić* i druga. Poznati pisac Janoš Banjai (Bányai János), uz Bori Imrea, bavio se istorijom mađarske književnosti u Vojvodini.

Zoltan Čuka (Csuka Zoltán) (1901-1984). Mađarski ekspresionistički pesnik, najaktivnija ličnost u književnosti jugoslovenskih Mađara i najznačajniji prevodilac srpske književnosti na mađarski jezik. Naizmenično živeo u Mađarskoj i Jugoslaviji. Na osnovu njegovih prevoda mađarsko čitalaštvo je upoznalo klasike srpske književnosti: *Nečistu krv* Borisava Stankovića, *Na Drini ćuprija* Ive Andrića, *Seobe* Miloša Crnjanskog, dela Branislava Nušića, Jakova Ignjatovića i *Gorski vjenac* Petra Petrovića Njegoša. Autor je i *Istorije književnosti jugoslovenskih naroda* (1963). Svojim radom dao je veliki doprinos razvoju mađarsko-jugoslovenskih i srpskih odnosa.

Prvi značajniji vojvođanski pisac na slovačkom jeziku bio je pripovedač i romansijer **Jan Čajak** (Ján Čaják) koji je opisivao siromaštvo ovdašnjih Slovaka. **Jan Čajak mladi** autor je poznatih pripovedaka *Zorka Tumanova* i *Zypa Cupak*. Pripovedač Vladimir Hurban Vladimirov

(Vladimír Hurban Vladimírov), poznat je po drami *Zem*. Među slovačkim piscima istaknuto mesto zauzimaju Jan Kmeč (Ján Kmeť) , Mihaj Babinka, Vićazoslav Hronjec (Viťazoslav Hronec) i Jan Labat.

Rumunsku mikro-književnost u Vojvodini, kako ju je nazvao poznati rumunski pisac **Radu Flora**, obeležili su Mihaj Avramesku (Mihai Avramescu), Niku Čobanu (Nicu Ciobanu) i pesnikinja Florika Štefan (Florica Ștefan). Istorijom književnosti pored Radu Flore bavio se i Jon Balan (Ion Bălan). Čuveni pesnik Vasko Popa je pedesetih godina prošlog veka uređivao književni dodatak nedeljnika *Libertatea*.

Rusinsku književnost između dva svetska rata obeležio je **Gavril Kostelnik** (Гавриїл Костельник), autor dela *Iz mog sela*. Poznati rusinski pisci su Nikola Kočiš (Микола Кочиш), Julijan Tamaš (Юлијан Тамаш) i Janko Ramač (ЯнкоРамач).

U književnosti na hrvatskom jeziku u Vojvodini istaknuto mesto zauzimaju pesnik Aleksa Kokić, sakupljač narodnog književnog blaga Balint Vujkov, a nakon Drugog svetskog rata poznati pisci su **Petko Vojnić Purčar**, Milovan Miković i Vojislav Sekelj. Prevođenjem sa i na mađarski jezik bavio se pesnik i novelist Lazar Merković.

Pitanja:

1. Kada je osnovana Televizija Novi Sad i na kojim jezicima emituje program?
2. Navedi najznačajnija dela Miloša Crnjanskog.
3. Navedi najznačajnija dela Isidore Sekulić.
4. Navedi najznačajnija dela Veljka Petrovića.
5. Navedi najznačajnije delo Dušana Vasiljeva.
6. Navedi najznačajnija dela Vaska Pope.
7. Navedi dela koja je Miroslav Antić napisao zajedno sa Ferencom Feherom i Janom Labatom.
8. Koji su najznačajniji književni časopisi na mađarskom jeziku pokrenuti u međuratnom periodu?
9. Navedi dela Ferenc Deaka.
10. Navedi poznate slovačke pisce iz Vojvodine.
11. Ko je tvorac sintagme mikroknjiževnost?

Scenska umetnost

Prva pozorišna predstava u Vojvodini odigrana je u Sremskim Karlovcima 1734. godine. Nacionalni teatar Srpsko narodno pozorište u Novom Sadu otvoreno je 1861. godine. Zgrada pozorišta je izgorela 1928. godine, a tek 1981. godine otvoreno je [novo pozorište u Novom Sadu](#) koje odgovara potrebama ovakve institucije. Kada je izgorela pozorišna zgrada Lazara Dunderskog, pozorišna umetnost u Vojvodini zamire jer je novosadska pozorišna trupa pripojena Osijeku, a ni drugi veliki grad u Vojvodini, Subotica, nije imala stalnu pozorišnu ekipu.

Nakon Drugog svetskog rata pozorišni život Vojvodine obogaćen je otvaranjem više teataru: Narodno pozorište u Somboru, pozorište "Toša Jovanović" u Zrenjaninu, pozorište "Sterija" u Vršcu, te pozorišta u Sremskoj Mitrovici, Pančevu, Bačkoj Topoli, a Novi Sad dobija još dve pozorišne scene: Novosadsko pozorište i Pozorište mladih.

Srpsko narodno pozorište u Novom Sadu i Narodno pozorište u Subotici dobijaju operu, a od 1950. godine, zahvaljujući entuzijazmu balerine i koreografa Marine Olenjine, SNP je formirao baletski ansambl.

Od pozorišnih manifestacija u Vojvodini izdvajaju se Sterijino pozorje i Susreti pozorišta Vojvodine. Među glumcima koji su svojim glumačkim ostvarenjima obeležili međuratni period istakli su se: Olga Životić, Branko Tatić, Ljubica Ravaši itd. Posleratno glumište obeleženo je ostvarenjima Mire Banjac, Stevana Šalajića, Dobrile Šokice, Dragoljuba Milosavljevića-Gule, Ivana Hajtla i mnogih drugih iz novosadskih pozorišta. Subotičku pozorišnu scenu krasili su Geza Kopunović, Eva Bačlija, Mirko Huska, Danilo Čolić itd. Dok je Subotica imala operu isticali su se reditelj Milan Asić i solo sopran Jelka Asić. Među somborskim glumcima posebno su se isticali Marko Tasić i Velimir Subotić, u Sremskoj Mitrovici Franja Živni, u Vršcu Tihomir Paunović i Ivan Vukov, te Sava Damjanić u Zrenjaninu. Među glumcima koji su vrhunska ostvarenja izvodili na mađarskom jeziku poznati su Piri Fazekas (Fazekas), Paula Hek (Heck), Šandor Šanta (Sánta Sándor), Laslo Silađi (Szilágyi László), Bela Garai (Garay Béla), Laslo Pataki (Pataki László), Jožef Veršegi (Versegi József), Đerđ Feješ (Fejes György), Jene Ferenci (Ferenci Jenő) itd. Muzičku scenu Novog Sada obogatili su vokalni solisti Dragutin Burić, Ozren Bingulac, Olga Bruči, Zdenka Nikolić, Rudolf Nemet, Vladan Cvejić itd.

Među dečjim pozorištima dugu tradiciju imaju Dečje pozorište iz Subotice i Pozorište lutaka iz Zrenjanina.

Pred raspad SFRJ u Subotici je promovisan projekat Ljubiše Ristića *Kazalište, Pozorište, Gledališće, Teatar – KPGT*, kao pokušaj obnavljanja jedinstvene pozorišne scene na prostorima bivše Jugoslavije.

Pored drame na mađarskom jeziku novosadskog pozorišta i Narodnog pozorišta u Subotici, te radio-drame na mađarskom jeziku, postoje i profesionalna pozorišta na drugim jezicima manjina: Slovačko vojvođansko pozorište u Bačkom Petrovcu, Rusinski narodni teatar "Petar Riznič Đađa" u Ruskom Krsturu i scena na rumunskom jeziku pozorišta "Sterija" u Vršcu.

Muzička umetnost

Muzički život u Vojvodini početkom XX veka uglavnom se razvijao u amaterskim horovima. U međuratnom periodu mladi muzičari se školuju u muzičkoj školi "Isidor Bajić" u Novom Sadu, Muzičkoj školi u Subotici i Somboru. Subotica je u to vreme imala Gradski simfonijski orkestar, a Novi Sad Filharmoniju. Nemerljiv doprinos razvoju muzičke umetnosti u Vojvodini dali su umetnici i muzički pedagozi koji su delovali u drugoj polovini XIX veka: Aleksandar Morfidis Nisis, Jovan Paču i Mita Topalović. Pomenute je nasledila generacija Isidora Bajića i Karela Napravnika.

Isidor Bajić je rođen u Kuli 1878. godine, Muzičku akademiju završio je u Budimpešti. Kao profesor Gimnazije u Novom Sadu 1909. godine osnovao je Muzičku školu koja nosi njegovo ime. Bajić je pokrenuo Srpski muzički list i utemeljio je Srpsku muzičku biblioteku. Najpoznatija su mu dela opera *Ivo od Semberije*, komadi sa pevanjem *Seoska lola*, *Čučuk Stana* i drugi. Blizak narodnom duhu, Bajićev opus se poistovećuje sa narodnim pesmama, kao na primer pesma *Jesen stiže, dunjo moja*.

Čeh **Karel Napravnik** ostavio je dubok trag kao muzički pedagog u Vršcu i Subotici. Među kompozitorima rođenim u Vojvodini istaknuto mesto zauzima **Petar Konjović** rođen u Čurugu 1883. godine. Poput Bajića, Konjović je okrenut nacionalnom romantizmu, a najpoznatija dela su mu opere *Ženidba Miloševa*, *Knez od Zete* i *Vilin veo*. Konjović je osnivač Muzikološkog instituta u Beogradu.

Petrovaradinac **Svetolik Pašćan** je završio studije muzike u Zagrebu. Bio je profesor muzike i dirigent SNP-a i jedan od osnivača Novosadske filharmonije. Subotičanin **Erne Kiralj** (Király Ernő) afirmisani trubač, proslavio se kao član gradskog i pozorišnog orkestra u Novom Sadu. Pedesetih godina prošlog veka bio je muzički urednik Radio Novog Sada i rukovodilac muzikološkog odeljenja Vojvođanskog muzeja. Pisao je kompozicije za orkestar, kompozicije za dečje horove i kantate. Pored Milana Vlajina i Radmile Petković, Kiralj se bavio izučavanjem muzičkog života vojvođanskih manjina.

Dvojica značajnih muzičkih umetnika rođenih u Vojvodini Josif Marinković i Milenko Pavlović su svojoj umetničku afirmaciju ostvarili u Beogradu.

Pored ozbiljne muzike, značajnu ulogu imala je narodna muzika, a Vojvođani posebno cene tamburaše od kojih su najpoznatiji bili Subotičanin Pera Tumbas Hajo i Bečejac Janika Balaž. Repertoarom bunjevačkih narodnih pesama proslavio se Zvonko Bogdan sve hitajući ka salašima na severu Bačke na svome mrkovu.

Počeci pop i rok-muzike u Vojvodini vezani su za Omladinski festival u Subotici, a danas se mladi ljubitelji muzike okupljaju na novosadskom Exit-u, koji okuplja najveći broj umetnika u ovom delu Evrope.

U pop i rok-muzici istaknuto mesto zauzimaju Đorđe Balašević i Kornelije-Bata Kovač. **Đorđe Balašević** je rođen u Novom Sadu, karijeru je započeo 1977. godine u grupi *Žetva*, a već sledeće godine osnovao je grupu *Rani mrz*. Od 1982. godine započinje solo karijeru koja traje do današnjih dana. U svojim pesmama ističe ideju mira, tolerancije i laloškog mirnog i dremljivog poimanja stvarnosti.

Kornelije-Bata Kovač afirmisao se sedamdesetih godina kao frontmen *Korni grupe*, a kasnije kao muzički producent *Riblje čorbe*, *Poslednje igre leptira*, *Bajage* i mnogih drugih poznatih grupa i solo-muzičara. Njegov LP *Dvojni identitet* bavi se pitanjem dvojnog nacionalnog osećanja koji Kovač razrešava porukom da treba biti svoj, ali i deo sveta u stalnim promenama.

Poznatije vojvođanske grupe tokom sedamdesetih i osamdesetih godina bile su *Laboratorija zvuka*, *Pekinška patka*, *Instant karma* i drugi. Od novijih grupa ističu

se *Atheist rap*, *Love hunters*, *Oružjem protivu otmičara*, *Veliki prezir*, *Eva Braun* itd. Međunarodnu slavu postigli su vojvođanski rok muzičari Silvester Levai (Lévay Szilveszter), Gabor Lendel (Lengyel Gábor) i Lajko Felix (Lajkó Félix).

Likovna umetnost

Krajem XIX i početkom XX veka Vojvodina je izgubila primat u kulturi među Srbima. Privlačnost Beograda kao državnog sedišta i univerzitetskog centra doprinela je odlasku autora iz Vojvodine u Beograd. Tome je prethodila nemogućnost likovnih umetnika da se probiju u konzervativnoj i inertnoj sredini, koja je teško prihvatila modernu koja je posredno stizala iz Minhena i Budimpešte. Pokušaji slikara da razbiju tradicionalne okvire, poput Danice Jovanović, nisu uspeali.

Početkom veka je umro poslednji veliki pripadnik romantizma Aksentije Marodić, a u likovnoj umetnosti vodeću ulogu preuzeli su stvaraoci koji su svoju umetnost izražavali kroz akademski realizam: Đorđe Krstić, [Uroš Predić](#), Paja Jovanović i Stevan Aleksić. Nijedan od ovih umetnika rođenih na tlu današnje Vojvodine nije ostao u zavičaju, ali su neka od njihovih dela nastala na tlu Vojvodine. Krstić je naslikao ikonostas Crkve u rodnom Čeneju, Uroš Predić je autor ikonostasa Crkve u Bečeju, Perlezu, rodnom Orlovatu, Crkve manastira Grgeteg, patrijaršijske kapele u Sremskim Karlovcima i drugih. Paja Jovanović, autor "Seobe Srba", ikonopisao je ikonostase Crkve u Dolovu, Saborne Crkve u Novom Sadu i Saborne Crkve u Sremskim Karlovcima.

Za razliku od slikara, u arhitekturi krajem XIX i početkom XX veka odvija se proces modernizacije. Arhitekta Vladimir Nikolić projektovao je Vladičanski dvor u Novom Sadu, Patrijaršijski dvor i bogosloviju u Karlovcima, palatu baronice Jović u Bečeju. Izvanredni primeri mađarske secesije su Gradska kuća u Subotici arhitekata Jakaba i Komora, koja je završena 1912. godine i dela Ferenc Rajhla: sinagoga i [Rajhlova palata](#) takođe u Subotici.

U međuratnom periodu punu umetničku afirmaciju ostvarili su Sava Šumanović i Milan Konjović. [Sava Šumanović](#) je rođen u Vinkovcima 1896. godine, školovao se u Parizu kod Anre Lota i u prvoj fazi svoga stvaralaštva priklonio se radikalnom kubizmu da bi se sa geometrijskih oblika prebacio na boje (*Pijani brod*). Od kada se nastanio u Šidu, njegove slike postaju brda boje koje autor neštedimice nanosi kao na slikama *Let u Šidu* i *Pejsaž pod suncem*.

Somborac **Milan Konjović** školovao se u Pragu, Beču i Nemačkoj. U mladosti se izražavao kroz kubizam, a kasnije prelazi na čistu boju. Ovaj samosvojni umetnik je u maniru kolorističkog ekspresionizma naslikao neka od svojih najpoznatijih dela *Moj atelje*, *Pijana ulica*, *Žetva* itd. Konjović je u rodnom Somboru osnovao Muzej i Galeriju koja nosi njegovo ime.

U generaciji koja se formirala pred sam rat ističe se Milivoje Nikolajević. Školovao se u Beogradu. Kao retko ko, Nikolajević je bio posvećen crtežu koji je maštovit u kompoziciji i poetičan.

Pored Nikolajevića, pred rat se afirmišu Stojan Trumić, **Jožef Ač** (Ács József) i **Tivadar Vanjek** (Vanyek). Trumić je pristalica jakih boja za razliku od Vanjeka čiji je kolorit prigušen. Stilski samosvojan, Vanjek opisuje sirovu atmosferu vojvođanskog predela. Jožef Ač je inspirisan koncentričnim krugovima sunca. Pored slikarstva, Ač se bavio grafikom i slikarstvom.

Nakon Drugog svetskog rata umetnosti je namenjena funkcija podizanja kulturnog nivoa radničke klase. Stoga se ređaju izložbe po vojvođanskim mestima i osnivaju umetničke kolonije. Pored Galerije Matice srpske u posleratnom periodu na značaju dobijaju Galerija Milana Konjovića i manifestacija Likovna jesen u Somboru, Galerija Save Šumanovića u Šidu i Likovni susreti u Subotici.

U poslednjih pola veka istakli su se vojvođanski slikari: majstor akvarela Bogomil Karlavaris, slikari pejzaža Milan Kečić, Milan Kerac, Dušan Mašić, Boško Petrović itd. Poznati grafičari su Arpad Balaž (Balázs Árpád), Ankica Oprešnik, a vajari Jovan Soldatović, Radmila Graovac, Sava Halugin, Ana Bešlić, Eugen Kočiš itd.

Svetsku slavu stekla je **Kovačička škola** naivnog slikarstva, a pre svega svetski poznata imena Martin Jonaš (Jonáš), Zuzana Halupova (Chalupová) i Jan Knjazovic (Ján Kňazovic). Pored ove škole, na ceni je i **Uzdinska škola** naive, među kojima se ističu Marija Balan (Maria Bălan) i Anujka Maran (Anuica Măran). Obe su ove škole započele sa radom zahvaljujući pregalaštvu slikara Boška Petrovića i Emerika Feješa. Originalnošću se ističe slikarstvo u tehnici slame koje je nastalo u bunjevačkim selima oko Subotice.

Pitanja:

1. Kada je podignuta zgrada SNP-a u Novom Sadu?
2. Koje ime nosi pozorište u Vršcu?
3. Ko je osnovao baletski ansambl SNP-a?
4. Ko je obeležio pozorišnu scenu Novog Sada?
5. Šta je to KPGT?
6. Koje su pozorišne scene manjina?
7. Ko je autor opere "Ivo od Semberije"?
8. Ko je autor opere "Knez od Zete"?
9. Čime se bavio Erne Kiralj?
10. Ko su najpoznatiji vojvođanski tamburaši?
11. Navedi najpoznatije vojvođanske rokere.
12. Navedi predstavnike akademskog realizma u Vojvodini.
13. Ko je projektovao sinagogu u Subotici?
14. Kada i gde je rođen Sava Šumanović?
15. Ko je osnovao muzej i galeriju u Somboru?
16. Koje su dve poznate škole naivnog slikarstva u Vojvodini?

Kulturne manifestacije

Nezamenjivu ulogu u čuvanju, negovanju i razvoju kulture manjina u Vojvodini imaju nacionalno-kulturne i kulturno-prosvetne institucije. Rezultati njihovog rada prezentuju se kroz razne manifestacije koje po pravilu okupljaju najveći broj stvaralaca i publike.

Neprekinuta nit kulturnog stvaralaštva Mađara u Vojvodini uslovljena je kontinuiranim razvojem školstva na mađarskom jeziku, izlaženjem dnevnog i nedeljnih listova, dečjih i omladinskih listova (na primer: *Mézeskalács* i *Jó Pajtás*), časopisa za kulturu (*Híd*, *Üzenet* i drugi). Nakon Drugog svetskog rata aktivne su pozorišne scene na mađarskom jeziku Novosadskog pozorišta, Narodnog pozorišta u Subotici i nekada je postojala radio- drama na Radiju Novog Sada. Pored profesionalne umetnosti razvijena je i amaterska kulturna delatnost građana Vojvodine mađarske nacionalnosti. Od 1996. održavaju se susreti amaterskih pozorišta vojvođanskih Mađara. Najznačajnije folklorne manifestacije su: Festival mađarskog igračko-folklornog i muzičkog stvaralaštva Vojvodine *Durindó* i *Gyöngyösbokréta*, koji se održavaju od 1962. godine, Pokrajinski susret folkloraca Vojvodine u Subotici. U Subotici se, od 2002. godine u Mađarskom kulturnom centru *Népkör* održava međunarodni festival koji sadrži smotru mađarskog folkloru za decu i odrasle i druge kulturno-umetničke programe.

Pored profesionalne umetnosti, vojvođanski Slovaci imaju vrlo razvijenu amatersku kulturu. Pozorišni amateri okupljaju se u Gložanu, a od folklornih festivala najznačajniji je Festival slovačke muzike i folkloru *Tancuj, tancuj*. Središnja kulturna manifestacija Slovaka u Vojvodini, koja se organizuje od 1919. godine su *Slovačke narodne svečanosti* u organizaciji Matice slovačke. Centralna proslava se održava u Bačkom Petrovcu, a pored toga kulturna događanja se odvijaju u Kulpinu, Bačkoj Palanci, Staroj Pazovi i Kisaču, Kovačici, Selenči i Pivnicama. Na svečanostima se prikazuju dostignuća u slikarstvu, folkloru, sportu, vaspitanju i scenskoj umetnosti.

Malena zajednica vojvođanskih Rusina ima izvanredno bogato narodno stvaralaštvo koje se prikazuje na mnogim festivalima, od kojih je najpoznatiji Festival kulture Rusina i Ukrajinaca *Červena ruža* u Ruskom Krsturu. U Kucuri se održavaju Festival folklornih tradicija Vojvodine i *Kucurska žetva*, a Festival rusinske narodne pesme *Ružina zagrada* u Novom Sadu.

Amaterska kultura Rumuna odvija se u kulturno-umetničkim društvima u Kuštilju, Mesiću, Uzdinu, Vladimirovcima, Dolovu itd, a najveći *Festival rumunske muzike i folkloru* održava se u avgustu u Banatskom Novom Selu od 1959. godine. U Uzdinu se održava Festival zabavne muzike *Tinerețea cânta* (mladost peva).

Najstarija manifestacija Hrvata i Bunjevaca *Dužijanica* održava se od 1912. godine u Subotici, Somboru i mestima u okolini ovih gradova. "Dužijanica" je kulturna, religiozna i etnografska manifestacija u znak zahvalnosti za obavljenju žetvu koja se odvija od kraja aprila do kraja avgusta svake godine. Centralna proslava održava se u drugu nedelju avgusta, oko Velike Gospojine, kada se održava defile folklornih ansambla iz Vojvodine, ostatka Srbije i inostranstva.

Pored folkloru manjina, održavaju se i folklorni festivali opšte vojvođanskog karaktera i festivali folkloru Srba u Vojvodini. Od 1989. godine održava se festival i takmičenje igračkih parova *Tulipanu* organizaciji PČESA-e i mesne zajednice Čenej. Na festivalu učestvuju plesni parovi svih nacionalnih zajednica u Vojvodini. U Bajmoku se, od 1963. godine, održava *Međunarodna smotra folkloru* koju organizuje KUD "Jedinstvo-Egység". Festival starosedelaca Srba *Ivanjsko cveće* održava se u Sivcu od 1999. godine i jedina je manifestacija koja se bavi čuvanjem i negovanjem autentičnog stvaralaštva Srba u Vojvodini. Od 1999. godine održava se Festival duhovnog i materijalnog stvaralaštva Srba kolonista u Vojvodini.

Pitanja:

1. Koja je najznačajnija folklorna manifestacija vojvođanskih Mađara?
2. Šta je to "Tancuj, Tancuj"?
3. Kako se zove festival kulture Rusina i Ukrajinaca?
4. Kako se zove festival zabavne muzike Rumuna u Vojvodini?
5. Šta je to Dužijanca?

Sport u Vojvodini

Vojvodina je, s obzirom na svoju veličinu i broj stanovnika, dala solidan doprinos razvoju jugoslovenskog sporta, a i po evropskim merilima spada u regione sa zavidnom sportskom tradicijom.

Temelje modernog sporta u Vojvodini postavio je zaljubljenik u Palić, sportski entuzijast grof **Lajoš Vermeš (Vermes Lajos)** (1860-1945). Vermeš je pokrenuo "Paličku olimpijadu" 1880. godine, a za potrebe sportista izgradio je hotel i prvu kružnu atletsku stazu, Ahileon 1891. godine.

Prvi sportista sa prostora Vojvodine, okićen olimpijskom medaljom u dresu Mađarske, bio je **Momčilo Tapavica** rođen u Nadalju, koji je na prvim Letnjim olimpijskim igrama u Atini 1896. godine osvojio bronzanu medalju u tenisu, a kako se tek naknadno ustanovilo, podelio je treće mesto i u dizanju tegova.

Subotičanin **Đuro Stantić** osvojio je zlatnu medalju na međuolimpijskim igrama u Atini 1906. godine u disciplini brzo hodanje na 3 kilometra. Stantić je pobedio na Svetskom prvenstvu u Berlinu u iscrpljujućoj disciplini brzog hodanja na 75 kilometara.

U međuratnom periodu u Vojvodini su bili razvijeni bazični sportovi: gimnastika i atletika. Posebno mesto među atletičarima zauzimao je trkač i skakač u dalj **Jovan Mikić Spartak**, višestruki prvak Balkana čije ime nosi najznačajnija sportska nagrada u Vojvodini. Popularni su bili tenis, jedrenje i veslanje, a prvi veslački klub, novosadski *Danubius* osnovan je još u XIX veku. Sportske aktivnosti najčešće su se odvijale u sokolskim domovima.

Period nakon Drugog svetskog rata obeležen je velikim uspesima vojvođanskih sportista, koje su prvi postizali stonoteniseri. Subotičanin **Vilim Harangozo** (Harangozó Vilmos) postao je svetski prvak 1954. godine u Londonu u paru sa Zagrepčaninom dr Žarkom Dolinarom. Na evropskom prvenstvu u Beču 1951. godine jugoslovenski stonoteniseri su osvojili drugo mesto, a boje reprezentacije branili su Vilim i njegov brat Tibor Harangozo. Nisku uspeha stonotenisera nastavio je takođe Subotičanin **Zoran Kalinić** koji je sa legendarnim Dragutinom Šurbekom osvojio i svetsku i evropsku titulu u paru. Nakon Kalinića pojavilo se još jedno veliko ime vojvođanskog stonog tenisa **Ilije Lupulesku** (Ilie Lupulescu) iz Uzdina, koji je ponikao u malom klubu "Unirea" u rodnom selu. Na Olimpijskim igrama u Seulu 1988. godine Lupulesku je

zajedno sa Zoranom Primorcem osvojio srebrnu medalju, a pored toga osvajao je još mnoge medalje evropskog i svetskog sjaja. Mala opština Čoka iznjedrila je dve velike stonoteniserke Eržebet Palatinus (Palatinus Erzsébet) i Gordanu Perkućin, koje su osvajale medalje na evropskim prvenstvima, a Gordana, pored toga, ima bronzanu medalju iz Seula.

Slika 67. Sokolski dom u Subotici

Rvanje je najtrofejniji sport u Vojvodini. Zrenjaninac **Branislav Simić** osvajač je zlatne medalje na Olimpijadi u Tokiju 1964. godine, dok je četiri godine kasnije u Meksiku osvojio bronzanu medalju. Simić je dvostruki vicešampion sveta. Na Olimpijskim igrama u Montrealu 1976. godine zlatnu medalju je osvojio rvač Spartaka iz Subotice **Momir Petković**. Na svetskim prvenstvima Petković je osvajao tri srebrne i jednu bronzanu medalju.

Somborac **Ivica Frgić** bio je dvostruki prvak Evrope i olimpijski vicešampion u Montrealu. Svetski prvaci u rvanju bili su Somborac Stevan Horvat i Subotičani Sreten Damjanović i **Refik Memišević**. Pored titule svetskog šampiona 1981. godine, Memišević je osvajao druga mesta na OI u Los Anđelesu 1984. godine i na još dva svetska prvenstva. Senčanin Jožef Tertei (Törtei József) pored bronce na OI u Los Anđelesu je bio vicešampion sveta.

Pored rvača grčko-rimskim stilom, vojvođanski sport su proslavili i bokseri. Braća **Tadija i Slobodan Kačar** iz Novog Sada obeležili su drugu polovinu sedamdesetih godina. Stariji Tadija je bio drugi na OI u Montrealu i Svetskom prvenstvu u Beogradu 1978. godine, dok je mlađi brat Slobodan olimpijski pobednik iz Moskve 1980. godine, i osvajač bronce u Beogradu. Zrenjaninac Zvonko Vujin osvajač je dve olimpijske bronce u Meksiku 1968. godine i Minhenu 1972. godine.

Novosadski džudista **Slavko Obadov** osvojio je tri različite medalje na evropskim prvenstvima, bio je vicešampion sveta i treći na OI u Moskvi.

Veslači **Milorad Stanulov** iz Zrenjanina i **Zoran Pančić** iz Novog Sada osvojili su srebrnu medalju na OI u Moskvi, a Stanulov je bio svetski šampion u skifu.

Najpoznatija teniserka sa ovih prostora **Monika Seleš** (Szeles Mónika), osvajač svih velikih svetskih turnira, sem Vimbldona i višegodišnji prvi reket sveta - rođena je i stasala u Novom Sadu.

Dame su imale najviše uspeha u streljaštvu. Novosađanka **Aleksandra Ivošev** osvojila je zlatnu i bronzanu medalju na OI u Atlanti 1996. godine, dok je njena sugrađanka **Aranka Binder** osvojila bronzu četiri godine ranije u Barseloni.

Pored pojedinačnih sportova Vojvođani su imali uspeha i u ekipnim sportovima. U najvažnijoj sporednoj stvari na svetu, fudbaleri FK "Vojvodina" iz Novog Sada osvojili su dva puta prvenstvo u nekadašnjoj SFRJ. Vojvođanski fudbaleri bili su članovi državnih selekcija koje su osvajale medalje na evropskim i svetskim prvenstvima i olimpijskim igrama. Najpoznatiji su bili Aleksandar Petrović, Zdravko Rajkov, Vujadin Boškov, Todor Veselinović, Dobrivoje Krstić, Novak Roganović, Ilija Pantelić, Siniša Mihajlović iz Vojvodine, Tihomir Bata Ognjanov i Silvester Takač (Takács Szilveszter) koji su ponikli u Spartaku.

Zlatnim olimpijskim medaljama u rukometu na OI u Minhenu i Los Anđelesu doprineli su rukometaši "Crvenke" Fajfrić, Mijušković i Pušnik, zrenjaninskog "Proleter" Momir Znić i Jovica Elezović i pančevačkog "Dinama" Branislav Pokrajac. Somborke Zorica Vojnović i Mirjana Đurica bile su članice rukometne reprezentacije koja je bila druga na OI u Moskvi.

Najuspešnija sportska ekipa iz Vojvodine je [Odbojkaški klub "Vojvodina"](#) iz Novog Sada je bez premca u zemlji u poslednjoj deceniji. Članovi novosadske Vojvodine Nikola i Vladimir Grbić, Đorđe Đurić, Đula Mešter (Mester Gyula), Andrija Gerić i Vladimir Batez činili su okosnicu reprezentacije koja je osvojila zlatnu medalju na OI u Sidneju 2000. godine. Temelje uspesima odbojkaša Vojvodine postavila je starija generacija predvođena Miodragom Gvozdenovićem iz Spartaka i braćom Grbić iz GIK Banata. Stariji i mlađi Grbići potekli su iz najsportskijeg sela Klek kraj Zrenjanina, odakle je i košarkaški virtuoz Dejan Bodiroga.

Uspesima velikih klubova Vojvodine, Spartaka, Proletera, Radničkog iz Sombora, Sente, ili, na primer, vaterpolo kluba "Bečej" koji je bio prvak Evrope 2000. godine i drugih doprineli su treneri od najmlađih kategorija do seniora. Kolika se briga posvećivala omladinskom sportu svedoče sportske olimpijade školske omladine Vojvodine koje su održavane svake četvrte godine od 1970. do 1990.

Pitanja:

1. Ko je osnovao paličku olimpijadu?
2. Koji Vojvođanin je prvi osvojio olimpijsku medalju?
3. Kako se zove najznačajnija sportska nagrada u Vojvodini?
4. Koji su Subotičani bili svetski prvaci u stonom tenisu?
5. Navedi olimpijske pobednike u rvanju.
6. Ko je osvojio zlatnu olimpijsku medalju u boksu?
7. Ko je osvojio zlatnu olimpijsku medalju u streljaštvu?
8. U kom klubu su igrali braća Grbić i Đula Mešter?
9. Koje je najsportskije selo u Vojvodini?
10. Koji vojvođanski klub je bio prvak Evrope u vaterpolu?
11. Od kada do kada su trajale sportske olimpijade školske omladine Vojvodine?

HRONOLOŠKE TABELE

VREME	DOGAĐAJ
1371.	Marička bitka
1389.	Kosovska bitka
1395.	Dolazak sinova kralja Vukašina, Andrejaša i Dmitra u Banat
1396.	Bitka kod Nikopolja
1402.	Angorska bitka
1403-1404.	Srpski despot Stefan Lazarević, postaje vazal ugarskog vladara Sigismunda
1411.	Despot Stefan Lazarević dobija posede u Ugarskoj
1426.	Sporazum u Tati
1439.	Prvi pad srpske Despotovine
1444.	Bitka kod Varne
1448.	Druga Kosovska bitka
1450.	Papa Nikola Peti dozvoljava slobodu veroispovesti na imanjima srpskih despota
1456.	Bitka kod Beograda
1459.	Pad srpske Despotovine
1463.	Ugarski vladar Matija Korvin sistemom tvrđava zaštitio Srem od upada Turaka
1464.	Na poziv Matije Korvina u Južnu Ugarsku stigli srpski velikaši Vuk Grgurević, Miloš Belmužević i braća Jakšići.
1471.	Vuk Grgurević postaje srpski despot
1480-1481.	Velika seoba Srba iz Srbije u Banat podstaknuta pohodom Vuka Grgurevića, Pala Kinjižija i Jovana Jakšića
1504.	Hrvatski velikaš Ivaniš Berislavić postaje srpski despot
1507-1512.	Srpski monah Makarije štampa prve knjige na rumunskom jeziku
1509-1514.	Gradnja manastira Krušedola
1514.	Ustanak Dože Đerđa
1521.	Pad Beograda pod tursku vlast
1526.	Mohačka bitka
1526-1527.	Pojava cara Jovana Nenada
1529.	Pad tvrđave Bač pod tursku vlast
1537.	Smrt Pavla Bakića poslednjeg srpskog despota
1541.	Tursko osvajanje Budima

1551-1552.	Tursko osvajanje Banata
1557.	Osnivanje Pečke patrijaršije
1573.	Mehmed-paša Sokolović Bečkerek proglasio za šehar
1593-1606.	„Dugi rat“ Austrije i Turske
1594.	Ustanak Srba u Banatu
1683-1689.	Veliki Bečki rat
1683.	Turska opsada Beča
1686.	Oslobođenje Budima od turske vlasti
1687.	Doseljavanje u Bačku južnoslovenskih katolika iz Bosne i Dalmacije pod vođstvom kapetana Duje Markovića i Jure Vidakovića
1688.	Oslobođenje Beograda od turske vlasti
1690.	„Velika seoba Srba“ pod Arsenijem Trećim Čarnojevićem
1690.	Austrijski vladar Leopold Prvi Srbima dodeljuje privilegije
1691.	Bitka kod Slankamena
1697.	Bitka kod Sente
1699.	Mir u Sremskim Karlovcima kojim je završen Bečki rat
1703-1711.	Ustanak Ferenc Rakocija
1716-1718.	„Varadinski rat“ Austrije i Turske
1716.	Bitka kod Petrovaradina
1717.	Oslobođenje Banata od turske vlasti
1718.	Požarevački mir
1718.	Florimund Klaudije Mersi postaje prvi administrator Banata
1722.	Osnovana pivara u Pančevu
1723.	Dolazak nemačkih kolonista u Pančevo
1726.	Krušedol dobija barokni zvonik
1726.	Dolazak Maksima Suvorova prvog ruskog učitelja među Srbe u Ugarskoj
1728.	Početak regulacije Begeja
1734.	Patent protiv jataka
1735.	Buna Pere Segedinca
1737-1739.	Austro-turski rat
1738.	U epidemiji kuge uništeno špansko naselje u Bečkereku –Nova Barselona
1739.	Beogradski mir
1737-1739.	Seoba Srba pod patrijarhom Arsenijem Četvrtim Jovanovićem –Šakabentom
1740-1748.	Rat za austrijsko nasleđe

1740-1780.	Vladavina Marije Terezije
1741.	Zahtev Ugarskog sabora za razvojačenje Potiske i Pomoriške vojne granice
1742.	Matijas Erlbinger radi na obnovi predvorne crkve Svetog Trifuna u Sremskim Karlovcima
1745.	Doseljavanje Slovaka u Bački Petrovac
1746-1747.	Doseljavanje mađarskog stanovništva u Suboticu
1747-1777.	Rad Ilirske dvorske deputacije
1748.	Novi Sad postaje slobodan kraljevski grad
1749.	Sombor postaje slobodan kraljevski grad
1750.	Odluka o razvojačenju Potiske i Pomoriške vojne granice
1750-1751.	Ukrajinski slikar Jov Vasilijevič oslikava Krušedol u baroknom stilu
1751.	Marija Terezija dodeljuje 50 plemićkih titula ugarskim Srbima
1751.	Formiranje Potiskog krunskog dištrikta
1751-1752	Seoba potiskih i pomoriških graničara u Banat
1751-1752	Seoba 2000 Srba iz Potiske i Pomoriške vojne granice u Rusiju
1753.	Doseljavanje Rusina u Ruski Krstur
1753.	Naredba Marije Terezije kojom se reguliše zidanje pravoslavnih hramova
1756.	Početak rada pivare u Apatinu
1756-1763.	„Sedmogodišnji rat“
1756.	Sremsko-slavonski urbar
1762-1772.	„Terezijanska kolonizacija“ Nemaca
1763.	Patent o kolonizaciji Marije Terezije
1763.	Osnivanje Šajkaškog bataljona
1764.	Ilirski graničarski puk
1765.	Nemačko-banatski puk
1767.	Naseljavanja Rumuna u naselja oko Begeja („Rumuni sa pustare“)
1770.	Naseljavanje Slovaka u Pazovu
1770.	Naseljavanje Francuza oko Velike Kikinde
1770.	Osnovana Kurcbekova štamparija u Beču
1774.	Osnovan Velikokikindski dištrikt
1774.	Vlaško-ilirski puk
1779.	Inkorporisanje Banata u Ugarsku
1779.	Subotica postala slobodan kraljevski grad
1780.	Banatski urbar
1780-1790.	Vladavina Jozefa Drugog

1781.	Patent Jozefa Drugog o verskoj toleranciji
1781-1782.	Prodaja banatske zemlje spahijama
1786.	Osnovana jevrejska opština u Subotici
1788-1791.	Austro-turski rat
1790.	Emanuil Janković otvorio prvu knjižaru kod Srba u Novom Sadu
1790.	Temišvarski sabor

1790	Umro car Josif II
1790.	Novi vladar Leopold II sazvaó ugarski sabor
1790.	Sazvan srpski narodno-crkveni sabor u Temišvar
1790-1792.	Nastanak i rad Ilirske (srpske) Dvorske Kancelarije u Beču
1791.	Osnovana Karlovačka gimnazija
1792-1835.	Vladavina austrijskog cara i mađarskog kralja Franje I
1794.	Zavera mađarskih Jakobinaca, pod vođstvom opata Ignacija Martinovića
1804-1813.	Prvi srpski ustanak
1807.	Ticanova buna
1808.	Krušička buna
1808.	Dositej Obradović odlazi u Beograd, gde otvara Veliku školu i postaje prvi srpski ministar obrazovanja
1809.	Bitka kod Đera
1810.	osnovana Novosadska gimnazija (današnja gimnazija "Jovan Jovanović Zmaj")
1815.	Drugi srpski ustanak
1825.	Prvi reformski ugarski sabor, na kojem je osnovana Mađarska akademija nauka i umetnosti
1825.	Pokrenut Letopis Matice srpske
1826.	U Pešti osnovana Matica srpska
1832-1836	Drugi reformski ugarski sabor, pojava opozicije
1832.	Disertacija grofa Janka Draškovića, južnoslovenski nacionalni program
1833.	Početak plovidbe kroz Đerdapsku klisuru
1838	U Pešti je osnovan "Tekelijanum"
1841.	Pokrenut Pesti Hírlap (Peštanske novine), prvi moderan mađarski dnevni list
1844.	Pojava srpskog nacionalnog programa "Načertanije" Ilije Garašanina

1847.	Filolog Đura Daničić presudio u borbi za modernizaciju srpskog jezika davši prednost Vukovim reformama
1848, 13. mart	Revolucija u Beču
1848, 15. mart	Revolucija u Pešti
1848, 17-19. mart	Objava srpskih zahteva u Pešti
1848, 11. april	Objava novih zakona, koji su ukinuli feudalizam u Mađarskoj
1848, 13-15. maj	Majska skupština
1848. maj	Kongres Rumuna u Blažu
1848. maj	Kongres Slovaka u Liptosentmiklošu (današnji Liptovsky Mikulaš)
1848, 12. jun	Napad petrovaradinskog garnizona na srpsko uporište u Sremskim Karlovcima
1848, 12. jun	Prekid sveslovenskog kongresa u Pragu
1848, 27. avgust	Hrvatskoj priznata autonomija
1848, 11. septembar	Ban Jelačić napao Mađarsku

1848, 29. septembar	Bitka kod Pakozda, gde je mađarska revolucionarna vojska porazila carske trupe pod komandom bana Jelačića
1848, 6. oktobar	Bečki ustanak
1848, 7. oktobar	Bitka kod Ozore
1848, 30. oktobar	Bitka kod Švehata
1848, 2. decembar	Franja Josif na prestolu (vladao je sve do svoje smrti 1916. godine)
1849.	Početak januara carska vojska je ušla u Budim i Peštu
1849.	U proleće (mart-april) honvedska vojska pobeđuje u niz bitaka protiv carske vojske
1849, 14. april	Detronizacija Habzburga i proglašenje nezavisnosti Mađarske u Debrecinu
1849, 28. jul	Donošenje prvog zakona o narodnostima
1849, 13. avgust	Mađarska revolucionarna vojska položila je oružje pred Rusima kod Vilagoša u blizini Arada
1849, 5. septembra	Komandant Kiš Imre predao je Petrovaradinsku tvrđavu carskoj vojsci
1849, 6. oktobar	U Pešti pogubljen grof Lajoš Baćanji, predsednik prve odgovorne mađarske vlade, a istog dana u Aradu je pogubljeno 13 generala revolucionarne vojske (među njima i Jovan Damjanić)

1849-1860.	Postojanje Vojvodstva Srbije i Tamiškog Banata
1857.	Finansijska kriza u Habzburškoj monarhiji
1859.	Bitke kod Solferina i Mađente
1860, 20. oktobar	Pojava Oktobarske diplome
1861, 21. februar	Izdat Februarski patent
1861, april-avgust	Zasedanje ugarskog sabora
1861, april	Zasedanje Blagoveštenskog sabora
1861.	Osnovano Srpsko narodno pozorište u Novom Sadu, koje je bilo prvo stalno pozorište u Srba
1861-1865.	Trajanje Provizorijuma (privremene prinudne uprave)
1862.	Pojavio se Plan Dunavske konfederacije Lajoša Košuta
1863.	Osnovana Matica slovačka
1864.	Matica srpska iz Pešte preseljena u Novi Sad
1866.	Austro-pruski rat
1865-1867.	Zasedanje ugarskog sabora
1866.	Osnovana Ujedinjena omladina srpska, Miletić pokrenuo list "Zastavu"
1867.	Sklopljena Austro-Ugarska nagodba
1868.	Sklopljena Hrvatsko-Ugarska nagodba
1868.	Donet zakon o narodnostima
1869.	U Velikom Bečkereku osnovana Miletićeva Srpska narodna slobodoumna stranka
1869.	Otvorena pruga Sombor-Segedin
1871-1873.	Ukidanje Vojne granice
1875-1890.	Vladavina Kalmana Tise, stabilizacija dualizma
1878.	Srbija i Crna Gora stekle nezavisnost
1884.	Raspad Miletićeve stranke
1892.	Monetarna reforma u Habzburškoj monarhiji (umesto forinte uvedena kruna sa zlatnom podlogom)
1896.	Milenijumske proslave širom Mađarske povodom hiljadugodišnjice dolaska Mađara u Panonsku niziju
1896.	Subotica dobila tramvaj
1905.	Posle 30 godina vladanja Tisina slobodoumna stranka sišla sa vlasti, sve izraženija kriza dualističkog uređenja
1908.	Aneksija Bosne i Hercegovine od strane Austro-Ugarske
1912.	Velike antiratne demonstracije u Budimpešti

	("krvavi četvrtak") i u još nekim gradovima
1912.	Ukinuta srpska narodno-crkvena autonomija
1912/1913.	Balkanski ratovi
1914.	- 28. jun, ubistvo prestolonaslednika Franca Ferdinanda u Sarajevu - Austro-ugarska objavila rat Srbiji. - Austro-ugarska objavila rat Srbiji. Početak Prvog svetskog rata - 7. decembar, Niška deklaracija
1915.	- Osnivanje Jugoslovenskog odbora - 6. oktobar, početak Makenzenove ofanzive u Srbiji, povlačenje srpske vojske na Krf
1916.	- 5. januar, bitka kod Mojkovca - formiranje Solunskog fronta
1917.	- Februarska i Oktobarska revolucija u Rusiji - Krfska deklaracija
1918.	- 11 tačaka Vudroa Vilsona - 15. septembar, proboj Solunskog fronta - 29. oktobar, Narodno vijeće u Zagrebu prekinulo državno-pravne odnose jugoslovenskih zemalja sa Austrijom i Mađarskom - 25. novembar, Velika narodna skupština u Novom Sadu - 1. decembar, regent Aleksandar proglasio formiranje Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca
1919.	- Ukidanje političkih organa Bačke, Banata i Baranje - Početak agrarne reforme
1920.	- 4. jun, potpisan mirovni ugovor sa Mađarskom u Trianonu - 28. novembar, izbori za Ustavotvornu skupštinu
1921.	- 28. jun, proglašenje Ustava
1922.	- Podela države na oblasti - Pobjeda fašizma u Italiji
1928.	- 20. jun, ubistvo poslanika HSS-a u Skupštini, kriza parlamentarizma u zemlji
1929.	- 6. januar, proglašenje Diktature kralja Aleksandra
1929-1933.	- Velika svetska ekonomska kriza
1931.	- 3. septembar, proglašenje oktroisanog Ustava
1932.	- Sastanak Seljačko-demokratske koalicije u Zagrebu (SDK osnovana 1926. godine)

1933.	- Dolazak Hitlera na vlast u Nemačkoj - New Deal američkog predsednika Ruzvelta, kraj velike ekonomske krize
1934.	- 9. oktobar, ubistvo kralja Aleksandra u Marseju, Namesnički režim
1936-1939.	- Vlada Milana Stojadinovića
1939.	- Stvaranje Banovine Hrvatske - 1. septembar, napad Nemačke na Poljsku. Početak Drugog svetskog rata
1941.	- 27. mart, vojni puč u Beogradu - 6.-17. april, Aprilski rat u Jugoslaviji, okupaciona podela zemlje - 22. jun, napad Nemačke i saveznika na Sovjetski Savez - jun-jul, pripreme i početak ustanka u Jugoslaviji - septembar, početak otpora u Sremu
1942.	- Sremski partizani u Bosni
1943.	- presudna godina rata, nakon nemačkog poraza kod Staljingrada
1944.	- septembar, jedinice Crvene armije prelaze rumunsku i jugoslovensku granicu - oktobar, oslobođeni Banat i Bačka - novembar, bitka na Batini
1945.	- 7. mart, formirana Vlada Demokratske Federativne Jugoslavije - 9. maj, kraj rata u Evropi - 15. maj, kraj rata u Jugoslaviji - započela agrarna reforma - 29. novembar, nakon pobede NF na izborima proglašena Demokratska Federativna Republika Jugoslavija
1948.	- 28. jun, Rezolucija IB
1953.	- Ustavni zakon, zemlja promenila ime u Federativna Narodna Republika Jugoslavija
1961.	- Formiranje Bloka nesvrstanih zemalja
1963.	- Ustav, proglašena Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
1965.	- Početak neuspešne Privredne reforme
1971-1972.	- Sukobi u KPJ. Smene rukovodstava u Hrvatskoj i Srbiji
1974.	- Donet novi Ustav kojim je potvrđena konstitutivnost pokrajina
1979.	- TV Novi Sad počela da emituje program
1981.	- Početak nemira na Kosovu i Metohiji

1987.	- Početak "Antibirokratske revolucije" u Srbiji
1989.	- Pad komunizma u SSSR-u i istočnoj Evropi - Raspuštanje Saveza komunista Jugoslavije - "Jogurt revolucija" u Novom Sadu
1991-1995.	- Ratovi na prostoru bivše SFRJ
1999.	- mart-jun, NATO napad na Srbiju i Crnu Goru
2000.	- 5. oktobar, pad režima Slobodana Miloševića, dolazak na vlast DOS-a
2003.	- 12. mart, ubistvo predsednika Vlade Republike Srbije dr Zorana Đinđića - Pobeda antidosovske koalicije na republičkim izborima DSS, G17+, SPO, Nova Srbija, SPS

OPŠTA HRONOLOŠKA TABELA

VREME	DOGAĐAJ
1450.	Johan Gutenberg otkriva štampariju
1453.	Turci osvajaju Carigrad.
1463.	Pad Bosne pod tursku vlast.
1452-1519.	Leonardo Da Vinči
1492.	Kristifor Kolumbo otkriva Ameriku
1498.	Vasko de Gama otkriva pomorski put za Indiju
1512.	Mikelandelo Buonaroti završava svod na Sikstinskoj kapeli
1517.	Martin Luter objavljuje svojih 95 teza čime počinje proces reformacije
1519.	Kortez osvaja carstvo Asteka
1519-1522.	Magelanova plovidba oko sveta
1532.	Pizaro i Almagro osvajaju carstvo Inka
1543.	Nikola Kopernik objavio svoju heliocentričnu teoriju
1572.	Vartolomejska noć
1618-1648.	Tridesetogodišnji rat
1645-1669.	Kandijski rat
1642-1649.	Revolucija u Engleskoj
1643-1715.	Vladavina Luja XIV
1703.	Petar Veliki osnovao Sankt Peterburg
1751-1772.	Objavljivanje Enciklopedije u Francuskoj
1759.	Volter objavljuje Kandida
1769.	Džems Vat usavršava parnu mašinu
1768-1771.	Džejms Kuk istražuje obalu Australije
1776.	Deklaracija nezavisnosti engleskih kolonija u Americi
1789.	Francuska revolucija
1789-1799.	Velika francuska revolucija
1789.	Donet američki ustav
1791.	Donet prvi francuski ustav
1799-1804.	Doba konzulata u Francuskoj
1804-1813.	Doba carstva u Francuskoj
1807.	Konstruisan prvi parobrod
1807-1812.	Rusko-turski rat
1809-1813.	Nastanak ilirskih pokrajina pod Napoleonovim pokroviteljstvom
1812.	Napoleonov pohod na Rusiju, sklopljen Bukureštanski mir između Rusije i Turske

1815.	Bečki kongres
1820.	Ustanak u Španiji
1821-1830.	Grčki ustanak i nastanak grčke države
1825.	Ustanak dekabrista u Rusiji
1825.	Stivensonova parna lokomotiva
1830.	Belgija postala nezavisna
1831.	Ustanak u Poljskoj
1831, 1834.	Velike radničke pobune u Lionu
1837.	Semjuel Morze konstruisao telegraf
1848.	Revolucije u Italiji, Francuskoj, Nemačkoj, Vlaškoj itd.
1852-1870.	Drugo carstvo u Francuskoj
1853-1856.	Krimski rat
1861.	Oslobađanje kmetova u Rusiji
1861.	Proglašenje Kraljevine Italije
1861-1865.	Američki građanski rat
1869.	Otvoren Suecki kanal
1871.	Proglašenje Nemačkog Carstva
1875-1878.	Velika istočna kriza
1876.	Konstruisan prvi telefon
1878.	Berlinski kongres
1882.	Nastanak Trojnog saveza (Nemačka, Austro-Ugarska, Italija)
1885-1886.	Benc i Dajmler konstruisali prvi automobil
1893.	Francusko-ruski savez
1895.	Rentgen otkrio X-zrake
1903.	Braća Rajt konstruisali prvi avion
1904.	Nastanak Antante (Francuska, Rusija, V. Britanija)
1904-1905.	Rusko-japanski rat
1905.	Prva marokanska kriza
1910-1917.	Meksička revolucija
1911.	Druga marokanska kriza
1911.	Norvežanin Amundsen stigao do Južnog pola
1912. – 1913.	Prvi balkanski rat. Srbija, Crna Gora, Bugarska i Grčka protiv Turske. Londonski mir, Turska se odrekla evropskih poseda izuzev Istanbula sa okolinom.
1913.	Drugi balkanski rat. Srbija, Crna Gora, Turska i Grčka protiv Bugarske. Mir u Bukureštu. Bugarska izgubila Dobrudžu, Jedrene, Tračko primorje.

1914.	(28.06.) Sarajevski atentat. (28.07.–5.08.) Objave rata između Centralnih sila (Nemačka i Austro–Ugarska) i sila Antante (Francuska, Velika Britanija, Rusija) i saveznika. Formiranje fronta na Marni. Bitke u Galiciji i Šleskoj.
1915.	Londonski sporazum. Italija ulazi u rat na strani Antante. Bugarska ulazi u rat na strani Centralnih sila.
1916.	Rumunija ulazi u rat na strani Antante.
1917.	Februarska revolucija u Rusiji. Car se odriče prestola. (14.07) SAD ulaze u rat na strani Antante. (25.10. odnosno 07.11.) Početak Oktobarske revolucije u Rusiji. Sovjetska Rusija izlazi iz rata.
1918.	(08.01.) 14. tačka Vudro Vilsona. (15.09.) Saveznička ofanziva na Solunskom frontu. (03.11.) Austro-Ugarska potpisala primirje sa Antantom. (11.11.) Nemačka potpisala primirje sa Antantom. Kraj rata.
1919.	(05.–14.01.) Sovjetska revolucija u Berlinu. Početak mirovne konferencije u Parizu. Osnovana Kominternu. Osnovana Liga Naroda. (21.03.) Proglašena Mađarska Sovjetska Republika. (29.04.) Prihvaćen Pakt od 26 tačaka.
1920.	(04.06.) Potpisan mirovni ugovor između Antante i Mađarske u Trianonu.
1922.	(16.09.) Grčko–Turski rat započet 1920. završava porazom Grčke. (28.10.) Musolinijev marš na Rim. (30.12.) Osnovan Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika
1923.	(11.01.) Francuske i belgijske trupe zaposedaju Rursku oblast. (13.09.) Primo de Rivera uvodi vojnu diktaturu u Španiji. (29.10.) Turska proglašena republikom; prvi predsednik Kemal Ataturk.
1924.	(21.01.) Smrt V. I. Lenjina; Staljin zadržava položaj glavnog partijskog i državnog rukovodioca.
1925.	(05. –16.10) Konferencija u Lokarnu o miroljubivom rešavanju sporova.

1928.	(27.08) U Parizu sklopljen Brajan–Kelogov pakt o održavanju od rata kao sredstva za rešavanje političkih sporova.
1929.	(11.02.) Lateranski ugovori između Italije i Vatikana; Italija priznaje Papin suverenitet u Vatikanskom gradu. (25.10.) "Crni petak" na njujorškoj berzi; početak svetske privredne krize.
1930.	(12.03.) U Indiji, pod vođstvom Mahatme Gandija počinje "Pokret za izbegavanje građanske neposlušnosti" pozivajući na neposlušnost britanskim vlastima (pasivna rezistencija).
1931.	(18.09.) Japanci ulaze u Mandžuriju.
1933.	(30.01.) Adolf Hitler postaje kancelar Nemačke.
1934.	(13.02.) Čang Kaj–šek započinje pohod protiv komunista u Kini; početak "Dugog marša" Crvene armije kroz Kinu. (25.07) Austrijski savezni kancelar Dolfus ubijen u Beču u nacističkom pokušaju državnog udara. (02.08) Smrt nemačkog predsednika Hindenburga; Hitler postaje i predsednik i kancelar. (01.12.) U Lenjingradu ubijen S. M. Kirov; početak Staljinovih čistki u SSSR–u.
1935.	(15.09.) U Nemačkoj donešen Nirnberški zakon o isključivanju Jevreja iz javnog života. (03.10.) Italijanske trupe ulaze u Etiopiju; početak italijansko–abesinskog rata.
1936.	(18.07.) Pobuna generala Franka protiv vlade Narodnog fronta u Madridu; početak španskog građanskog rata. (25.10.) Sklopljen savez između Nemačke i Italije – "Osovina Rim–Berlin". (25.11.) Antikomunistički pakt ("Antikominter na–pakt") između Nemačke i Japana.
1937.	(06.11.) Italija pristupa Antikominterna–paktu.
1938.	(29.09.) Minhenski sporazum (Nemačka, Italija, Francuska, Velika Britanija). (09.–10.11.) U Nemačkoj organizovani neredi protiv Jevreja ("Kristalna noć")

1939.	<p>(15.03.) Hitler zaseda Češku i Moravsku i (16.03.) objavljuje svoju odluku o stvaranju Protektorata Češke i Moravske.</p> <p>(28.03) Frankove trupe ulaze u Madrid; kraj španskog građanskog rata.</p> <p>(31.03.) Velika Britanija i Francuska garantuju nezavisnost Poljske.</p> <p>(23.08.) U Moskvi potpisan sovjetsko–nemački sporazum o nenapadanju.</p> <p>(01.09.) Nemačka bez objave rata napala Poljsku; početak Drugog svetskog rata.</p> <p>(03.09.) Velika Britanija i Francuska objavljuju rat Nemačkoj.</p> <p>(17.09.) Sovjetske trupe ulaze u istočnu Poljsku.</p>	
1940.	<p>Nemačka zaseda Dansku, Norvešku, Holandiju i Belgiju.</p> <p>U Velikoj Britaniji Vinston Čerčil postaje predsednik Vlade.</p> <p>(14.06.) Nemačke trupe ulaze u Pariz</p> <p>U neokupiranom delu Francuske predsednik Vlade postaje Peten i traži primirje od Nemačke.</p> <p>General de Gol sastavlja u Londonu "Nacionalni komitet slobodne Francuske".</p> <p>(10.07.) Nemački vazdušni napadi na Veliku Britaniju ("Bitka za Englesku")</p>	
1941.	<p>(22.06.) Nemačka napada bez objave rata SSSR.</p> <p>(07.12.) Japanci napali američku flotu u Perl Harboru.</p> <p>SAD i Velika Britanija objavljuju rat Japanu.</p>	
1942.	<p>(04.–07.06.) Pomorska i vazдушna bitka kod ostrva Midvej na Pacifiku; presudna pobeda američkih snaga nad Japanom.</p> <p>Kod El Alamejna zaustavljeno nemačko napredovanje u Severnoj Africi.</p> <p>(23.10.–20.11.) Britanska protivofanziva u severnoj Africi; proboj nemačko–italijanskih položaja kod El Alamejna.</p> <p>(19.–21.11.) Crvena armija opkoljava Nemce kod Staljingrada.</p>	

1943.	<p>(31.01. i 02.02.) Kapitulacija nemačke 6. armije u Staljingradu.</p> <p>(10.07.) Anglo–američke trupe iskrcavaju se na Siciliji.</p> <p>(12.07.) Početak sovjetske letnje ofanzive.</p> <p>(08.09.) Kapitulacija Italije.</p> <p>(08.11.–01.12.) Teheranska konferencija (Ruzvelt, Staljin, Čerčil)</p>
1944.	<p>(06.06.) Iskrcavanje Anglo–američkih trupa u Normandiji</p> <p>(22.06.) Početak sovjetske ofanzive protiv nemačke armijske grupe "Centar".</p> <p>(01.–02.08.) Crvena armija prodire do Varšave i zaustavlja se pred varšavskim predgrađem Pragom.</p>
1945.	<p>(04.–11.02.) Konferencija u Jalti (Ruzvelt, Staljin, Čerčil); odlučeno je da se Nemačka podeli na četiri okupacione zone.</p> <p>(07.03.) Amerikanci prelaze Rajnu kod Remagena; slom nemačkog zapadnog fronta.</p> <p>(22.03.) U Kairu osnovana Arapska liga.</p> <p>(25.04.–26.06.) Konferencija u San Francisku; osnivanje Organizacije ujedinjenih naroda.</p> <p>(30.04.) Hitler izvršava samoubistvo; njegov naslednik postaje admiral Denic.</p> <p>(02.05.) Kapitulacija Berlina, koji su osvojile sovjetske trupe.</p> <p>(07.05., 09.05.) U Renu i Berlinu potpisana bezuslovna kapitulacija Nemačke.</p> <p>(05.06.) Četiri savezničke sile preuzimaju vrhovnu upravu nad Nemačkom; u Nemačkoj stvorene četiri okupacione zone; obrazovan saveznički kontrolni savet (deluje do 20.03.1948.).</p> <p>(26.06.) Potpisana povelja Ujedinjenih naroda; povelju je potpisala 51 zemlja, među njima i Jugoslavija.</p> <p>(17.07.–02.08.) Potsdamska konferencija; nemačka područja istočno od linije Odra–Nisa pripojena Poljskoj.</p> <p>(06.08., 09.08.) Amerikanci bacaju atomsku bombu na Hirošimu i Nagasaki.</p> <p>(02.09.) Kapitulacija Japana, potpisana na američkom brodu Misuri u Tokijskom zalivu. Završetak rata.</p>
1946.	<p>(19.12.) Francuzi započinju otvoreni rat protiv Vijetnamaca u Indokini (Indokineski rat, završen 1954.).</p>

1947.	(12.03.) Trumanova doktrina (o vojnoj i ekonomskoj pomoći zemljama ugroženim komunističkim pokretima); početak hladnog rata. (05.06.) Objavljen Maršalov plan (plan pomoći SAD za obnovu Evrope); od 1948. do 1952. primilo je 16 evropskih zemalja 15 milijardi dolara u obliku kredita i pomoći. (15.08.) Nezavisnost Indije i Pakistana.
1948.	(14.05.) Proglašenje nezavisnosti države Izrael; prvi izraelsko-arapski rat (primirje 1949.).
1949.	(04.04.) Osnovan Atlantski pakt (NATO pakt), vojno-politički savez zapadnoevropskih zemalja i SAD. (05.05.) Osnovano Evropsko veće sa sedištem u Strazburu. (21.09.) Proglašenje Narodne Republike Kine.
1953.	(27.07.) Kraj korejskog rata.
1954.	(21.07.) Potpisan ženevski ugovor o Indokini; zemlja podeljena na dva dela po 17. paraleli (Severni i Južni Vijetnam). (01.11.) U Alžiru otvoreni ustanak protiv Francuske pod vođstvom FLN-a.
1955.	(18.–24.04.) Bandunška konferencija afričkih i azijskih zemalja. (14.05.) Potpisivanje Varšavskog pakta, vojnog saveza istočnoevropskih zemalja pod vođstvom SSSR-a.
1956.	(23.10.–24.11.) Ustanak u Mađarskoj; sovjetski tenkovi zauzimaju Budimpeštu. (29.10.–06.11.) Suecka kriza; Izrael, potpomognut od Francuske i Velike Britanije, napada Egipat; rat završava primirjem.
1957.	Potpisani tzv. Rimski ugovori o osnivanju Evropske Ekonomske Zajednice (EEZ) i Evropske zajednice za atomsku energiju (Euratom). (04.10.) SSSR lansirao prvi veštački satelit ("Sputnjik").
1959.	(08.01.) De Gol prvi predsednik Pete republike u Francuskoj. (16.02.) Fidel Kastro predsednik vlade na Kubi, nakon svrgavanja Batiste

1961.	(12.04.) SSSR lansira prvi veštački satelit sa ljudskom posadom (Gagarin). (13.08.) Počinje podizanje Berlinskog zida. (01.–06.09.) Konferencija nesvrstanih zemalja u Beogradu.
1962.	(20.10.–20.11.) Kubanska kriza zbog instaliranja sovjetskih raketnih baza; američka pomorska blokada.
1963.	(21.11.) Ubistvo američkog predsednika Kenedija.
1964.	(02.08.) Tonkinški incident: Džonson dobija od Kongresa određene ruke za intervenciju u Vijetnamu.
1965.	(07.02.) SAD započinje vazdušne napade na Severni Vijetnam.
1967.	(21.04.) U Grčkoj dolazi vojnim udarom na vlast vojna hunta (do 1974.). (05.–10.06.) Treći izraelsko–arapski rat ("šestodnevni rat").
1968.	(od marta) Novi demokratski kurs u Čehoslovačkoj ("Praško proleće"). (04.04.) U SAD ubijen crnački vođa Martin Luter King; novi talas rasnih nemira. (30.05.) Studentski nemiri i radnički štrajkovi dovode do raspuštanja Narodne skupštine u Francuskoj. (21.08.) Trupe SSSR, DR Nemačke, Poljske, Mađarske i Bugarske ulaze u Čehoslovačku.
1969.	(02.03.) Prvi veći granični incident između SSSR–a i Kine na reci Usuriju. (20.07.) Prvo spuštanje čoveka na Mesec (Amerikanci Armstrong i Oldrin). (17.11.) Početak pregovora o ograničavanju strateškog nuklearnog naoružanja (SALT) između SAD i SSSR–a u Helsinkiju.
1971.	(26.03.) Istočni Pakistan proglašen samostalnom Bengalskom republikom (Bangladeš).
1973.	(27.01.) U Parizu potpisan sporazum o prekidu rata u Vijetnamu. (11.09.) U Čileu vojna hunta obara predsednika Aljendea. (08.10.) Napadom Egipćana na Sueckom kanalu i

	Sirijaca na Golanskoj visoravni izbija četvrti izraelsko–arapski rat.
1974.	(13.07.) U Trstu završena evropska konferencija o manjinama; upozoreno na još nerešena pitanja narodnih manjina (samo u Evropi više od 40 miliona ljudi).
1975.	(30.07.) U Helsinkiju započela dvodnevna evropska konferencija o sigurnosti i saradnji, na kojoj učestvuje 35 država; potpisana Helsinška deklaracija. (20.11.) Umro španski diktator Franko; početak demokratizacije u zemlji.
1976.	(25.10.) Kraj kulturne revolucije u Kini.
1979.	Homeini preuzima vlast u Iranu. Sovjetska intervencija u Avganistanu.
1979.–1984.	Naftna kriza. Nakon enormnog povećanja cene nafte, usledio je kolaps tržišta nafte. Privredna recesija u svetu.
1980.–1988.	Iransko–irački rat.
1982.	Rat za Foklandska ostrva između Velike Britanije i Argentine.
1983.	Američke intervencije u Libanu i Grenadi.
1989.	Pad berlinskog zida, ujedinjenje Nemačke. Početak pada komunizma. Revolucija u Rumuniji, pad diktatora Čaušeskua.
1989.–1991.	Raspad SSSR–a.
1990.	Irak napada Kuvajt.
1991.	Zalivski rat, napad SAD i saveznika na Irak.
1993.	Neuspešna intervencija SAD u Somaliji.
1994.	Građanski rat u Ruandi.
1999.	Početak sukoba u Čečeniji.
2001.	(11.09.) Islamski fundamentalisti u terorističkom napadu ruše zgrade Svetskog trgovinskog centra u Njujorku.
2002.	Američka okupacija Avganistana.
2003.	Drugi Zalivski rat, SAD i Velika Britanija okupirale Irak.

